

М. РЗАГУЛУЗАДӘ

Җетәк

БАКЫ

УШАГКӘНЧНӘШР

1949

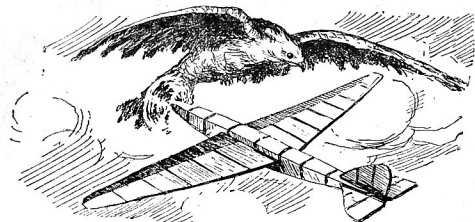
М. РЗАГУЛУЗАДӘ

И С Т Ә К

Азәрбайчан
Ушаг ва Кәвчләр Әдәбийяты Нәшрийяты
Бақы — 1949

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Шаһин	3
Истәк	19
Яралы көйәрчин	25
Гурдгыран	56
Бабәкин анды	92
Падшаһ вә алим	98
Иван Сусанин	103

ШАҺИН

Камал нәнәсинин нағылларыны чох хошларды. Һәлә алты-едди яшларындан, һәр кечә нәнәсинә бир-ики нәғыл сөйләтмәмиш ятмазды. Бу нағылларда адамлар гәрибә халчалара миниб көйләрдә учардылар; әлә гушлар варды ки, гәһрәманлары ганадларына алыб едди иллик йолу бир гырпымда кедәрдиләр; һәлә бу нағыллардакы гәһрәманлар нә икид, нә мәрд, нә мөһкәм чаванлар иди! Онлар мәгсәдләринә чатمامыш динчәлмәк билмәздиләр, дивләрлә, әждаһаларла пәнчә-пәнчәйә кәлиб вурушар, һәр чүр чәтинлийә галиб кәләрдиләр... Камал белә нағыллары севәрди...

Камал өзү дә бә'зән юхуда өзүнү һәмнин гәһрәманлар кими көрәрди, о, зүмрүд гушларын ганадларында учар, дивләр-әждаһаларла вурушарды. О белә юхулардан сонра күндүзләр дә о гәһрәманлардан айрылмаз, онларын хәялилә яшарды.

Камалкилин кәнди яз-гыш башы гарлы Кәпәзин әтәкләриндә иди. О, саатларла көзүнү гарлы дағларын тәпәсинә зилләйиб онларды сейр әтмәкдән доймазды. Чох вахт булутсуз мави көйләрин учалыгларында, дик

башы үстүндө сүзүб һәрләнән гарталлары һәсрәтлө узун-узун сейр әдәрдн.

— Аһ, нә олайды, мәннм дә онлар кимн ганадларым олайды...

Бу арзу балача Камалын ән ширин вә ән бөйүк арзуу иди.

✱

Камал ағыллы вә инадлы бир ушагч иди. О марагландыгы бир шей барәсиндә инандырычы бир чаваб алмайынча, истәдийнә чатмайынча раһат олмәздн. О, нәнәсинә, анасына нағыллардакы учан халчалар, гәрибә гушлар, дивләр-әждаһалар барәсиндә, күнәш, ай, илдырым барәсиндә арды-арасы кәсилмәйән суаллар верәрдн. Анчаг онларын вердийн чаваблар чох да айдын олмәздн.

Камалын атасы Рәшид Гызыл Ордуда командир иди. Бир яз атасы һәрби һиссә илә бирликдә һачыкәнд яйлагына кәлди. Камәлклн дә ора көчдүләр. Атәсилә сөһбәтләриндән бириндә Камал ону чохдан нараһат әдән бир суалы ондан сорушду:

— Атачан, бәс нийә адамларын ганады йохдур, онлар нийә уча билмирләр?

Атасы күлдү:

— Вар, оғлум...—дәйә онун башыны сығаллаа-сығаллаа, она тәйярә барәсиндә садә вә мараглы бир сурәтдә мә'лумат верди...

✱

Бир сабаһ теэдән Камал юхудан дуруб әдәти үзрә эвләринин яхынлыгындакы тәпәйә чыхмышды. О, әтрафы сейр әдирди. Бурада, ашағыда көз ишләдикчә дүзәнликләр, сых мешәләр, күмүш шәрнд кимн ахан чайлар, мәхмәр чәмәнләр көрүнүрдү. Дәрәләрдән йүн-күл думан гатлары учалыр, учалдыгча ачыг-көй сәмада әрийләб йох олурду. Көй үзүндә бир дәстә гартал ганадларын кениш гчараг һалай вуруб һәрләнирди...

Бирдән ашағыдакы әскәри дүшәркә янындакы дүзәнликдән бир курулту учалды.

Бу курулту кет-кедә артды вә Камал бир-биринин ардынча бир чох тәйярәнин һаваланыб диқ көйә учалдыгыны көрдү. Көйдәки гарталлар бир анда дағылышыб йох олдулар. Инди онларын ериндә, онлардан да хейли учада тәйярәләр һәлай вуруб һәрләннр, маяллаг ашыр, ганадлары үстүндә фырланыр, нә'рә чәкиб ашағы шығыйыр вә енә фишәнк кимн диқ галхырды.

Сонра тәйярәләр дурна гатары кимн ян-яна дүздүлдү. Бирдән һәр тәйярәдән бир-ики ағ нөгтә айрылыб ағыр-ағыр ерә әнмәйә бәшлады. Булар яхынлашдыг-да нөгтәләр бөйүдү вә гырымызы, яшыл, сары рәнкли золаг-золаг чәтирләрдән адамларын саллана-саллана әндикләри ашкар көрүндү.

Бу мәнзәрә о гәдәр көзәл, о гәдәр мараглы иди ки, Камал һеч юхуда да белә көзәл вә көзләнилмәз бир шей көрмәмишди. Парашүтчүләрдән бири Камалын дурдугу тәпәдән ики-үч йүз аддым аралы мәхмәр отларын үзәринә әнирдн. Камал ериндән гопуб дүз она доғру чумду. Парашүтчүнүн аягы ерә чатанда, Камал да она чатды. Бу, чаваң, гараяныз бир гызыл әскәрди. Күлә-күлә парашүтү йырмаға бәшлайыб она һейран-һейран бахан Камала яхынлашды. Онун чәнәсиндән тутуб юхудан оядырмыш кимн силкәләди вә мөһрибан бир сәслә деди:

— Һә, сән дә тәйярәчи олмаг истәйирсәнми?

Камал доғрудан да юхудан айылмыш кимн бир һеч чә дәфә көзләрини гырпды, бирдән атылыб тәйярәчинин бойнуна сарылды вә көзләнилмәйән чүр'әтли, инамлы бир сәслә үрәкдән чығрды:

— Олачағам, әмичан. Мән дә тәйярәчи олачағам!

Бу күндән Камалын хәялында учан халчалар, зәр ганадлы зүмрүд гушлар, шаһзадә гәһрәманлар еринә полад ганадлы тәйярәләр, рәнкбәрәнк парашүтләр вә тунч үзлү чаваң тәйярәчиләр гаим олду.

✱

Гарлы-шахталы гыш кәлмишди. Гышын да өз көзәлликләри вар. Дағлар, тәпәләр, дүзләр памбыг кимн ағ вә юмшаг гарла ертүлмүшдү. Ағачларын будағлары

лүлө-лүлө гара бүкүлмүш, ахар сулар донмушду. Ара-бир булутларын арасындан күнүн союг шүалары сүзүлдүкчө, нэр тэрэф алмас кими пар-пар парылдайыр, көзлөрү гамашдырырды. Гушбашы гарларын ағыр-ағыр ерө эмэси, аягларын алтында хыртылдамасы, шахталы хаванын янаглары охшамасы адама айры лээзэт верир.

Бэ'зи тэнбал ушаглар сөһөр-сөһөр исти йорган-дөшөкдөн чыхмага эринир. Зорла галхыб мөктөбө кедир, кәлөндөн сонра исө, бухарынын габагында бөйрүнү ерө вериб—вер ейим, өрт ятым—дейирлар.

Камал беләләриндөн дейилди. О, сөһөр эркән, хамыдан тез дурар, һөйтләриндөн ахан хырдача архын бузуну гырар, әлүзюяна су төкүб буғлана-буғлана әл-үзүнү юяр, мөктөбө кедәрди. Дәрсдөн сонра бир дөстө өзү кими дирибаш ушагы башына йығыб кәндин янындакы төпәдә киршә сүрмөйә кедәрди.

Камал өзүнә гәрбә бир киршә гайырмышды: онун янларына назик фанердөн, тәйярәдә олдуғу кими, ики ганад вурмушду. Киршә дик төпәдөн сүр'әтлә үзү ашагы кәлдикдә, ики дик эниш арасындакы кичик мейданчадан гопуб бир ан ердөн айрыларак, хавада сүзән кими олурду вә бу, Камала айры лээзэт верирди. Йолдашлары да она бахыб белә ганадлы киршәләр гайырмышдылар. Беләликлә Камал биринчи «тәйярәчиләр дөстәси» дүзәлтмишди.

Бу күнлөрдә иди ки, Камалын атасы мә'зунийәт алыб он-он беш күндүйә кәндә гонаг кәлмиш вә она кичик бир оюнчаг тәйярә кәтирмишди. Ййла гурулан бу тәйярәчлик доғручу тәйярә кими сәсләниб ердөн айрылыр вә мәфтиллә бағлы олдуғу бир дөмир чубуғун әтрафында бир нечә дөфә һәрләнйи ерә энирди. Камал йолдашларыны башына йығыб бунунла саатларла әйләнәр, тәйярә вә тәйярәчилик барәсиндә билдикләрини, атасындан эшитдикләрини вә әскәри дүшәркәдә өз көзилә көрдүкләрини йолдашларына данышарды...

Бир ахшам Камал, атасынын ов түфәнкини силиб тәмизләдийини, фишәнкләри долдуруб ова һазырлашдығыны көрүб сорушду:

—Атачан, мөни дә ова апарарсанмы?

Атасы әввәл разы олмады:

— Гышдыр, союгдур, оғлум,—деди,—азарларсан, узаглара кедәчөйм, йоруларсан...

Камал әл чәкмәди:

—Йох, атачан, мән союгдан горхан, йолда йорулан ушаглардан дейиләм,—деди.—Нә олар, атачан, апар, өзүн көрәрсән... Гәлә сәнә көмөйим дә дәйәр...

Атасы разы олду. Анчаг 'обашдан дуруб йола чыханда, Камалын ширин юхуда олдуғуну көрүб она гыймады, тәк кетди. Камал юхудан айылыб атасынын кетдийини биләндә чох позулду. Анасы онун көндүнү әлмаг истәдисә дә олмады. Камал атәсындаң чох, өзүндөн күсмүшду. Ахы о нийә юхуя галмышды?

Бир нечә күн сонра атасы енә ова һазырлашанда, Камал онунла кетмөйә разылығыны алды. Өз-өзүнә кечә ятмамага сөз верди.

Әвдә һамы ятмышды. Камал да ериндә узаңмыш, амма ятмамышды. Арғбир ону һуш апарырды. О, Мәликмәмәд нәғылыны ядына салды. Мәликмәмәд ятмамаг үчүн бармағыны кәсмиш, ярасына дүз басмышды...

Анчаг бу, Камалын хошуна кәлмәди. Өз-өзүнә деди:

— Йох, көрүнүр Мәликмәмәд ояг галмағы ба-чармайыб ки, бармағыны кәсиб... Мән бармағымы да кәсмөйәчөйм, юхуя да галмаячагам!..

Камал Мәликмәмәд барәсиндә, 'ов барәсиндә, тәйярәчилик барәсиндә хәяллар эдә-эдә ериндә о тәрәфә бу тәрәфә чеврилди. Ону арабир һуш апарырдыса да, тез-тез яныб көзүнү пәнчәрәйә зилләйир, хаванын ишығланыб-ишығланмадығыны йохлайырды.

Бирдән хоруз баны эшидилди. Камал тез галхыб кейинди. Кечәдөн һазырладыгы чантасыны бойнуна тахды. Атасы бу отага кечәндә, Камал артыг йола һазырды. Атасы күлә-күлә әлини онун чийиннә вуруб деди:

— Бах белә һа, кәл кедәк...

О күн Камалын әң шән күнү олду.

О, юхуя галиб кәлмишди...

Күл фәсли етишмиш, сәрин баһар нәсими әтирли нә-
фәсилә, күнәш ашиги гушлар ширин-ширин нәғмәсилә,
рәнкарәнк күлләр, чичәкләр, көпәнәкләр әлван баһар
мәнзәрәсилә инсанын гәлбини охшайыр, үрәйини ачырды.
Белә фәрәһли бир баһар сабаһы, шәһәр әһалиси шәһәрин
көнәрында әсрләрдән бәри баһар сейранкаһы олан бир
дүзәнә ахышырды. Трамвайлар, автобуслар, халы-хал-
ча дөшәнмиш, ичәрисә үзүкүләр чаванлар, гоҗалар,
ушагларла долу автомобилләр ора кетмәкдә иди. Бу дү-
зәнә вахтилә бабалар да сейрә чыхар, мейдан гурулар,
икидләр ярышар, күләшәр, чыдыр дүзәлдәр, човкан
ойнардылар.

Инди дә бурада ярыш варды. Кәнч мәктәбли
оғланлар вә гызлар «Әмәк вә мүдафиәйә һазырам» нор-
маларыны нүмайиш этдирәчәк, ярышчагдылар.

Голларында гырмызы саргы олан нәзарәтчиләр кә-
ләнләрә ер көстәрир, һамыны низам вә гайда үзрә ер-
ләшдиридиләр. Бөйүк бир ярымдаирә һалында топ-
лашмыш иштиракчы вә тамашачылар күтләсинин мәр-
кәзиндә бир маса гоюлмушду. Онуң да әтрафында
ярышын мүнсиф һей'әти отурмушду.

Мүэййән әдилмиш вахта ярыш башланды: йүйүрүш-
мә, атланма, маниә ашма, гумбара атма, нишан вурма
вә с. саһәләрдә чевик мәктәбли кәнчләр өз бачарыг вә
мүвәфғийәтләрини нүмайиш этдиридиләр. Анчаг бу
күнкү идман байрамынын хусуси вә мараглы бир
һиссәси дә варды. Шәһәрдә илк дөфә олараг байремда
тәйярә моделчиләри дә иштирак әдирдиләр.

Мүнсиф һей'әти башчысы әлиндәки кичик гырмызы
байрагла ишарә верди. Мусиги дәстәси тәйярәчиләр
маршыны чалды вә кәнч моделчиләр һәрә өз моделини
башынын үзәринә галдырараг, чөркә илә дүзүлүб мүәй-
йән әдилмиш ерләрдә дурдулар. Тамашачылар һейран-
һейран бунлара бахыр вә бөйүк марагла моделләрин
учушуну көзләйирдиләр.

Камал да бу кәнч моделчиләр ичиндә иди. Бу күнү,
бу дәгигәни о кәнч гәлбинин бүтүн һәйәчанларилә
көзләйирди.

Ишарә верилди вә кичик тәйярәләр бир-биринин
ардынча әчайиб рәнкарәнк әфсанәви гушлар кими һа-
вая учду. Нөвбә Камала етишнәдә о, әлиндәки моделин
пәрванәсини бурахды, модел чалды бир гуш кими чыр-
пынды вә әсл тәйярәләр кими уғулдаяраг онун әлиндән
гопду, фишәнк кими дик галхык бүтүн саһга модел-
ләрдән хейли учада учуш истигамәти алды. Онуң кү-
мүшү ганадларында гырмызы улдуз шәкли чакылмиш.
көвдәсиндә исә, ири гырмызы һәрфләрлә «Шаһин» сөзү
зылымшды. һамынын көзү онда иди. һава булутсуз,
күләксиз, биллур кими саф вә шәффаф иди.

Бирдән Камалын вә тамашачыларын гәлбиндән
тәссүфф вә һейрәтлә гарышыг бир чыгырты гопду. Неч
кәсин бу вахта гәдәр көрмәдийи, чох учаларда сүзән
бир гарагуш ганадларыны бүкүб ох кими «Шаһин»ин
үзәринә шыгыды. Камал әлә бир һәйәчанла чыгырды
ки, әлә бил гарагуш индиәк чайнагларилә онун үз-көзүнү
дырмалайчагды. О ихтиярсыз олараг әлләрини үзүнә
тутду. Лакин, гарагуш «Шаһин»ә чатар-чатмаз бирдән-
бирә ганадларыны кениш ачды вә онун үзәриндә бир-
дәирә вуруб һаваланды. Юхарыда, һаведан асылмыш
кими бир ан дуруб ганад чалдыгдан сонра бир дә
шыгыды. Енә «Шаһин»ә чатанда, дик гайытды. Көйләр
султаны үчүнчү дөфә дә һүчүм әдиб онун сәлтәнәтинә
кәлмиш бу чағырылмамыш гонағы чайнагламаг истә-
дисә дә, анчаг енә бачармады. О, бу вахта гәдәр көйләр-
дә һүчүм әтдийи һәр бир гушун горхуб габагындан
гачдығына алышмышды. Анчаг бу әчайиб гуш ону әсла
саймырды. Вугарла учуб кедирди. «Шаһин»ин бу вуга-
ры гарталы горхутду вә о, сүр'әтлә узаглашыб кетди.

Камал горхучч бир юхудан айылыб өзүнү сағ-
саламат көрөн адамлар кими, кениш вә асудә бир нә-
фәс алды. Бир аз сонра гәрагуш да, «Шаһин» дә һәрәси
саһга бир истигамәтлә көздән итдиләр.

Ярышын нәтичәләри ә'лан әдилләндә мә'лум олду-
ки, Камалын «Шаһин»ин уча, ити вә узаг учмагда бир-
инчилиийи, һәмни мәктәбин моделчилик дәрнәйинин:
модели исә икинчилиийи газанмышдыр. Камала буну тәс-
диг әдән шәһадәтнәмә илә бирликдә, бир год сааты да
мүкафат вердиләр.

О күн, Камалын өмүрүндө эн хошбөхт күнлөрдөн бири иди. Оун «Шанин»и көйлөр султаны гарагуша галиб кэлмишди.

Камалын вэ мөктөбдәки дөрнөк йолдашларынын бу гәләбәси онлар үчүн көзләнәлмәз, тәсадуфи бир һадисә дейилди. Бу гәләбә мөктөбдә узун айлар бою давам әдән чидд-чәһдин, инадлы чалышганлыгы, мүәллимләр һей'әти, коммунист кәңчләр иттифагы вэ пионер тәшкилатларынын гайғылы вэ дүзкүн фәалий-һәтнинин тәбии бир нәтиҗәси иди.

Камалын тәшкил әтдһийи моделчиләр дөрнәйинә мөктәбин физика мүәллимни биликли бир мәсләһәтчи йолдаш кими көмөк әдирди. Әввәлләр гайырдыгылары тәйярә моделләри нәинки учму, һәтта ериндән дә тәрпәнмирди. Белә һалларда чәтинликдән горхан бә'зи мөктәблиләр: «Әһ, бундан һеч нә чыхмаз» дейә ишдән союянда, мүәллим бөйүк ихтирачылары, алимләрин һәятындан мисаллар кәтириб онлары руһландырырды.

Камал дәрәдә, дәрнәкдә, ярышларда һәр дәфә мүвәффәгийәт газандыгча севинәр, фәрәһләнәр, лакин бу бөйүк инсанлары—бәшәрийәти көзәл, азад вэ хошбөхт бир һәята чадырмаг үчүн өз чанларындан кечән бөйүк алим вэ ихтирачылары, сәркәрдәләри, дөвләт вэ ингилаб һадимләринни, онларын көрдүкләри бөйүк ишләри ядына салыб: «Даһа ирәли, даһа ирәли!» — дейә дүшүнәрди.

Камал орта мөктәби ә'ла гиймәтлә битирмиш, али мөктәб вэ кәләчәк ихтисасы барәсиндә дүшүнүрдү.

О, язы масасынын далында отурмуш, рәнкли, шәффаф селләуләнд парчаларындан гурашдырдыгы кичик вэ көзәл бир тәйярә моделини гәбагына гоюб она бахырды. Хәялынын ганадлары ону көйләрә галдырыр,

көзүнүн өнүндә кәләчәйин әфсанәйә бәнзәр һәгиги мәнзәрәси чанланырды.

...Көйүн бир гатында памбыг кими булут галагла-рындан юхары, көй гуршагы кими рәнкарәнк шәффаф мөһтәшәм бир бина... Бурадан учсуз-бучагсыз вәтәнинизин һәр кушәсинә вә дүнянын башлыча мәркәзләринә зәррин хәяли телләр узаныб кәдир. Бунлар һава йолларыдыр. Бу йолларла һәр күн минләрлә парлаг ганадлы, сәссиз, раһат вэ көзәл тәйярәләр кедиб-кәлир. Бу тәйярәләр һаванын ән үст гатларында, стратосфердә учур, гәдим һағылларда сөйләндһийи кими, едди иллик йолу бир гырпыма кедириди. Будур, һөвбәти тәйярә кәлиб һавадакы тәйярә мейданына гонду. Гапылар ачылды. Сәрнишинләр халча кими нәгшли, тәмиз вэ күзкү кими парлаг дөшәмәнин үзәрилә кедиб индики лифтләрә бәнзәр кичик отагчыларә кирирдиләр. Бир ан сонра ашагыда, ердә, һаман отагчылардан чыхыб һәрә истәдһийи ерә кәдәчәк...

Камал әлини масанын үстүндәки дүймәләрдән биринә басыр вэ гаршысындакы күзкү экранда—Москвадан Владивостока, Бакыя, Дашкәндә, Саһалинә, Стәлиһабада кәдән вә гайыдан йүзләрлә тәйярәни көзү өнүндә көрүр. Башга бир дүймәни басыр: Мисир әһрамаляры, Нью-Йорк, Парис, Токио үзәриндә сүзән тәйярәләримизни йохлайыр, онларын тәйярәчиләри илә данышыр...

Дивардакы саатын зәнки вуранда, Камал бу дадлы хәялдан айылыб саата бахды вэ өз хәялларына күлүмсәйә-күлүмсәйә, әлиндәки модели чанлы бир гуш баласы кими тумарлады вэ бир тәрәфә гоюб радиону гурду:

— Мүһарибә!

Камал юхудагы, оягмы олдугуну тәйин әдә билмәди. Бир ан мүтәрәддид галды... Лакин гаршысындакы радио ишләйир, дөйүш мәршлары чалыр, диктор Совет Мә'лумат Бүросунун илк мә'луматыны верирди.

Инди Камал нә әдәчәйини дейил, нечә әдәчәйини дүшүнүрдү; чүнки о нә әдәчәйини яхшы билирди. О билирди ки, инди вәтәниндә онун кими сағлам, гүввәтли,

чевик, тунчбилекли, асланүрөкли оғланларын эдечэйи бирчө шей вар:

— Чэбһэйэ кетмэк!

О, маса үзәриндәки севимли тэйярэ моделинә һәс-рәтли бир нәзәр салыб аяға галхды. Пәнчәрә габағына кечди. Байырда көзәл, илыг дағ ерләринә мәхсус йүн-күл тәрәвәтли бир ион сабаһы ачылырды. Күнәшин илк шүалары башы булутлар арасындан сыйрылыб чых-мыш Кәпәзин зирвәләринә дүшмүш, булутлар да, Кә-пәз дә ағ-чәһрайы рәнкләрә боянмышды. Дағлардан әсән сабаһ нәсимн, инсаны мәст эдән раһийәләрлә дағларын сәринлийини дә кәтирирди. Лакин тәбиәт гәрибә бир сүкүтә гәл олмушду. Һәр сабаһ сәс-сәсә верән нәғмәкарлар: бәбүлләр, турағайлар, билдирчин-ләр нодәнсә даһа охумурду. Камал далғын нәзәрләр-ин үфүгләрдә кәздирди. Кәпәзин башындакы сәдәф кими чәһрайы, күмүшү, мави рәнкләрә чалан йүнкүл булут тәбәгәләриндән ашағыда, гыврылмыш (илан) бәнзәр гара бир булут үфүгдә сүрүнә-сүрүнә сүрәтлә ирәли һәрәкәт эдирди. Бу, фыртына булуту иди.

Доғрудан да бир ан ичиндә сабаһын бу нур сачан чағында һава гапгаранлыг олду. Бир-бири ардынча арасы кәсилмәйән шимшәкләр чахды. Көй ерә төкүл-чәкмиш кими мүдһиш бир курулту голду. Әввәл хырда, кет-кедә ириләшән гушбашы долу яғды. Элә яғды ки, куя инди һәр шейи, һәр шейи мөһв вә тәләф эдәчәкди. Азаычқ сонра бирдән-бирә булутлар ардындан чыхан күнәш көз гамашдырычы бир гүдрәтлә парлайыб йүк-сәлди. Күлләрин, чичәкләрин, көрпә будағларын бүкүл-мүш боюндлары дикәлди. Гушләр санки һамысы бирдән-бирә дилә кәлди. Енә үфүгләр саф, көйләр шәффаф, енә Кәпәзин ағсачлы мәрғур башы вугарла учалыр, санки ишыг гаранлыгдан өч алырды.

Камалын чатылмыш гашлары ачылды. О ихтиярсыз күлүмсәди, санки тәбиәт онун хәялындан кечәнләри көзүнүн өнүндә нүмайиш эдирди.

Һәр сабаһ Камалын янына кәлән анасы отағын гапысыны ачараг, ону пәнчәрә өнүндә көрдү. Һеч бир шейдән хәбәри олмаян ана севинч долу көзләридә оғ-лунун үзүнә баханда, бир әндишә әләмәти сездн.

— Нә вар, бала, олмая шәһәрә кедәли илдырымы ядырғамысан?—дәйә сорушду вә зарафатла әләвә этди:

— Горхуданмы белә эркән дурубсан?

Камал гәриб бир тәбәссүмлә анасынын шәфғәтли көзләринә, мунис вә мейрибан үзүнә бахыб динмирди. Ана, һәмишә һәр зарафата бешгәт артыг зарафатла мүгабилә эдән үзүкүләр вә һазырчаваб оғлунун бу сукутундан вә үзүндә донуб галмыш гәриб тәбәссүм-дән үрәйи сөзлү олдуғуну анлады. О да көзләрини оғлунун көзләринә зилләди, санки үрәйиндәкини көз-ләриндән охумаг истәйирди.

Камалын анасы дағларын гойнунда бөйүмүш мәрд вә мәтанәтли Азәрбайчан гадындарындан иди. Анчаг нечә олса, гадын иди, ана иди. Әри сәрһәдчи командир, һәм дә инди өн гызғын дөйүшләр кедән сәрһәддә иди. Оғлу да ора, чәбһэйэ кетмәйи гәрәра алмышды. Га-дын—ана буну биләндә, нейләйчәкди?!

Камал бу сәрт, амансыз һәнгәти она сөйләйәндә, ана сарсылмады, оғлуну сахламаг үчүн ялварыб-яхармады. Дишләрини бир-биринә сыхыб көзләрини юмду, бою бәрәбәри оғлуну бағрына басды, она хейир-дуа верди. Камал янағларында ипәк ана бусәсилә икн илыг дамла һиссә этди.

Гара, гыврым сачларына тәк-тәк дән дүшмүш, ачыгаһынлы, чидди, лакин мейрибан бахышлы комис-сар еничә курс гуртарыб һиссәйә кәлмиш кәнч тәйярә-чиләри кабинетинә йығмыш, онларла сөһбәт эдирди.

— ...Вәтән оғлу капитан Гастеллюнун шүчәгини хатырлайын! Бу шүчәт ялынз ени инсаның, ялынз со-вет вәтәндашынын көстәрә биләчәйи бир шүчәтдир. Һеч бир фашист тәйярәчиси белә мәрданә фәдакарлыг этмәмиш вә эдә дә билмәз; чүнки ону фашизм итаәт-кар бир гул һалына салмышдыр. Амма бизим адалла-рын һәр бири өз вәтәниниң, өз азалдығынын саһибидир.

Сонра комиссар чаван тәйярәчиләри бир-бир дин-дириб һәр бирилә бир анлә үзүв кими күлә-күлә онун тәрчүмәйи-һалындакы мәрәғлы һадисәләр барасиндә

данышыр, эйни заманда сабаһ һавада ян-яна, чийин-чийинә дүшмәнлә ворушачаг бу кәнчләри бир-бирилә яхшы таныш этмәк истәйирди.

Нөвбә Камала чатанда, комиссар күлә-күлә со-рушду:

— Достум, дейәсән сән яшда һамыдан чаван олсан да, һәлә ушаглыгдан тәйярәчи олубсан... Бир о «Шәһин» әһвалатыны даныш көрөк.

Камал тәйярәчилиә олан илк һәвәсиндән, ушаглыгындакы арзу вә хәялләриндан, илк тәчрүбәләриндән данышды. О чүмләдән «Шәһин»лә гарагушун гаршылаш-масыны вә «Шәһин»ин гәләбәсини нағыл этди. Бу гәрибә һадисә һамыны марагландырды. Комиссар һадисәни белә изаһ этди:

— Бу һадисә тәкчә гәрибә вә мараглы дейид, һәм дә ибрәтли бир һадисәдир. Бир дүшүнүн, көйләр султа-ны гарагуш оюнчаг «Шәһин»дән нийә горхмушду? Чүнки гарагуш һеч бир заман гаршысында мүгавимәт көрмә-мишди. Һансы гуша һүчүм этмишсә, гуш ондан горх-муш, габағындан гачмыш, гарагуш да бундан фәрәһлән-миш, даһа да чүр'әтләниш, өз горхга овуну чайнаг-лайыб парчаламышды. «Шәһин» исә, нәинки ондан гор-хуб гачмамыш, әксинә, гаршы-гаршыя кәләндә, дүң-онун көзүнә сохулмуш, гарагуш да бу чүр'әтдән горхуб гачмыш, мәғрур йыртычы гуш инсан ағлы вә ирадәсин-нин кичик бир тимсалы олан «Шәһин»ин өнүндә мәғлуб олмушду. Билин ки, фашист гузғунлары да беләдир. Онлар да Авропа үфүгләриндә өзләрини көйләр султа-ны көрүбләр. Инди исә, совет шәһинләринә раст кәлб-ләр. Түкү дидилмиш фашист гарталы ғызыл шәһинлә-рин өнүндән гачараг, мәғлуб олачагдыр!

*

...Камал һавада кешик чәкир, тәйярә мейданы әтра-фында узагдан бөйүк даирәләр вуруб һәрләнир, сайыг пәзәрләрилә үфүгләри йохлайырды. Бирлән башынын үстүндән чох-чоһ учада гара бир нөгтә көрдү вә һаман саатда да итирди. Һәрләниб учала-учала йону ахтарма-га башлаянда, бирдән онун арха тәрәфиндән илдырым

сүр'әтилә үстүнә шығыян бир тәйярә көрдү вә дөйүшә һазырлашды. Бир ан сонра артыг онун түк үрпәрдән вәһши нәрилтисини әшидир, үстүндәки әча-йиб-гәрайиб кәллә, чапразлашмыш сүмүк, учлары әйри хач, бойну бурулмуш, димдийн ачыг гартал вә бир чоһ һәшәрат шәкилләрилә бәзәнмиш гара ганадлы, гара көвдәли, йөндәмсиз бир фашист гузғуну олдуғуну ай-дын көрүрдү.

Тәйярә мейданында һайәчан ишарәси вериләндә, комиссар мушаһидә нөгтәсиндән дурбинлә бахыб бу гузғуну көрүнчә, һайәчан вә гәзәбдән дишләрини бир-биринә сыхыб юмруғуну дүйүнләди вә ихтиярсыз додаг-ларыны кәмирмәйә башлады. Тәчрүбәли вә союганлыг бир әскәр олан комиссарын бу һайәчан вә гәзәби сә-бәбсиз дейилди. Бу гузғуну о яхшы таныйырды.

Гудуз дүшмән, она сағалмас яралар вуран бу тәйя-рә мейданымызын ерини өйрәнмәк үчүн нечә вахтдан бәри бу гоча, тәчрүбәли, һийләкәр гузғуну буралара көндәрирди. Бу гузғун һаясыз бир чүр'әтлә ән ал-чагдан учур, тәйярә мейданымыздан бир әләмәт бил-мәк үчүн она атәш ачылмасыны вә я ворушмаг үчүн тәйярәләр галхмасыны истәйирди. Буна мүвәффәг ола билмәмишдисә дә, һәр һалда бир шей сезмиш олмалы-ды ки, буралардан әл чәкмир, дәнә-дәнә кәлирди. Фашист тәйярәси көрүнүр зирәһли олдуғундан, она ади атәш масафәсиндән күллә батмырды. Тәйярәчн исә, сон дәрәчә маһир иди. Баш кичәлләндирән бир сүр'әтлә шығыйыб гаршысындакыны чашдырыр, атәш ачыб бир анда арадан чыхыр, йох олурду.

Инди һавадакы кешикчимиз тәчрүбәли вә мәһир бир тәйярәчи олсайды, комиссар бу гәдәр һайәчанлан-мазды; анчаг Камал...

...Камал тәйярәни дөндәриб фашист гузғуну илә үз-үзә, көз-көзә кәлмәйи гәт этмишди. Анчаг әлзәри, аяг-лары она табә олмур, сөвги-тәбии илә бу өлүм тәһдүкә-синдән чәкинирди.

Илк дофә үзкүчүлүк гүлләсиндән дәннә вә я парашүт-лә ерә атылмаг истәйәндә дә белә олмамшыдымы? Лакин Камал бу һиссләрә чоһдан гәлиб кәлмиш, сонра бу ибтидан һейвани горхагыга өзү нә гәдәр күлмүшдү.

Камал гәт'и бир һәрәкәтлә сүканы чәкди, көзләнил-мәз бир сүр'әтлә һавада илмәк вуруб ганадлары үзә-риндә һәрләнди вә тәйярәсини дүз фашистин пәрванә-синә тушлады. Инди һәр ики тәйярә әлә бир сүр'әтлә үз-үзә кәлрди ки, икисиндән бири гачмазса, һәр икисн хынчым-хынчым олачагды.

Фашист тәйярәчиси гәссаб вә чәлладларә мөхсус бир союгганлыгга, адәти үзрә һәлә атәш ачмаға тәләсмир, мугабиллиндәкини руһән мәғлуб әдиб гачыр-маг вә архадан шурмагла, бу вурушмадан ики гат зөвг алмаг истәйирди. Камал исә «Шәһин»лә гарталын гаршылашмасыны вә комиссарын сөзләрини яд әдиб кәнч гәлбинин бүтүн гүдрәтилә өзм вә ирадәсини топ-ляяраг, о да атәш ачмыр, нә олурса-олсун, я бирликдә мөһв олмаг, я да онун ирадәсинә галиб кәлмәйи гәт әтмишид.

Ашағыдан баханлар илдырым сүр'әтилә бир-биринә шығыян һәр ики тәйярәнин бирдән алов вә түстү ичин-дә йох олдығуну көрдүләр. Һамынын гәлбиндән һәйә-чан вә тәәссүф нидасы гопду... Лакин бу һал бир ан, бир гырпым давам этди.

Камалын тәйярәси фишәнк кими һавая галхды, гара фашист гузғуну исә, алов вә түстү ичиндә һәрләнә-һәрләнә ерә энирди. Бир аз сонра ондан ағ бир нөгтә айрылды. Бу, парашүтлә энән фашист тәйярәчиси иди. Камал парашүтүн әтрафында дөврә вура-вура ону ерә гәдәр өтүрдү. Орада, ашағыда бу чағырлыма-мыш гонағын автоматчылар тәрәфиндән лайигилә гар-шыландығындан архайын олуб енә сүр'әтлә һавая галхды вә һеч бир шей олмамыш кими кешик чәкмә-йә давам этди.

..

Комиссар кәтирилән «гонағы» көрәндә тәәччүб этди. Бу, гырх беш-әлли яшларында ири көвдәли, долғун, саллаг сифәтли, гызармыш көзләринин алты тулуг ки-ми шишмиш, сары саclarы кирпи сағы гыса вурду-муш бир фашист полковники иди. Тәләйә дүшмүшн ча-навар кими, көзләриндә ачиз бир гезәб вә һиддәт па-

рылтысы варды. Ачығындан әлләри, додаглары әсир, үзүнүн айры-айры әзәләләри әсәби рә'шәләрлә тит-рәйирди. Көрүнүр өзүнә вә тәйярәсинә һәддиндән ар-тыг күвәндийиндәндир ки, фашист полковники нә рүт-бәсини кәстәрән нишанларыны, нә дә дөшүнүн һәр ики тәрәфини долдуран брден вә медаллары учушдан әввәл чыхармамышды.

Комиссар гасдән һәлә динмир, әсири диндирди. Алман бу сукта дөзә билмәйиб ахырда өзү дилләнди:

— Аман аллах, амен аллах!.. Йох, йох... Мән Вар-шавадан Парисә гәдәр, Тиранадан Лондона гәдәр бү-түн Европа үфүгләриндә учмушам, йүзләрлә һавә дөйү-шүндә олмушам, онларча тәйярә шурмушам... Мөним габағымда дуран, һүчүмума дөзән олмайыб, тәйярәмә батан күллә һәлә ичад әдилмәйиб...—дәйә, о довағ-ловға мәғлубийәтәни инкар үчүн бәһанә ахтарырды. Йох, йох... Йәгин о тәйярәчи көһнә бир инкилис һавә гурдудур... Йәгин ени бир кизли силаһыныз вар...

Комиссар бу сөзләрә садәчә күлүмсүнүб һеч бир чаваб вермәди. Алман бир аз да әсәбиләшди. Лакин сәсинә бачардығы гәдәр әдәб вә нәзакәт вермәйә ча-лышараг, комиссара мүрачизәт этди:

— Сиздән рича әдирәм, аллах хатиринә рәдд әтмә-йин: мән сясәтдән һеч шей анламырам. О, фүрерин ишидир. Мән идман адамыям, дөйүш дә мөним үчүн ганлы олса да, ләззәтли бир идмандыр. Билмәк истәйи-рәм: рәгибим кимдир, о кизли силаһ нәдир?..

Комиссар ачы бир истәһза илә күлдү:

— Яхшы идмандыр, сөз йох... бу идманын дадыны яхында Алмания да көрәр... Фудла баша дүшәрсиниз ки, бокс әлчәйилә минанын, футбол топу илә он тонлуг бомбанын фәрги нәдир!.. Рәгибинизә вә кизли силаһы-мыза кәлнчә, онлары сизә кәстәрә биләрәм...

Комиссар саатына бахыб дүймәни басды. Йәчәри ки-рән нөвбәтчиһә Камалы чағырмасыны әмр этди.

Камал ичәри кирәндә, комиссар ону бағрына басыб алныгандан өлдү. Бу мәнзәрәйә «дәвә һалбәндә бахан кими» мат галан алманы кәстәрәб:

— Вурдуғун гузғуна бир бах!—дәди. Сонра алмана мүрачизәтлә:

— Рәғибиниз будур!—сөйләйәндә, алман бу бығларын ери еничә тәрләмиш он сәккиз-он доғгуз яшлы гарашын бғлана күт-күт бахандан сонра, бирдән-бир-гарға ғырылтысына бәнзәр ийрәнч бир сәслә чығырды, ики әлилә сачыны йола-йола дилини-додағыны кәмир-мәйә башлады.

О, гаршысында өзү кими көһнә бир гурд, әптираслы гоча бир «ганлы идман» дүшкүнү көзләдийи һалда, белә «ағзындан сүд гохусу кәлән бир ушаға» мәғлуб-олдугуну көрүб даһа артыг һиддәтләнмишди.

Бу һалы көрән вә фашистин үрәйиндән кечәнләри-анмаян Камал истәһзалы бир нәзакәтлә маса үзәриндә-ки графин вә стаканы она кәстәриб алманча деди:

— Буюрун, союз су ичин!

Комиссар вугарлы бир чиддийәтлә әләвә этди:

— Силаһымыза кәлинчә, онун дадыны өзүнүз көр-дүнүз, адыны билмәк истәсәниз беләдир:

— Кәнч болшевик ирадәси!..

ИСТӘК

Пионердәр хейли варды ки, дүшәркәйә кәлмишди-ләр. Чүрбәчүр шәһәрләрдән, чүрбәчүр мәктәпләрдән кәлмиш рус, эзәрбайчанлы, әрмәни, украиналы мәктәб-лиләр гайнайыб гарышмыш, бир-бирилә даһа яхындан достлашмышдылар.

Бу күн дүшәркәдә хүсуси бир чошгунлуг, бир байрам мәнзәрәси варды. Ушағларын чошдан көзләдикләри күн кәлиб чатмышды. Дүшәркә дәниз саһилиндә олду-ғундан, дәнизчиләр пионерләрә бөйүк вә көзәл бир ел-кәли кәми бағышламышдылар. Бу күн дәнизчиләр байрамы мүнәсибәтнә кәминин рәсми ачылышы ола-чаг, ушағлар дәниз кәзинтисинә чыхачагдылар. Бундан башга дүшәркәдә дәнизчиләр дәрнәйи тәшкил олун-мушду. Һәвәси олан мәктәблиләр дәрнәйә язылыб дән-изчилик ишини өйрәнәчәкдиләр.

Айдын да бу дәрнәйә язылымышды. Онларын нәсли ата-бабадан кәмичи иди. Онун йолдашы вә яхын досту Серйожа исә, тәйярәчилик дәрнәйинә язылымышды. О бөйүйәндә дә тәйярәчи олмаг истәйирди.

Айдын вә Серйожа бир-бирилә ән яхын вә ай-рылмаз дост идиләрсә дә, анчаг бу барәдә һәмишә ара-

ларында мубаһисә олурду. Икиси дә өз кәләчәк сәнәтини тәрифләрди, о бириндән үстүн олдуғуну сүбүт этмәй чалышырды.

Бу күн Айдынын әлиһә хусуси бир фирсәт дүшмүшдү. Дәнизчиләр байрамы, кәминин ачылышы вә гаршыдакы дәннз кәзинтиси бу күн һамыны севиндирдийиһән, һамы бу мәсәләдән данышырды. Айдын буну өз гәләбә байрамы кими һесап эдирди. Одур ки, бу күн онун дили узун иди. Йолдашы Серйожаны мәғлуб эдиб өз үстүнлүйүнү көстәрмәк истәйирди.

Айдын, Серйожа, Светлана вә бир нечә бәшга пионер дүшәркәнин дәннзә кедән һиһанбәһидә дуруб тамаша эдирдиләр. Яхын саһилдә, дәннзисин сәдәф кими рәһкән-рәһкә чалан, күнүн шүалары алтында парылдашан көм-көй сулары үзәриндә учмаға һазырлашан гу гушу кими аһаппаг бир көми ағыр-ағыр йыргаланырды.

Айдын севинә-севинә бу көзәл кәмини йолдашларына көстәрәрәк деди:

— Ушаглар, бир бахын, доғрудан нә гәшәнк кәминдир. Мәннм бәбан да...

Серйожа ону пәрт этмәк үчүн сөзүнү кәсип:

— Һа, һә, билirik,—деди,—сәнин бабан да кәмиһи иди, атан да... Өзүн дә кәмиһи олачагсан...

Айдын достунун көзләһилмәз һүчүмуна чаваб вермәк истәркән, Серйожа ону ағзыны ачмаға гоймайыб даһа да гызышдырмаг үчүн, онун өз сөзләрини күлүнч бир шәкилдә тәкрат этди:

— Дағлар кими далғалар, далғалар кими дағлар,—дейә гәһ-гәһә чәкди,—һа, һа, һа... Нә олсун ки...

Айдын бу сөзләрдән пәрт олмайыб, әксинә даһа да иһамлы бир сәслә она әтираз этди:

— Нечә йә'ни нә олсун? Бәс Христофор Колумб Американы нечә тапды? Бәс бөйүк рус сәйяһи Седов гүтбә нечә кетди? Бәс челиоскиһчиләр!...

Айдынла Серйожанын мубаһисәсини динләйәнләрдән ленинградлы пионер Светлана сөзә гарышды:

— Дүздүр, дүздүр, мәннм атам да һәрби кәמידә капитандыр. О дейир ки, өлкәһизин мудафнә үчүн кәмиһчилик дә әскәрлик кими шәрәфлидир....

Айдын бу сөзләрдән бир аз да үрәкләниб севинә-севинә деди:

— Әлбәттә, әлбәттә... Мән дә кәмиһи олачағам. Уһсуз-буһагсыз дәннзләри гәшачағам. Узаг-узаг өлкәләрә йоллар ачачағам. Чошгун күләкләр, гәғын далғалар, боуранлар, фыргыналар мәнә тәслим олачағ...

Серйожа бу дейиләнләрә гаршы бир сөз таппадыса да, иһадла мубаһисәйә дауам этди:

— Нә олсун ки, мән дә тәйярәһи олачағам... Булуулары яра-яра көйләрә галхачағам, уһа-уһа дағлары ашачағам...—дейә Айдына дөнүб сөзүнү тамамлады:— Сәнин бир айда кетдийи йолу мән бир күндә кедәчәйәм. Әлбәттә тәйярәһи яхшыдыр...

Бу дәфә Айдын чаваб верди:

— Һеч йох, кәмиһи яхшыдыр... Тәйярә бир гырымда «фыррр» әләйиб кедир, амма кәми, һәр ери гарышгарыш кәзир, он мин тонларла йүк кәтүрүр, минләрлә адам апарыр... Әлбәттә кәмиһи яхшыдыр.

Бу сөзләрдән сонра һәр икисинин билдийи сүбүт вә дәлилләр гуртардығындан, даһа сөз таппайыб бир-биринин сөзүнү кәсә-кәсә чығырышдылар:

— Йох, тәйярәһи яхшыдыр!

— Йох, кәмиһи!

Светлана буһларын кет-кедә гызышдығларыны вә даһа бир-биринин дедикләрини динләмәйиб бош ерә чығырышдығларыны көрүб онлары саһит этмәйә чалышды:

— Даянын, даянын, бош ерә чығырышмайын. Одур дәстә рәһбәримиз кәлир. Чағыраг ондан сорушағ...

Айдынла Серйожа бир ағыздан:

— Чағыраг!

— Сорушағ!...—дейә сәсләндиләр.

Баш пионер дәстә рәһбәри Сәвинч мубаһисәһни эшидиб күлә-күлә онларә доғру кәлмәкдә иди. Мубаһисә эдәнләрә яхынлашыб хош бир сәслә сорушду:

— Нә вар, ушаглар, нә мубаһисәдир?

Айдынла Серйожа бир-биринин сөзүнү кәсәрәк, икиси дә бирдән сәсләнди:

— Кәмиһи яхшыдыр, тәйярәһи?

Пионер вә мәктәблиләр арасында белә мубаһисәләрә чохдан алышмыш олан Севинч билирди ки, бу бош вә ерсиз дейил, хейирли бир мубаһисәдир. Ушагларын фикрларинни кенишләнмәсинә, биликләринни артмасына көмәк эдир. Белә һалларда о вә башга дәстә рәһбәрләри ушагларә көмәк эдир, онларын мубаһисәсинә дүзкүн истигамәт верирдиләр. Инди дә Севинч бу мубаһисәдән истифадә эдиб башга ушаглары да топлаяраг, онларла бу бародә сөһбәт этмәйи лазым билди. Айдын вә Серйожая күлә-күлә:

— Яхшы, яхшы, бу саат һәлл әдәрик,—дейә чаваб верди. Әтрафа көз кәздириб икибир, үчбир кәзишән башга пионерләри дә сәсләди:

— Бура кәлин, ушаглар, кәлин Айдынла Серйожанын мубаһисәсини һәлл әдәк.

Севинчин һәмишә көзәл вә мараглы сөһбәтләр әтдийини билән ушаглар бир анда йүйүрүшүб йығышдылар. Севинч онларә мүрачиятлә, Айдынла Серйожә нә үстүндә мубаһисә әтдикләрини сөйләди вә ушагларын бириндән сорашду:

— Де көрәк, сән нә олачагсан?

Ушаг инамлы бир сәслә чаваб верди:

— Мән мүнәндис... Иншаат мүнәндиси. Көзәл-көзәл әвләр, мәрмәр сарайлар тикөчәйәм, ени-ени шәһәрләр салачағам...

Севинч бир нечә ушагдан нә олмаг истәдийини сорашду. Бирнә агроном олмаг, көзәл өлкәмини бол мәһсуллу мейвә бағларилә, күдлү-чичәкли бағчаларла бәзәмәк истәйирди. Бирнә шаир олмаг, шанлы вәтәнимизин адлы-санлы гәһрәманларына өлмәз дастанлар язмаг арзу әдирди. Бир башгасы мүүәллим, бири рәссам олмаг фикриндә иди. Севинч бунлары севинә-севинә динләйиб һәр бирини алгышладыгдан сонра, һамыя мүрачият эдиб сорашду:

— Яхшы, ушаглар, инди дейин көрәк, бәс һансы сәнәт яхшыдыр?

Ер-ердән сәсләр учалды:

— Агроном!

— Шаир!

— Мүүәллим!

— Мүнәндис!

— Рәссам!

— Тәйярәчи!

Севинч күлә-күлә әлини юкары галдырыб бир-бириндән даһа бәрк чығыран ушаглары сакит әләди вә әлиндәки ири вә галын китабы ачды, илк сәһифәдә бүтүн китаб бою чап әдилмиш шәкли ушагларә көстәриб сорашду:

— Бу кимдир?

Ушаглар һамы бир гыыздан чаваб верди:

— Маяковски!

— Ону севирсинизми?

— Әлбәттә, әлбәттә!

— Она инанырсынызми?

— Әлбәттә, әлбәттә!

— Әлә исә, кәлин, Маяковскидән сорашаг, көрәк һансы сәнәт яхшыдыр?—дейә Севинч китабы араглайыб бир ериндән уча вә айдын бир сәслә охуду:

«Һәр пешә лазым олар,
Ядыннан чыхарма һеч:
Һәрәнин өз ери вар!
Һансыны истәсән сеч!»

Сонра ушагларә мүрачиятлә күләр үзлә сорашду:

— Ушаглар, инди дейин көрәк, һансы сәнәт яхшыдыр?

Ушаглар шад вә инамлы бир сәслә һамы бир ердә Севинчин ишарәсилә чаваб вердиләр:

«Һәр бир сәнәт яхшыдыр,
Һансыны истәсән сеч!»

Севинч:

— Бах, белә!—дейә онлары алгышларкән, бирдән бир пионерин кәнарда дуруб мә'лул-мә'лул бахдығыны, сөһбәтә гарышмадығыны көрдү. Бу, он—он ики яшлы испаниялы пионер Фернандо иди. Севинч онун көнлүнү адмаг үчүн сәсләди:

— Фернандо! Бәс сән нийә һеч данышмырсан? Ахы һеч демәдин, бәс сән нә олачагсан?

Фернандо далдыгы дәрин дүшүнчөлөрдөн айрылыб юхудан айылан кими шашгын бир халда бир аз дуругду:

— Мәнми?... Мән... Мән...—дейә көксүнү өтүрдү, сонра бирдән гәтй вә инамлы бир сәслә деди:—Мән ингилабчы олачағам, ингилабчы! Мәним вәтәним Испания фашистләр элиндә әсирдир. Атам фәһлә иди, күлләдидиләр; анам мүәллимә иди, зиндана салдыләр... Орада бөйүкләр дә, ушағлар да һамы әсирдир... Орада һеч кәс өз кәләчәйини өзү тәйин эдә билмир. Ора бөйүк, анчағ гаранлығ бир зиндандыр.

Бу сөzlәри дейиб Фернандо бир дә дәриндән көксүнү өтүрдү вә титрәк һәсрәтли бир сәслә эләвә этди:

— Сиз нә хошбәхтсиниз, бачыларым, гардашларым. Сиз нә хошбәхтсиниз!..

Севинч Фернандонун башыны бағрына басыб ушағлар деди:

— Фернандо дүз дейир, ушағлар, биз хошбәхтик. Бизим өлкәмиз азад, элләримиз шаддыр. Биз һәр биримиз сабаһ бир сәнәткар олачағ, өлкәмизи даһа абад, эвләримизи даһа шад эләйәчәйик. Биз улу бабаларымызын нағыл вә дастанларда арзуладығлары о хәяли дүнйәләрдан даһа көзәл бир дүнйә гурачағыг. Бу дүнйәни бизә Левин бабамыз көстөрмишидир, бу дүнйә бизи Сталин атамыз апарыр!

Һамынын севә-севә динләддийи бу сөzlәрдән сонра Севинч Фернандо дөнүб эләвә этди:

— Әзиз гардашымыз, бу вәтән сәнин дә вәтәниндир. Бу вәтән бүтүн зәһмәткеш халғлар үчүн азадлығ күнәшидир. Күнәшлә гаранлығ бир ердә ола билмәз. Бир күн кәләчәк ки, бу күнөш сәнин вәтәнини дә, бүтүн дүнйәни да ишығландырачағдыр!..

ЯРАЛЫ КӨЙӨРЧИН

Бир баһарда, бир дә пайызда һава тез-тез дәйишир. Бу күн хош, күнәшли, лаләзар олан һава, сабаһы булутлу, күләкли, чискили бир хал алыр. Күн күнә бәнзәмир, һәтта әйни бир күн бир нечә дәфә дәйишир. Булутсуз, ачығ, шәффаф, көм-көй сәма бирдән-бирә буланыр, ани гоһан бир күлөк галағ-галағ булутлары говуб кәтирир. Каһ нарын, иликләрә ишләйән бир чискин саатларла сүрүб кедир, каһ ири күршад бир яғмур, дүнйәни селә верәчәкмиш кими, шимшәкләр—илдырымларла бир анда кәлир вә кәлдийи кими дә чәкилиб кедир, эһтиятсыз йолчулары исланмыш чүчәйә дөндәрир. Сонра сейрәлән булутлар ардындан доған күнәш зәриф ипәк палтарлары әндамына япышан шығ чаванларла, сачларынын, гашларынын боясы үз-көзләринә ййылан модәпәрәстләрә бахыб өз надничлийиндән зөвг алан бир дәчал кими шән-шән күлүмсәйир. Белә күршад яғмурлар үчүн бабалар дейибләр ки, «яғыш яғар, варлынын сүсүнү апарар, йохсулун һиснини — ағ илә гара ашкар олар»...

Белә тез-тез дәйишән бир илк баһар күнү иди. Күнортая гәдәр үрәкәчан вә хош бир һава варды.

Көз ишләдикчә гызыл лаләләр, ямышыл отлар, көй чәмәнләр вә рәңкарәнк чичәкләрлә бәзәнмиш ағачлар көзә фәрәһ верир, йүнкүл әтири илыг һәва адамын көксүнү габардыр. Турачлары, билдирчинләрин, чалы гушларынын бир-бириндән хейли фәргли, ләкин әйни заманда ваһид бир аһәнк тәшкил эдән өтүшмәләри ән муһис бир муһиги тәсирилә инсаны һейран әдирди. Үфүгдә башлары гарлы, дөшләри, әтәкләри гарая чалан түнд яшыл мәхмәрли дағлар о гәдәр айдын, о гәдәр яхын көрүнүрдү ки, әлә бил әлини узатсан чатар...

Иол узуну бу учсуз-бучагсыз дүзәнләри, дөрд бир тәрәфдә—яхында-узагда говаглар, сөйүдләр, мейвә ағачлары арасындан тез-тез көрүнән гырмызы кирәмид дамлы чәркә-чәркә гошәнк ағәвләри, бачалары түстү-ләнән нәһәнк зәводлары, шәбәкәли полад-бетонлу көрпүләр үстүндән учараг кечән йүккү-минибли гатарлары, лачивәрд сәмада бәрг вүруб сүзән күмүш ганадлы тәйярәләри сөйр әтдикчә, инсанын көксү гүрурла габарып, алны вүгарла учалыр вә үрәиндә мөшһүр совет нәғмәсинин бу нәғәрәты чанданыр:

Широка страна моя родная,
Много в ней морей, лесов и рек.
Я другой такой страны не знаю,
Где так вольно дышет человек...

Лақин тәссүф ки, бу учсуз-бучагсыз азад вәтәнин һүдуду вар вә ахшама доғру биз бу һүдуда—Араз саһилинә яхынлашырыг.

Баһар һавасынын ойнаглыгынданмы, йохса һәятла нәғмә арасында фәрг олдугунданмы, нә исә, һава хейли дәйишмишиди. Үфүгдә тәсвир әдилмәз бир гүруб мәнзәрәси варды.

Шаирләр, рәссамлар йүзләрлә гүруб тәсвир әтмишләр. Булар бир-биринин әйни олмадыгы кими, инди гаршында чанланан мәнзәрә дә буларын һеч биринә бәнзәмир. Йәгин ки, тәбиәт дә сәнәт кими тәкраны севмир вә һәр түлү, һәр гүруб башга бир мәнзәрә әкс әтдийиндәндир ки, сәнәткарлар да өзләриндән әввәлки тәсвирләрлә кифайәтләнмәйиб өз көрдүкләри, өз дуй-дуглары мәнзәрәләри тәсвир әтмишләр.

Араз, әфсанәви Араз, гәһрәман Варазын, икид

Чаванширин, мәрд Бабәкин, Гаҗаг Нәбинин атларынын су ичдийи Араз чайынын бу саһили ал шәфәгләрлә шө-ләләнәркән, ортая доғру күмүшү бир рәнкә чалыр. Сонра туттун бир гүрғушун рәнкәи кет-келә гаралыр вә о бири саһил бу гаранлыг ичиндә көздән итир. Чайын ортасындан санки сәмая доғру бир пәрдә, шәффаф бир зүлмәт пәрдәси учалыр. Бу пәрдә булутлара даяныр. Булутлар башашағы чеврилмиш нәһәнк бир тонгала бәнзәйир. Аразын диқ үстүндә кур янан бир алов рәнкәи кетдикчә ал гырмызы, даһа сонра түнд ган рәнкәи алыб даһа да түндләшән бәнөвшәйи, мор рәңкләрә гарышыр вә гаты түстү кими галаг-галаг йығышан гераттыл боз бир зүлмәт һалында саһилә әнир, саһилин зүлмәтинә говушур, бир зүлмәт пәрдәси һалыны алыр. Бу пәрдәнин ардындан дәстә-дәстә, гатар-гатар дурналар гаггылдаша-гаггылдаша сүзүб бу тая кечир вә ал шәфәгләр сачан сәмая учалырлар. Ким билир, о тайдан бу күнүн нечә-нечә Вәдадилләри-Вагифләри онлара сифариш әтмишләр:

... Совет әлине
Сиз етирин бир нишанә, дурналар!..

Гаранлыг кетдикчә гатылашыр. Бу тайда алышан чәркә-чәркә ер улдузлары ачыг сәмая әкс әдир. Үфүгдә әбәди бир фәчр шәфәгләнир, о тайда гаты, ләкин шәффаф зүлмәт пәрдәси архасында орада-бурада ишыглар көрүнүр. Бу ишыглар өзү сәнмәйән, тапданыб сөндүрүлән нәһәнк бир тонгалы көзәрән гығылчымларына бәнзәйир. Әлә гығылчымлар ки, бир ан ичиндә алышыб аловланараг, чошгун-дашгын бир вулкан һалыны ала биләр.

Кечәни сәрһәдә яхын бир кәнддә кәнч бир мөәллимин әвиндә кечирдим. Бу, кечмишдә ери-юрду олмаян, һаман бу кәнддә онун-бунун бағында, бостанында, тарласында ишләйән бир муздурун оғлу иди. Ата үзү көрмәмиш, зирәк вә мәрд бир арвад олан анасынын һи-майәсиндә бөйүмүш, мөктәбә кирмиш, сонра өз чалыш-ганлыгы вә бачарыгилә кәнд чаматагынын рәғбәт вә мәнәббәтнин газанмыш, комсомолчу олмуш вә район

комсомол комитэсинин көмөйлө педагожи мектебинин битирмиш, муаллим оларга өз кендлеринэ гайытмаг эвэзинэ чөбнөйө кетмели, эвөлчө «мэдэни» чанаварларга дорс вермели олмушду. Нөлэ эйинидэ олан вэ онун мү-тэнасиб, зэриф бэдэнинэ, дик бахышлы гумрал көзлэринэ, учлары азачыг юхары галхмыш чатма гара гашларына, нарын гывырчыг быгларына, энли, ачыг алнындан керп дараныб гулагларын үстүнэ төкүлөн шэвэ сачларына вэ гарабугдайы чөһросинэ чох ярашан погонсуз бир китег варды. Дөшүндэки икн чөркө орден вэ медал лентлэрилэ янашы дуран үстү ВЛКСМ язылы улдуз онун төрчүмейи-налыны гыса, лакин чох айдын вэ дэрин мэнэналы бир диллэ ифадэ эдэн икн мисралы ше'рэ бэнзэйирди.

Ахшамдан бэри онунла хейли сөһбөт этмиш вэ икн көһнө дост кими бир-биримизэ инсинмишдик. О, совет көчлэринэ хас олан дэрин вэ бөйүк бир эшглэ өз сөнөтнин себир, ондан чошгун бир мэнэбөбэтлэ данышырды. Бу барэдэ данышаркөн о мэнэ гэрибэ бир мисал чөкди вэ деди:

—Мэн Бақыда охуянда, бир күн гоча бир профессорун муназирэсинэ гулаг асырдым. Нөлэ мүһгэрибэдэн хейли эввал иди. Профессор империалист дөвлөтлэрин ени кизли силаһларындан данышырды. Зөһэрли газлар, хэстэлик микроблары, нэ билим даһа нэ кими дөһшэгли силаһлар... Профессор дейрди: онлар бир чүр силаһ да ишлөдирлэр ки, бу, адамларын көзүнү кор эдир, онлар узун мүддэт, бөдкэ дэ өмүрлүк неч бир шей көрмүрлэр. Анчаг өз арамызда галсын, сизэ мөхфи оларга дейэ билэрэм ки, бизим дэ буна мүгабилд бир силаһымыз вар: бу силаһ көзлэри ачан, инсанлара нэгигэти көстөрөн бир силаһдыр. Бу силаһын ады ленинизмдир. Бу силаһын гаршысында бүтүн силаһлар күчсүздүр.

Гоча профессорун дөһшэгли силаһлары садаладыгдан сонра айрыча бир инамла сөйлөдийи бу сөзлөр мэнэ о гэдэр тэ'сир этди ки, муөллимлийэ, балаларымызы ленинизм руһунда төрбийэ этмэйэ, онлары бу күчлү, гүдрэтли силаһла силаһландырмаға олан нөвөсим артды, чошгун бир эшг налыны алды вэ нэятымы бу эшгэ нэср этдим... Нөлэ орада,—дейэ чаван муэллим элилэ

чай гэрэфи көстэрди,—ордумуз сыраларында бир мүд-дэт галыб кэнд-кэнд, шөһэр-шөһэр кээдийим о тайдакы зүлмэти көрдүкдөн сонра бу эшг мөним нэятымын гайэ-си олду...

Чаван муэллим бу сөзлэри дедикдэн сонра үрэйи долу олан, лакин бунлары ифадэ этмэйэ сөз тапа билмэйэн адамлар кими сусду, дншлэрини бир-биринэ сыхды, гэлбинин күзкүсү олан көзлэри иса, чох шейлэр сөйлэйирди. О, көзлэрини отагын диварларында кээдирди вэ бир нөгтгэйэ иллэйиб дурду. Мэн дэ о нөгтгэйэ бахдым. Диварда бир түфэнк, бир дэ бир саз асылмышды.

Мэн нөлэ отаға кирэркэн бунлары көрүшүдүм вэ бир ов марагысы кими түфэнки алыб бахмаг истэмшидим. Лакин инди мэнн түфэнкдөн артыг саз мараг-ландырырды; чүнки чаван достум да көзүнү она иллэмишди. Арая чөкөн сүкуту позмаг вэ о тайы яд этмөкдөн онан ачы тээссураты дагытмаг мөгсөдилэ диллэндим:

— Дейэсэн саз да чалырсыныз, элэми?

Бу суал еринэ дүшүшүдү. Элдар нөлэ көзүнүн яшы гурумамыш, күлүмсэйн бир көрпэ сафлыгилэ, гээбди үзүндэ хэфиф бир төбэссүмлэ мэнэ бахды. Сонра аяға галхык сазы дивардан алды, көклөйэ-көклөйэ мэнэ сары кэлди вэ гаршында дуруб:

— Бу саз, атамдан галан еканэ ядыкардыр,—деди.— Бунун да гэрйбэ бир мачөрасы вар: атам чаванлыгында нэм бу тайда, нэм дэ о тайда кэнд-кэнд кэээр, нэм муздурлуг эдэр, нэм дэ охуюб чалармыш. О тайда ханын гаравашларындан олан көзэл бир гыза ворулубмуш, гыз да она көнүл верибмиш. Элбэтгэ, хан эвлөнмэйэ разылыг вермэйиб. Атам да бир күн гызы көтүрүб гачыб, ханын нөкэрлэрилэ вурушуб яраланыбмыш... Бу сазы да чийинидэ пмиш... Көрүрсүнүзмү,—дейэ о, сазын үстүндэ гүнд гара лөкөлэри мөнэ көстэрди,—бунлар онун ганынын илэрндир. Бу эһвалаты мэнэ сонралар анам данышмышды...

Элдар дэриндэн көксүнү өтүрдү вэ сазы габаран

синөсінә басыб көзләрини узаг, мәчһул бир нөгтәйә зил-
ләйиб чалды, чалды вә мөләһәтлн бир сәслә охуду:

Аразы айырдылар,
Гүм илә доюрдулар.
Мән сәндән айрылмаздым,
Күч илә айырдылар.

Элдарын чалдыгы сазын аһәнкндә, сәсинин әһти-
зазында вә көзләрндә элә бир ифадә варды ки, бу
һәзин нәгмә инсандә кәдәр вә гүссә дейил, чошгун
бир умуд вә мүбаризә дуйғулары оядырды.

Мән бу әчазкар мусиги вә нәгмәнин һәлә чох узан-
масыны арзу әтдийим һалда, Элдар бирдән үрәйинин
сиррини тамам ачмагдан чәкинир вә сөһбәти дәйишмәк
истәйирмиш кими нәгмәни кәсди, сазы еринә асды вә
түфәнки көтүрүб яныма кәлди:

— Демәли сәһәр ова чыхырыг,—деди,—яхшы вах-
тында кәлмишсиниз, инди турачын, гырговулун үзә
чыхан вахтыдыр...

Дүзү Элдарын әтдийи сөһбәтләр, хүсусән чалыб-
охумагы ову тәмиз ядымдан чыхармышды. Анчаг мән дә
онун сөһбәти дәйишмәк арзусуна мүхалифәт әтмәк ис-
тәмәдим.

— Әлбәттә,—дедим,—күнәш вуруб ганларыны гыз-
дырыр, онлар да әһтияты унудуб ордан-бурдан һей
банлашырлар... Анчаг бирчә шәртим вар: тәкчә хоруз-
лары вурачагы...

Бүтүн күнү йол кәлиб йорғун олдуғума вә йорған-
дөшәймин тәмиз, юмшаг вә раһат олмасына бах-
маяраг, көзүмә юху кетмирди. Бунун сәбәби еримин
дәйишмиш олмасы дейилди. Дүздүр, чох адам башга
бир ердә, ятаг нә гәдәр раһат олса да, ята билмир.
Лакин овчулуға алышмыш адам белә дейилдир. О нара-
һат машында да, ачыг һавада да, гуру ердә дә ятыб
юхусуну алыр... Бәс сәбәб нә иди?.. Отагда лампаны
сөндүрүмүшдүксә дә, анчаг ай ишыгы пәнчәрәдән
дүшүб отағың ярысыны ишыгландырмышды. Ачыг
пәнчәрәдән баһарын ясәмән вә мейвә ағачлары-

нын әтрилә гарышыг илыг нәфәси, бир дә бүлбүлләрин
фәсуңкар кечә нәгмәси отага долурду. Будагы пәнчәрә-
дән ичәри узанан ясәмән ағачына гонмуш бир бүлбүл
мүнтәзәм фәсиләләрлә өз көзәл нәгмәсини охумагда иди.
Лакин көзәл сөзү бу нәгмә барәсиндә бир тәсәввүр верә
биләрми? Биз гәфәсдә доғулуб гәфәсдә бөйүйән, өтмәйи
дә гәфәсдә өйрәниб әйни алудәликлә, яхуд лагейдликлә
тәкрар әдәң сары канаря нәгмәсинә дә көзәл дейирик. Ан-
чаг азадлығын нә олдуғуну билмәйән, һәтта ону арзу
белә әтмәйән, әсарәти бир сәадәт кими гәбул әдиб она
нәгмөләр гошан канарянын нәгмәси һара, бу азад бүл-
бүлүн нәгмәси һара!..

Бу бүлбүл ахшам шәфәгиндән сабаһ шәфәгинә гәдәр
давам әдән бу вәсфә кәлмәз нәгмәсилә, кичичик вүчу-
дуну сарсыдан, һәр дәфәсиндә үрәйинин бир парчачы-
гы гопурумуш кими яңыглы һычгырыгларла долу бу
нәгмәсилә нә дейирди?

Күл вә бүлбүл һаггында сайсыз-һесабыз әфсанәләр
һамыя бәтләмдүр. Шәргин вә гәрбин шаирләри бу мөв-
зуда митмәз-түкәнмәз шеирләр, дастанлар гошмушлар.
Чүрбәчүр биологлар чинсийәт вә ирсийәт һаггында
чилд-чилд әлми әсәрләр язмышлар. Бу нәгмәни изәһ
әтмишләр... Амма бу нәгмәни динләркән буналарын һа-
мысы яддан чыхыр, адам буналары һеч биринә инанмыр.

Бу нәгмә нә иди? Күлүн һәсрәтилә һичран нәгмәси-
ми? Бәс бүлбүл күл будагына гонмамышдымы, күл
онун янында дейилдими, о өз севкилиснә говушма-
мышдымы? Әлә исә, бу фәрияд нә үчүндү?! Чинсийәт
һәвәсими? Бәс онунла ян-яна отуран бүлбүлләр? Ағач-
лардакы юмшаг илыг ювалар, чивилдәшән балалар
онун дейилдими? Әлә исә, бу фәган нә үчүндү?!

Азадлыг әшгими? Бәс бу учсуз-бучагсыз бағлар-
бағчалар, күллү-чичәкли чәмәнләр, үфүгдән-үфүгә гәдәр
узанан әлван ярпаглы, биллур булаглы мөшәләр, ямач-
лар, дүзләр-дәрәләр онун дейилдими? Әлә исә, бу аһ-зар
нә үчүндү?!..

Йох, йох, бу нәгмәнин сирринә кимсә вағиф дейил-
ди. Бу нәгмәдә һәм һичран ачысы, һәм вүсал нәш'әси,
һәм яс, һәм дә умуд варды. Бүлбүл, о кичичик нәгмәкар

гушчугаз бәлкә дә бунлардан тамамилә хәбәрсизди. Лакин инсан, дүнянын бүтүн сиррләрини өз арзу вә эмәлләринә көрә ачан вә шәрһ эдән инсан өзүнү бу сиррә дә вагиф билирди. Мән дә бу нәғмәнин сиррини изаһа чалышаркән, дүшүндүм ки, дүня икийә айрылмышдыр: сәадәт вә азадлыг дүнясы, бир дә әсарәт вә ағалыг дүнясы... Мән бу ики дүняны айыран бир чайын яхынында идим, бүлбүл дә орада өтүрдү. Мәнә элә кәлирди ки, бүлбүл өз нәғмәләри арасындакы фасиләдә нә исә динләйир, о тайдан нә исә эшидир вә гәлбинин дәриндикләриндән голан о фүсункар нәғмә илә, бу һичран вә умуд долу нәғмә илә она сәс верирди. Доғрудан да бир аз әввәл Элдарын охудуғу о нәғмә илә бу нәғмә арасында нә гәдәр бөйүк бир бәнзәйиш варды?!..

✱

Овчу юхусу сайыг олар; о нә гәдәр йорғун олса, нә гәдәр кеч ятса да, бир сөвги-тәбиһ һиссилә әввәлчәдән тәйин этдийи вахтда саатсыз-зәнкисз оянар.

Лакин бу дәфә элә олмады. Араз саһилнндә көрдүйүм о һезин гүруб мәнзәрәси вә Элдарын о үрәк дәлән нәғмәси ову тамам ядымдан чыхармышды. Сәһәрә яхын мәнни еничә һуш апармышды. Бу, юху илә өяглыг арасында элә бир һал иди ки, һәгигәт, хәял вә рө'я бир-биринә гарышмышды. Каһ үфүгләринә ган рәнки чөкмүш бир зүлмәт аләминдә дар ағачларындан асылмыш, йыргаланан гара чәсәдләр көрүр, үрәк парчалаян ана фәряды эшидирдим; каһ бу зүлмәт дүнясынын сәмәсны бүрүмүш гара-ганлы булутларда шығыян шимшәкләрдән ерә төкүлән ғығылчымлар һәр тәрәфи чулғаян бир янғына чеврилди, янан ханманлардан көрпәләрин ағлашма сәсләри учалыр, бу сәсләр—ана фәрядлары илә көрпә нәләләри бир-биринә гарышыб учалыр-учалыр, сәмаларда йох олур, сонра әкс-сәдя дөнүб Элдарын нәғмәси һалында енидән чанланыр; каһ үфүгләр баһар күнәшинин илк шәфәгләрилә нурланыб айдынлашыр, мәрмәр гаялардан сакит, күзүк кими көлә даман ирил-хырдалы биллур дамчылар хош бир аһәнклә сәсләнир...

Йох... Бу артыг нә хәял, нә рө'я дейил, бир һәгигәт эди. Бәли, мән ояг идим, пәнчәрәдән, чичәкләнмиш ясәмән будаглары үзәриндән саф вә шәффәф, булутсуз, ләкәсиз вәтән сәмасы көрүнүр вә кәчәдән ачыг галмыш репродуктор Москва радиосунун синаһалыны чәлырды:

«Широка страна моя родная!...»

Элдар, йәгин ки, мәнни ятмыш билиб, пәнчәләри үс-түндә ерийәрәк, репродукторун сәсини кәсмәк үчүн әлини узатдыгда:

—Дәймәйин,—дедим,—гоюн чалсын! Гоюн чалсын, әкәр ятанлар варса, гой бу сәслә оясынлар!..

—Оягсынымзы? —дейә о хош вә мәнәлы бир тәбәс-сүмлә күлүмсүндү.—Элә билдим ки, кеч вә нараһат ятдығыныздан һәлә галхмаг истәмәсиниз... — Сонра эләвә эди:—Мән һәр сабаһ бу сәси эшитмәйи чох хошлайырам. Һарада олсам, гарлы-боранлы сәнкәрләрдә дә, о тайда, о ағалар-гуллар диярында да бу сәси эшидәнлә, өзүмү өз азад өлкәмдә һисс эдирәм... Ахы бир заманлар бу ишәрәдән сонра Али Баш Команданын әмрләрини, бә'зән дә онун өз сәсини эшидирдик...

Бу сөзләрдән сонра Элдар дәриндән көксүнү өтүрдү. Оун үрәйи долу иди, нә исә демәк истәйирди, анчаг сөзүнү дәйишиб деди:

— Нә исә, овчу овда кәрәк... Бир азча гәляналты әдиб кедәк, инди гушун дәнә чыхан вахтыдыр...

Мән тә'кид этмәдим. Бир аз сонра йола чыхдыг. Кечә шәһми дүшмүш, хырдача яғышмы яғмышды, һәр нәсә, сабаһ күнәшинин юмшаг шәфәгләриндә, мейвә ағачларынын рәнкарәнк чичәкләри, тәр-тәзә яргагы шух яшыл отлар үзәриндә хырдача дамчылар алмас кими парылдайырды. Көндин кәнарындан кет-кедә сыхлашан вә ириләшән хырдача ғамышлыг башланырды. Һәйәтдән чыхаркән туланын атылыб дүшәрәк, о ян бу яна бойландығыны, биздән чох узагларга кедиб ғайыт-дығыны көрдүкдә, доғрусу овдан бир шей чыхагағына шүбһәләнмишдим; чүнки турач-гырговул овунда мүвәффәгийәт туланын мөһәрәт вә тәчрүбәсиндән асылдыр. Тула гушу тапыб марыт вермәсә вә вахтында галдырмаса, ән маһир овчу да һеч бир шей эдә билмәз. Бу гушлар чох вахт тәк-тәк, бә'зән чүт-чүт кәзәр вә бир

төһлүкө нисс этдикдө, синиб ялынз төсөдүфөн дүз үстлө-
ринө чыхдыгда һавая галхырлар; онда да төчрүбөсиз
вә я әсәби овчу диксиниб чох заман атдығы боша чыхар.
Һаман ердә әлли гуш да олса, бирчәси дө түфәнк сәсин-
дөн учмаз. Вурулан гушу да галын коллар арасындан
тапмаг асан дейилдир.. Бүтүн бунлары тула этмәлидир.

Элдарың туласы Халлы заһирән чинс ов туласы иди.
Онуи ез кефинә көрә атылыб-дүшдүйүңү, өз-өзүнө ой-
нашдығыны көрдүкдә исә, тамамилә умудуму көсмүш-
дим, анчаг хатиринә дөймәмәк үчүн Элдара һеч бир сөз
демирдим; чүнки овчуларын галби бу чәһәтдән чох көй-
рәк олар. Һәр овчу элө күман әдир ки, дүниәда онун ту-
ласындан вә онун түфәнкиндән ахшысы йохдур. Буна
көрә дө мән, ов да олмаса, баһар фәслинин вә илк дөфә
көрдүйүм бу ерләрин көзәлликләрини доюнча сейр этмәк
үчүн түфәнки чийнимдән чыхармадан архадан кедир,
гамышлығын ортасында күзкү кими гошәнк баһар сәма-
сыны, саһилиндәки рәнкарәнк отлары-чичәкләри әкс
әтдирән, сәдәф кими рәнкдән-рәнкә чалан сакит көлө
тамаша әдирдим.

Бирдән Элдарын дуруб мәнн ишәрә илө. янына ча-
гырдығыны көрдүм. Онуи янына кетдим. Әдилә мәнә
туланы көстәрди. Баягы ойнаг вә дөчөл тула, гуйругу-
ну булая-булая он аддым ирәлидә ейин, лакин әһтиятлы
аддымларла илан йолу о яна бу яна вурнуха-вурнуха
кедирди. Элдар пычылты илө:

—Из алыб,—деди,—бу саат тапачаг!..

Элдар сөзүнү гуртармамыш, тула бир анда ерә мых-
ланмыш кими дурду. О бүтүн вүчүду илө ирәли узан-
мыш, сағ пәнчәсини яры галдырыб бүкмүш, ири, саллаг
гулаглаһы ярыя гәдәр шәкләнмиш, гуйругу чубуг кими
дикләмиш, йидан чыхачаг ох кими атылмаға һазыр бир
вәзийәтдә һейкәл кими һәрәкәтсиз дурмушду. Әһтира-
сын шиддәтиндән бүтүн бәдәни хырдача рәшәләрлө
союгдан әсирмиш кими титрәйирди.

Элдар пычылтилә деди:

— һазыр олуң, хорүздур, хорүз!

Мән түфәнки һазыр тутдум, папиросуму атмаг ис-
төдим. Элдар күлүмсәйәрәк деди:

— Тәләсмәйин, мән демәмиш тула ериндән тәрпәнән

дейил, бир саат да сахласам, һәр икисн эләчә дурачаг-
дыр.

Мәнним сәбрим түкәнмишди, тулая да рәһним кәлирди.
Языг һейван бүтүн вүчүду учуна-учуна әмр көзләйирди.
Папиросу атыб Элдара ишәрә этдим. Онуи «Ал!» демә-
силә туланын ериндән гопмасы вә узунгуйруг ири бир
гырговул хорүзунун гаггылдаяраг шиддәтли бир парыл-
тилә галхмасы бир олду.

Һаман саат түфәнкин ики көзүнү дө чахдым: анчаг
һеч бири дөймәди. Гырговул хейли араландыгда, Элда-
рын түфәнки ачылды вә гуш даш кими дүшдү. Учдугу
ердә-һавада галан бир чәнкә хырдача түкү әсан хәфиф
мәһ ағыр-ағыр бизә доғру кәтирирди.

Гушу көздән гачырмамаг үчүн дал аяглаһы үзәриндә
дик галхмыш олан Халлы ирәли атылды вә һаман саат
ағзында гырговул гайыдыб кәлди. Гушу Элдарын габа-
ғында ерә гоюб ағыллы гумрал көзләрилә бир мәнә, бир
гуша, бир саһибинә бахырды. Мәнә элө кәлирди ки, о мән
данлайыр, йийәсини исә алгышлайырды.

Элдар, һәлә өлмәмиш, чырпынмагда олан хорүзу
көрүмиш мәнә узатды. - Мәң һәлә бу көзәлликдә гуш
көрүмишдим. Ону тәсвирә чалышмаг һаһагдыр; чүнки
ондакы боялары, бу бояларын арасындакы аһәнкдарлы-
ғы, онларын ойнагылығыны, шухлугуну, зәрифлийини, бир
сөвлә, онун көзәллийини тәсвир этмәйә нә мөвчуд рәнк-
ләр, нә мө'лум кәлмәләр кифайәт этмөз... Инсан бә'зан
рәссамлар тәрәфиндән чәкилмиш фөвгәл'адә көзәл бир
тәбиәт лөвһәсин, бир гуш, бир чичәк шәкли көрдүкдә,
бунларын тәбиәтдә бу дәрәчә көзәл олмайыб рәссам
тәрәфиндән уйдурулмуш вә зийнәтләндирилмиш олдуғу-
ну күман әдир; лакин тәбиәтдә бунларын әслини көр-
дүкдә исә, рәссамын лөвһәсинин бунун мүгабилиндә
сөнүклүйүнү дәрк әдир..

Мән гырговул хорүзунун бу дәрәчә көзәллийинә тәәч-
чүб вә бу екәликдә бир гушу белә яхын бир мәсәфәдән
вурә билмәдийимә тәәссүфлө, геһри-ихтияри олараг, па-
пиросу индичә атдығым һалда, енисини чыхарыб яндыр-
дым. Элдар, бу һәрәкәтимдән мәнним пәрт олуб әсәби-
ләшдийими баша дүшдү вә:

— Нийә тәләслиниз?—деди,— ахшы ки, күлчәләриниз
дөймәди..

Бу сөзләрнн һәгиги мәнәсны баша дүшмәйиб мән бир аз да инчик бир нәээрлә она бахдыгда, о сөзүнә давам әдиб деди:

— Чүнки дәйсәйди, гуш әлә кәлмәзди, парча-парча оларды.

Доғрудан да һәр овуң өз чәми вармыш. Мән он-он беш илдән бәри ов һәвәскары идим. Анчаг бу мүддәтдә ялныз су гушлары овуна кетмиш олдуғумдан, турач-гырговул овуңда бу илк мүвәффәгийәтсизлик тәбин иди. Бир нечә белә тәсадүфдән сонра бу овуң да чәмини тапдым. Адама бир нечә турач-гырговул вурмушдуг. Артыг күнорта яхынлашмыш, һава истиләшмиш, гушлар да емләннб галына чәкилмишдиләр. Даһа туланын чидд-чәйд илә ахтарышлары да бир нәтичә вермирди. Сәһәр зирәк вә ойнаг олан вә даим он-он беш аддым ирәлидә кедән тула чиди дилни бир гарыш саллаыб Элдарын архасынча дүшмүшдү. Онуң «Ахтар! Ахтар!»—дейә тәкидләринә бахмашраг, бир нечә аддым ирәли кедиб бош гайыдыр вә гуйругуну булая-булая онун үзүнә бахыр, санки дейирди: «Даһа бәсдир, динчәлмәк вахтыдыр...» Дүзү, ахтарышлар боша чыхдығындан, биз дә йорулмушдуг.

Элдар әтрафа яхшы бәләд олдуғундан, яхында тәзәчә ярпагланмыш ири, сәрин кәлкәли бир сөйүд ағачыны кәстәрәрәк:

— Келәк, бир аз динчәләк,—деди.—Бир дә ахшам тәрәфи гайыдан баш ов эдәрик...

Сөйүд ағачынын яхынлығында хырдача бир гаядан кәз яшы кими дуру бир булаг чыхыб ағачын дибиндән ахырды. Түфәнкләримизи бошалдыб ағачдан асдыг. Чантадан вә хырдача гайышлардан асылы гушларымы чыхардыгда, мән һейрәт әтдим: гырговулардан биринин гайышда ялңыз башы вә бойну галмышды, бир турачын исә будларилә кәвдәсинин ярысы йох иди...

— Бу нечә ишидр?—дейә тәччүблә сорушдум...

Мән әввәлчә әлә күман әтдим ки, бунлар йолда кол-косо илишиб дидилмишдир. Доғрудан йол узуну бәзән гушларын нәйә исә илишдийини һнсс әдиб дөнүр, йохла-йырдым; анчаг кечдийимиз ердә илишәчәк гаратикан вә саир гол-будаглы коллар йох иди.

Әл-үзүнү юмаг үчүн булага сары кедәң Элдар гайы-дыб мәнә сары кәлди; мән әһвалаты она сөйләйиб гуш-лары, даһа доғрусу онларын галыгларыны кәстәрдим.

Элдар күлүмсәди вә тәәссүфлә башыны йырғалайыб деди:

— О мәл'унун ишидир!..

Мән бу сөздән бир шей анламайыб даһа артыг бир тәччүблә онун үзүнә бахдым. О изаһ әтди:

— Биз гамышлыгда ов эдәркән, архамызча, ян-йөрә-мизчә онларча кәз бахыр, бизи изләйирдиләр: чаггаллар, түлкүләр, гамыш пишикләри, чалаған вә саир ов ортагла-рымыз вар. Тула олмаса, вурдуғумуз гушларын ярысыны да тапа билмәздик. Онлар биздән габаг дүшүб гушу биздән әввәл гапыб гачардылар. Бунларын ичиндә ән ярамазы чаггалдыр. Түлкүнү һийләкәр сөйләйирләр, амма о гор-хагдыр, гамыш пишийи чох әһтиятлыдыр, чаггал исә, һәя-сыздыр. Бунлары о дармаламышдыр!..

Бу сөзләр әввәлчә мәнә инанылмаз кими көрүндүсә дә, сонра кечдийимиз ерләрдәки вәзийәти кәз өнүнә кә-тириб бунлара инанмалы олдум вә ахшам'овунда әһтият-лы олмағы гәрара алдым.

Әл-үзүмүзү юуб сөйүдүн сәрин кәлкәсиндә отурдуг.

Инсанын мадди-мәнәви бүтүн гүввәләрини кәркин-ләшдирән бир ов кәзинтисиндән сонра, гарлы-шахталы гышда бир тонгал башында, язын истисиндә бир ағач кәлкәсиндә эдилән гыса бир истираһәт дә овуң өзү гәдәр ләззәтлиндир. Овдакы йорғунлуғун да, динчәлмәнин дә башга бир дады вар.

Булаг башында, сөйүд кәлкәсиндә, сәфалы, ахар-бахарлы бир ердә мәхмәр отларын үстүндә овчу сүфрә-мизи ачыб еңчә отурмушдуг ки, яхындакы чығырла чи-йинләриндә сүнкүлү түфәнк, янларынча бир кешикчи кә-пәк олан ики сәрһәдчи әскәрин кечмәкдә олдуғуну көр-дүкдә, Элдар бойланыб онлары таныды вә сәсләди:

— Коля, Гәһрәман!.. Хош көрдүк, кәлин гонағимыз олун.

Әскәрләр кәлиб Элдарла кәйнә вә яхын бир дост кими көрүшдүләр. Элдар мәнә тәгдим әтди.

Элдарын инкилис чинсиндэн олан туласилә сәрһәдчи-ләрин алман чинсиндэн олан гоюн көпәйи дә өз адәтләринчә, әввәлчә бир-бириндән чәкинә-чәкинә, бурун-буруна ийләшдиләр, сонра достлашыб ойнашмаға башладылар.

Гәһрәманла Элдар чәбһә йолдашы идиләр. Мүһарибәдән сонра о көнүллү олараг ордуда галмыш вә бура, сәрһәдд һиссәсинә көндәрилмишди. Коля исә, чохдан бурада хидмәт әтдийиндән, ериләрин чоху илә таныш вә дост иди. Онлар индичә нөвбәдән азад әдилмиш, истираһәт әтмәйә кедирдиләр.

Үч йолдаш термослардан төкдүйүмүз буғлаян түнд «хоруз пиийи» чайдан ичә-ичә чәбһә хатирәләриндән, сәрһәддә баш верән марағлы һадисәләрдән ширин-ширин сөһбәт әдирди.

Көрүнүр ки, зарафатчы бир оғлан олан Гәһрәман ағачдан асдығымыз гушларын арасында тәк башилә бойну галмыш гырговулла ярымчыг турачы вә сүфрәдәки тоуг соютмасынын галығларыны көрүб күлә-күлә деди:

— Дейәсэн гушлары эвә апармаға сәбриниз чатмайыб, элә бурадача парчалайыб ейибсиниз!..

Мән башыма кәлән әһвалаты онлара данышдым. Күлүшдүләр. Мән онларын екәпәр көпәйини кәстәрнб:

— О динсизләрин өһдәсиндән бу имансыз кәләр!— дедим.

Гәһрәман деди:

— Йох, бу элә шейләрә баш гошмаз; онун өз ихтисасы вар. О анчаг ики аяғлы чаггаллары овлайыр...

— Бир дә ганадсыз гарғалары...— дейә Коля әләвә әтди.

— Һә, сырағақункү әһвалаты даныш, Коля...— дейә Гәһрәман төклиф әтди.

— Нә әһвалат?— дейә Элдар сорушду.

— Элә бир шей дейил,— дейә Коля чаваб верди вә әләвә әтди:— Сәрһәдд боюнда тез-тез баш верән ади һадисәләрдән биридир.

Мән марағланыб:— Мүмкүнсә, данышын,— дедим.— Сизин үчүн ади бир һадисә олса да, бизим үчүн марағлыдыр.

Коля нағыл әтмәйә башлады:

— Сырағақүн сәһәр тездән янымда бу Гочаг илә,— дейә о, көпәйи кәстәрди,— ики постун арасыны йохламаға чых-

мышдым. Әввәлки кечә зил гаранлыг вә күләкли бир кечә иди. Сәһәр дә сы думан вар иди. Белә һаллар «кечә гушлары» үчүн чох әлверншлидир (мән сонра баша дүшдүм ки, «кечә гушлары» дейәндә о, сәрһәдд позанлары нәзәрлә тутурмуш). Мешәнин канарилә кечдикдә, бирдән Гочаг дурухду вә ери гохлайыб мәни мешәйә сары чәкмәйә башлады. Әйилиб ери нә гәдәр диггәтлә йохладым-са да, һеч бир из көрмәдим. Анчаг Гочаг да бош ерә белә әтмәзди. Нә исә, тапанчагы гобурдан чыхарыб онун ардынча дүшдүм. Бир хейли кетдикдән сонра Гочаг ири, сых ярағлы бир ағачын дибиндә кәлиб дурду. Ағачын дөврәсинә һәрләниб көвдәсинә янашды вә ағача чыхмаг истәйирмиш кими һәрәкәт әтмәйә башлады. Мән энә ери диггәтлә йохладым, һеч бир әләмәт йох иди. Көпәйи чәки гәйтәрмаг истәдим, анчаг о, ағачдан әл чәкмирди, азыны юхары галдырыб һүрмәйә башлады. Мән диггәтлә ағача бахыб галын будағларын арасында шүбһәли бир ағачы көрдүм. Тапанчаны она дикләйиб:

— Кимсән, ашағы/дүш!— дейә чығырдым.

О сөзсүз-совсуз ағачдан дүшүб әлләрини юхары галдырды. Бу, әтли-чанлы һейвәрә бир киши иди. Тәмиз рус дялиндә куя харичдә пис шәрантдә яшамагдан наразы олуб бура пәнаһ кәтирдийини сөйләмәйә башлады. Мән һәр шейин ериндә айдынлашдырылачағыны сөйләйиб ону габағыма салыб кетмәк истәдим. Бир нәчә әлдүм кетмишдим ки, Гочағын ағачын дибиндә дуруб енә һүрдүйүнү эшитдим. Дөнүб ону сәсләмәк истәдикдә, бу нәһәнк һейвәрә архадан мәним үстүмә атылыб гәфилдән элә сүпүрләди ки, һәр икимиз ерә йыхылдыг, тапанча әлимдән дүшдү. Элә бу анда ағачдан бир башгасынын да атылыб гачмаг истәдийини вә Гочағын ону һағладығыны көрдүм. Ер эниш олдуғундан, икимиз бир-биринә сармашмыш һалда бир нәчә дөфә дийирләндик. Бирдән о, аяғыны ерә дирәди, мән алтда галмышдым. О бүтүн ағырлығилә синәмә чөкүб дизиңи боғазыма дирәмшиди. Нәфәсинин кәсилдийини, көзләримин гаралдығыны һиссәдирдим. Бу заман Гочағын кәсик-кәсик һүрдүйүнү эшитдим. Бизим көпәкләр хүсуси өйрәдилмишләр. Яд адамы говуб яхалайыр, ерә йыхырлар, мүғавимәт кәстәрәсә, боғачаг, дидиб парчалаячағлар, сакит дуруб тәслим олса, пәнчәсини синәсинә гоуб кәсик-кәсик һүрәрәк, бизим кәлмәмизин көзләйчәкләр... Мән Гочағын

сәсини эшитдикдә баша дүшдүм ки, о, һәрифи тәслим эдиб мәнн чағырыр. Анчаг мәннм өз һалым чох пис иди. Гочагы сәсләйә билсәйдим, о саат кәлиб мәнн гуртара-чагды, амма нәннқи сәсин, һеч нәфәсинм дә чыхмырды. Белә галсам, йәгин ки, бир нечә дәгигә сонра һушуму итирәчәкдим. Һәрифләр мәнн дә, Гочагы да өлдүрүб гача-чагдылар. Умудум бирчә она иди ки, Гочаг мәннм кәл-мәдһийимн көрүб өзү мәннм көмәйимә кәләр...

Бирдән санки үстүмдән бир дағ көтүрүлдү. Башымы зорла галдырыб көрдүм ки, Гочаг мәннм үстүмдәки һей-вәрә һәрифин бойнунун ардындан япышыб ерә вурмушдур. Һамам саат сәмтирләйә-сәмтирләйә бир нечә аддымлыгдә ерә дүшүшү тапанчама сары йүүрүб ону гаплым өз һавая бир-биринин ардынча үч күллә атдым. Гочаг һәрифи бураһыб мәнә сары кәлди. Мән она ишарә илә икинчи һәрифи кәстәриб ора кетмәсини әмр этдим. Биринчи һәриф үзүгуйлу дүшүшүдү. Она тәрпән-мәйә мачал вермәйиб голларыны арһая гардым, бағазындан ачылыб ерә дүшүшү шәрф илә мөһкәм боғладым вә тәрпәнәрсә, ериндәчә күллә илә вурачағымы билдириб о биринә сары кетдим. Гочаг онун сағ элини ағзында бәрк сыһыб пәнчәсини синәсинә гоюб дүрмүшдү: онун тапанчасы янындача ерә дүшүшүдү. Бурасыны да де-йим ки, белә чағырылмамыш гонаглары дири тутмаг вачибди: онлар да мүмкүн гәдәр сәс-күйсүз өтүшмәйә чәлышырлар. Тапанчая ялыз сон дәгигәдә, нәәләч галдыгдә, мүрачнәт эдирдиләр. О да мән күллә атдыг-дан сонра, артыг иш ишдән кечдийини көрүб тапанча-әл атышы, анчаг Гочаг вахтында етишиб она мачал вермәмишиди.

Беләликлә һәр ики һәрифи бағағымыза салыб апар-дыгдә, күллә сәсини эшитмиш йолдашлар да кәлиб чых-дылар.

Бәли, Гочаг доғрудан да гочагдыр...

Белә дейиб Коля бир нечә аддымлыгдә бизим Халлы илә ян-яна отурмуш Гочагы янына чағырды вә башыны тумарлады. Мән сүфрәдә галмыш бир тоюг будуну кө-түрүб Гочагы бағағына атдым. О һеч көзүнүн учу илә дә бахмады. Гәһрәман күлүмсәйиб деди:

— Сиз бизим Гочагы нә билирсиниз? О, башга гәккәз көпәкләр киби дейил. Ачындан өлсә дә, кәнар адамдән шей алыб емәз.

Коля әти Гочага кәстәриб «Ал!»—дейә әмр этди. Гочаг әсла тәләсмәдән әти көтүрдү вә бир-ики аддым кәнара чәккилиб әдәблә кәмирди.

Мән Халлынын бир она, бир мәнә баһыб додаглары-ны яладығыны көрдүм. Башга бир тикә дә көтүрүб она атдым. О дуруб әти алмаг истәдикдә, Элдар «Олмаз!»—дейә сәсләнди. Халлы керн чәкилиб ериндә отурду. Бир-ики дәгигә сонра, Элдар она—«Ал!»—дейә ичазә верди. О да әти көтүрүб әдәблә еди. Беләликлә Элдар да өз ту-ласынын тәрбийәли олдуғуну сүбүт этмәк истәмишиди.

Гәһрәман буну дууб зарафатла деди:

— Затлары бир аз шүбһәли дә олса, һәр икиси әдәбли вә нәзакәтлиндир.

Һамамыз күлүшдүк вә аяға галхдыг; онлар мәнзил-ләринә, биз дә ова кетмәйә һазырлашдыг. Айрыларкән, мән Гочагың һарадан алындығынлә марагландым. Коля деди:

— Бу итләри хүсуси өйрәдирләр. Бу ишдә кәнч пио-нер вә мәктәблиләр дә ордумуза хейли көмәк эдирләр. Мәсәлән, Гочагы Бақыда бир пионер гыз бөйүдүб сәр-һәдчиләрә һәдийә кәндәрмишидр...

Ахшам овуна башларкән, мән өзүмә сөз вермишдим ки, нечә олса көрәк чаггаллардан хараб этдикләри ики гу-шун интигамыны алам. Бу мөгәсдлә түфәнкин бир кө-зүнә йри йырмагы фишәнк гоймушдүм. Буна көрә дә әввәлки вә сонра вурдуғум гушлары енә гайышлардан ссыб гәсдән туладан аралы вә гамышлығын галын ер-ләрилә ағыр-ағыр кәдирдим ки, чаггаллары тамаһян-дырым. Анчаг бу дәфә нәдәнсә, һеч гушларә дәйиб-до-лашан йох иди. Бир дәфә гушун дартылдығыны һисс эдиб сүр'әтлә керн һәрләндим, амма гуш доғрудан да кола илишмишиди.

Гамышлығын аһырына азачыг галдыгдә, гайышын явашча дартылдығыны бир дә һисс этдим. Бу дәфә буна әһәмийәт вермәйиб йолума давам этдим, амма аддым-ларымы яваштыдым. Бир нечә аддым кетмишдим ки, га-йыш бир дә әввәлкиндән хейли шиддәтлә дартылды, мән бир анда керн чевриллб бир чаггалын суя атылан бир-

даш кими гамышларын арасына сохулдуғуну көрдүм вә түфәнки ики көзүнү дә бирден һаман ерә сыхдым. Тез түфәнки долдура-долдура ора доғру йүйүрдүм; Элдар да иши дуоуб яныма кәлди. Гамышын галын бир ериндә һейвәрә бир чаггал ерә сәрилмиш, сачмалар бойнунун ардындан дәймиш, чәнәси килидләнмиш, турачын буду ағзындача галмышды.

Элдар севинмиш бир һалда:

— Бах, бу яхшы!—деди.—Бу күн беш-он гуш вур-дугса, йүзләрлә гушун чаныны гуртардыг. Бир аздан гушларын бала чыхаран вахтыдыр, бу мөл'ун исә, балаларын да, аналарын да гәнимидир..

Белә дейиб чибиндән ири овчу бычағыны чыхарды. Мән буну көрүб нә этмәк истәдийини сорушдум.

— Дәрсини соячағам,—деди.

— Нә лазымдыр, чаным, вахт итирмәйинә дәймәз, кедәк!

— Йох, элә шей йохдур. Бу, бешчә дәгигәлик ишдир, үстәлик мұкафаты да вар.

— Нә мұкафат?

— Бәс нечә? Ов вә кәнд тәсәрруфатына зиян верән һейванлары тәләф эдәнләрә тәдарүк тәшкилатлары вә овчулар иттифагы, һәтта колхоз идарәләри дә мұкафат верирләр!..

— Мән, өз гушларымын әвәзини чыхмагла мұкафатымы алдым, галай мұкафатлары сизә бағышлайырам,—дедим.

Элдар доғрудан да бешчә дәгигәйә чаггалы союб дәрсини чантасына гойду вә биз йола дүзәлдик.

Артыг овлагдан чыхыб кәндә яхынлашмагда идик.

Инди тез-тез сағсаған, гарға, тәк-тәк, икибир, үчбир учушан көйәрчинләрә раст кәлирдик. Чөл көйәрчини вә алабахта дейилән, бир азча ири мешә көйәрчини яхшы ов гушларындан һесап олунур. Һәтта Бақы овчулары тез-тез Бақы яхынлығындакы гаялыг ерләрә хусуси көйәрчин овуна кедирләр.

Нәдәнсә, мәнә түфәнк мәнзилиндә бирчә көйәрчин дә раст кәлмәмишди. Анчаг мәндән он-он беш ад-

дым ирәлидә кедән Элдарын лап яхынлығындан бир нечә дәфә көйәрчин кечмишдисә дә, о нечә э'тина этмәмишди. Мән буна әввалчә тәәччүб этдимсә дә, сонра ағлыма бир шей кәлди.

Гәдим ә'тигадлардан вә ким билир, бәлкә дә бабаларымызын мұхтәлиф һейванлара-гушлара сятайиш этдикләри дөврдән галма ингмләра көрә, инди дә бә'зи һейван вә гушлара хусуси бир һөрмәт бәсләнир. Дейирләр Һиндистанда инди дә өкүзә сятайиш эдән тайфалар вар. Мәсәлән, орада бир өкүз көйәрти базарына кириб онун-бунун көйәртисини едикдә, ону һәнкки гомвурлар, һәтта әксинә көйәртисини ейилән адам буну өзү үчүн бөйүк бир хошбәхтлик сайыб. Бир чох Авропа вә Шәрг өлкәләрини дөвләт кербләриндә инди дә чүрбәчүр һейван вә гуш шәкилләри мөвчүддур..

Бизим чамаат арасында да: көйәрчин, гарангуш, һоп-һоп (шанәлирик), лейләк кими гушлар дедә-бабадан галма адәтләрә көрә мүгәддәс сайылыр, бунлар барәсиндә чүрбәчүр нағыл вә рәвайәтләр дә ьәр. Бә'зи гушлар да вар ки, онларын әти ейилмәли олуб бә'зи районларда овлайыр, бә'зиләриндә исә, мүгәддәс тутуб оилара тохунмурләр. Мәсәлән, бир чох районларымызда сарыкөйнәк, сарысандал адланыб Абшеронда зәрд дейилән вә я чох ерләрдә гумру, Абшеронда ванай адлған гуш да беләдир. Бунлары бакылылар ләззәтлә едикләри һалда, бир чох районларда әзиз тутар вә тохунмазлар.

Көйәрчин вә алабахта да белә гушлардан олдуғундан, мән Элдарын көйәрчинләрә һөрмәт этмәсинин сәбәбини бунда көрүрдүм.

Кәндә яхынлашырдыг. Элдар он-он беш аддым ирәлидә, мән ерхада чайын саһиллә кедирдик. Бирдән бир көйәрчинин саһил боюнча мәнә сары учуб кәлмәкдә олдуғуну көрдүм. Элдара саташмаг нийәтилә, көйәрчин онун башы үзәриндән кечәркән, мән түфәнки галдырыб атдым; ганадындан йүнкүлчә яраланан көйәрчин һәрләнә-һәрләнә суя дүшлү. Бу анда Элдар элә яныгы бир сәслә чығырды ки, мән әлимдән бир хата чыхдығыны, һәрчөнд гушла онун арасындакы мәсафәйә нәзәрән бу әсла мүмкүн дейилдисә дә, бәлкә човуян бир гырманын

она дөйиб яраладыгыны күман этдим, үрөйим голду, тез она доғру йүйүрүб бөйүк бир һэйэчанла:

— Нә олду? Сәноми дәйди?—дейә сорушдум.

Элдар мөним һэйэчан вә телашымы көрүб янағларын-дакы көз яшы гурумадан, күлөн бир ушағ сафлыгыла, бу геһри-ихтияри һәрәкәтилә мөни горхутмасындан пешман олмуш бир һалда, күлүмсөйәрәк:

— Һеч...—деди,—һеч бир шей йохдур...

Мән доғрудан да она бир шей олмадыгыны йөгин әдиб архайын бир нөфәс алдым вә гушун дүшдүйү ерә бахдым. Көйөрчин ганадларыны суя чырпа-чырпа саһилә яхынлашмағда иди. Халлы оңа сары йүйүрдү, аңчағ Элдар һөмишәкиндән чох фәрғли вә гәзәбли бир сәслә она ачығланды:

— Олмаз!!!

Язығ тула көрүнүр белә рәфтар алышмамыш олдуғундан, гуйруғуну ғысарағ кери гайытды.

Нәдәнсә, мәнә элә кәлди ки, Элдар бу гәзәбли «Олмаз!» әмрини—ғызым сәнә дейирәм, кәлиним, сән эшит!—мәсәли мәнасынча, мәнә эшитдирмәк истәйирди.

Көйөрчин саһилә чыхыб еримәйә башлады; мән кәдиб ону тутмағ истәдикдә, адәтән яралы ябаны гушла-рын этдйин кими, чох да һүркүб гачмады. Мән ону асан-лығла тутдум. Бу, димдийи вә аяғлары ғырмызы, көзлә-рин биллүр кими шәффак, миһа илә ишләнмиш кими эл-ван, башы түнд көй мөхмәрдән гайрылмыш күрәчик кими юмшағ вә юпюмрү, бойну-дөшү гара я чалан түнд яшыл, мор, лачивәрд рәңкләрин гарышығындан әмәлә кәлмиш вә һәр һәрәкәтиндә бу рәңкләрин каһ һәр бири айрылығ-да, каһ һамысы бирликдә көрүнүб һәр ан дәйишән вә мүййән бир ад верилә билмәйән рәңкләр аһонкиндән ибарәт олуб гарнынын алтына вә күрәйинә доғру кетдик-чә ачылан түнд көй рәңкдә, гаңәдларынын үстү вә гуйру-ғуну учу гаты гара көй-яшыл халларла долу гәшәнк бир чөл көйөрчини йди. Тәк бир сачма сол ганадынын учуну дәлиб кечмиш, сүмүйү сындырмамышды. Ону дири сах-ламағ нийәтилә, үсуллуҗа тор чантая салыб Элдарын янына гайытдым. Баяккы һэйэчанлы чығыртысынын вә һәлә дә әламәтләри тамамилә йох олмамыш бу көзләнил-мәз әсәбиллийинин сәбәбини айдынлашдырмағ мәгсәдилә сорушдум:

— Бу нә иш иди, достум, мәнә нийә элә горхутдун?

О күлүмсүнмәйә чалышарғ:

— Һеч,—деди,—бизләрдә көйөрчини вурмазлар...

Аңчағ онун үзүнүн вә сәсинин ифадәсиндән айдын һисс олунурду ки, мәсәлә ялчыз бундан ибарәт дейил-дир. Мән пешакаҗ бир овчу дейиләм. Ову хошламағымын сәбәбләриндән бири дә будур ки, бу, табииәти, инсанлары, чүрбәчүр һадисәләри яхындан мүшаһидә этмәйә имкан верир. Буна көрә мән Элдарын бу һэйэчанынын әсл сә-бәбини йирәнмәк истәйирдим.

— Йох,—дедим,—достум, тәкчә бу сәбәбә көрә сән элә һэйэчанла чығырмаздын. Дейәсән бурада башга бир иш дә вар. Мүмкүн исә, кизләтмә, сөйлә...

Элдар нәин исә ядына салырмыш кими, көзләрини мәчһул бир нөгтәйә зилләйиб бир ан тәрәддүдән сонра мүййән гәрара кәлмиш кими, бир азча кәдәрли бир әда илә:

— Бәли,—деди,—бу әһвалат уәзундур... Бир дә ки, инди йорғунсунуз. Кедәк, бир аз динчәләк, әвдә сөйлә-рәм.

Мән тә'кид этмәдим, бу мөвзуун ону чох һэйэчанлан-дырдыгыны, онун дәрин дүшүнчәләрә далдыгыны көрүб бу вәдлә кифайәтләнмәйи гәрара алдым. Даһа бирчә кәлмә дә данышмадан, сәссизчә көндә сары йөнәлдик.

Көндә яхынлашдығча әтрафымызда учушаң көйөрчин-ләрин сабы чоҳалмағда иди, раһатча истәнилән гәдәр көйөрчин вурмағ мүмкүн иди. Аңчағ мән Элдарын көн-лүнә дәймәмәк үчүн даһа түфәнкә әл атмырдым.

Кәндин кирәчәйиндә ов гәйдасына көрә түфәнкләри бошалтығ. Алчағ чәпәрлә әһәтә әдилмиш һәйәтләрин янындан кечдикчә, мән көрүрдүм ки, доғрудан да һәр эвин чардағында беш-он көйөрчин отурмушдур. Бунлар-дан бә'зиләри һәйәтләрдә ойнашан ушағлардан әсла гор-хуб-һүркмәдән орадача, сәкиләрин үстүндә, тоюғ-чүчәлә-рин арасында дәнләшиб кәзиширдиләр.

Элдаркилин һәйәтинә чатдығда, мән көрдүм ки, эй-ванын юхарысында, дамын кәнарында гутуя бәнзәр ки-чи бир көйөрчин һини вар. Бу һинин ясты дамында эй-нән мәнни вурдуғума бәнзәр ики көйөрчин кәзишир. Бун-лардан бири дуруб өзүнә бәзәк-дүзәк верир, о бири исә, лөшүнү габардыб башыны дик тутарағ вә гуйруғуну ел-

пазэ кими кениш ачыб ерэ сүртэрэк : «ваг-ваг-гуррр...» эдэ-эдэ онун башына һэрлэнирди. Чардағын үстүндө, башга эвлөрдө олдуру кими беш-алты көйөрчин варды. Эввэл элэ билдим Элдар гушбазлыг эдир. Доғрусу, бу мөним һеч хошума кәлмәди; чүнки тәсәррүфатда, өлкә мүдафиәсиндә вә саир бу кими ичтимаи файдалы ишләрә яраян һейван вә гушлар етишдирмәк башга, мәнһаһсыз, ялһыз шахси әйләнчә үчүн гушбазлыг, хорузбазлыг кими шейләрә вахт сәрф этмәк башгадыр. Кеүмишдә бә'зи авара адамлар ялһыз дөйүшдүрмәк вә я гапышдырмаг үчүн хоруз, гоч, билдирчин, ит сахлар, бунларын бир-бирини вуруб ал гана буламасына тамаша эдиб ләззәт алардылар. Һәтта даһа писи, бунлары әлләриндә пул газанмаг үчүн бир васитә эдәрдиляр. Һәлә мән ушаг икән, гоншумузда бир чаван оғлан вар иди. О гушбазлыг эдәрди. Бир хейли рәнкбөрәнк, аяглары түклү көйөрчинләри вар иди. Ахшама гәдәр бунлары учуруб тамаша эдәр, башга гушбазларын гушларыны тутар, гушлары учурмаг үчүн гоншуларын дамырына чыхар, даш атар, шүшә-пәнчәрәләри сындырарды. Бир күн олмазды ки, я башга гушбазлар, я да гоншуларла дава-далашы олмасын. Ахырда да үчмөртәбә бир эвин дамындан йыхылыб бир нечә күн хәстә ятдыгдән сонра өлдү. Буна көрә дә о вахтдан гушбазлыгдан зәһләм кедир.

Элдарын эвиндә гуш һиннини көрөндә дә, илк эввәл ағлыма бү кәлди; анчаг һин чох кичик иди, һәйәтдә дә гушбазларда көрдүйүм о алабәзәк көйөрчинләрдән бирчәси дә йох иди. Буна көрә дә билдим ки, Элдар гушбаз дейил. Буна чох севиндим вә күмаң этдим ки, Элдарын сахладығы я почт көйөрчинләридир, я да эләчә гушлара рәһми кәлиб онлар үчүн бир һин гайырмышдыр. Бунлар һәр икиси исә, чох яхшы иди; чүнки почт көйөрчинләри дә кешикчи, ахтарычы вә саир хидмәт әдән итләр кими һәм тәсәррүфатда, һәм дә өлкә мүдафиәсиндә файдалыдыр. Көйөрчинләр, сыгырчынар вә саир файдалы гушлар үчүн һин вә я эвчикләр тикиб онлары горуумаг вә артмаларына көмәк этмәк исә, әлбәттә, яхшы бир ишдир.

Элдарын көйөрчин һиннини көрдүкдә, мән яралы көйөрчини тордан чыхарыб Элдара узатдым вә дедим:

— Элдар, бу көйөрчини дә ал, онларын яһына бураһ: ярасы чох йүнкүлдүр, элә билирәм ки, бир нечә

күнә тамамилә сағалар. Доғрусу, ону вурдуғума пешман олмушам.

Элдар хош бир тәбәссүмлә гушу мәндән алды. Эйваның дирәйиндән асылмыш кичик бир кисәдән бир оуч дән көтүруб һәйәтә сәпди вә кәсик-кәсик фит верди. Һиннин үстүндәки көйөрчинләр, чардагдакылардан да бир нечәси һамаһ саат учушуб һәйәтә гондулар вә бизим габағымыздача дәнләмәйә башладылар.

Гушлар учуб һәйәтә кәләндә, һинин үстүндәки көйөрчинләрдән биринин сағ ганадыңын о биринә һисбәтән аз ачылмасы вә гушун бир яһы үстә учмасы мөним дигәтими чәлб этди. Элдар яралы көйөрчини дә онларын яһына бурахды. Онун яралы ганадыңын учу салланмышды. О эввәлчә бир ан дуруб әтрафа бойланды, сонра димдийилә яралы ганадыңы дүзәлдиб азча юхары галдырды вә һеч бир шей олмайыбмыш кими, о бири гушлара гарышыб онларла бирликдә дәнләмәйә башлады.

Буна бахыб икимиз дә севиндик. Анчаг Элдарын үзүндә хүсуси бир ифадә вар иди: о бу гушун хиласкары иди, ким билер, бәлкә онун мәнә һәләлик мә'лум олмаян башга бир дуйғусу да вар иди; чүнки онун йәгин ки, көйөрчинлә әләгәдар олан башга бир мачәрасы да вар иди вә ону мәнә данышачағыны вә'д этмиши.

Мән марағлы бир ов күнүндән сонра динчим әлмәг, ейиб-ичмәк арзусундан артыг бу мачәраны динләмәк умуду илә Элдарла бирликдә эйвана чыхдым вә түфәнк-ләримизи силиб-тәмизләдикдән сонра әл-үзүмүзү ююб-отаға кечдик...

✱

Бизим көндлөрдә дәдә-бабадан галма гонагпәрәстлик адәтинә көрә, биринин эвинә кәнар ердән бир гонаг кәлдикдә, эв йийәси чағырса да, чағырмаса да, кәндин ады-санлы адамлары гонағын көрүшүнә кәләрләр. Биз Элдарла бу күнкү ов баресиндә вә орадан-бурадан сөһбәт эдә-эдә чай ичирдик. Мән сәбрсизликлә онун көйөрчинлә әләгәдар олан мачәраны нағыл этмәсини кәзләйир, буна көрә дә айры сөһбәтин гыса олмасына чалышырдым.

Чай арая кәләндә Элдар:

— Кедим о көйөрчнни һинә салым,—деди,—ғанады яралыдыр: өзү һинә уча билмәэ...

О кетди. Мән севиниб көзләйрдим ки, о гайыданда көйөрчинләрден сөһбәт дүшәчәк вә вәд этдийи һаман әһвалаты данышачагдыр. Анчаг арадан бир аз кечдик-дән сонра о гайыдаркән, хош бир әда илә..

— Буюрун, буюрун!—дедийини эшитдим.

Әлдар дөрд нәфәр ерли колхозчу илә бирликдә ичәри кириб мәнни онлара, онлары мәнә төгдим этди.

Бунлардан бири уча бойлу, энли күрәкли, үзүкүләр, илк бахышда гырк беш-әлли яшларында көрүнән би киши иди.

Көзләринни кәнарларындан кичкаһларына доғру узанан вә шәкилләрдә чәкилән күнәш шүәларына бөнәэр чизкиләр ону даим күлүмсәр көстәрирди. О һәгигәтән данышанда да, динләйәндә дә күлүмсәйир вә ортадан йоған, кетдикчә назилиб учлары ашағы салланан азачыг чаллашмышы бығларынын алтында, бир аз галыңча додағларынын арасындан сәдәф кими саф дишләри ағарырды. Яйын күнәш, гышын шахтасы янағларына хош бир гырмызылыг вә тәрәвәт вермишди. Көзләриндә вә сөзләриндә әлә бир сәдәлик вә сәмминлик варды ки, бу, динләйәнләрә дә сирайәт эдирди.

Сөһбәт заманы мәлүм олду ки, Дашдәмир әми (бу кишинин ады белә иди) дүнякөрмүш, бәркдән-бошдан чыхмыш бир киши имиш, о вахтлһә һәлә бығынын ери сннчә тәрләмиш бир чаван икән, Гаҗаг Нәбийә гошулуб һәм бу тайда, һәм о тайда вурущубмуш...

Һәяты дастан олмуш бир гәһрәманын силәһдәшларындан бирини көрмәк мәнни о гәдәр севиндирди вә марағландырды ки, ондан иштиракчысы олдуғу һадисәләрдән бирини данышмасыны хәниш этмәклән өзүмү сахлая билмәдим.

— Неч ядынызда галан бир һадисә вармы?—дейә ондан сорушдум.

— Ондан-бундан эшидилән сөз-сөһбәт яддан чыха биләр, амма һеч адамын өз башына кәлмиш шей дә унутулармы?—деди.

— Әләсә, бизә бир шей данышын.

— Әһ, гардаш оғлу, данышыласы шей о гәдәр чохдур ки, демәклә гуртармаз... Баш ағырысы олар.

Өзүнүз дә овдан гайыдыбсыныз, йәгин ки, йорғунсу-нуз.. Сағлыг олсун, бир дә буралара йолунуз дүшәндә, архайын-архайың сөһбәт әдәрик...

Дашдәмир әминин түтүн кисәсини чыхарыб папирос бүкмәйә башладығыны көрүб мән она папирос тәклиф этдим.

— Сағ ол,—деди,—гардаш оғлу, бу мәнни өз һәйәтимдә әкдийим түтүндүндир. Башғасыны чәкәндә мәнни өскүрдүр. Чох яхшы түтүндүр. Истәсәнизи бирини эшин, дадына бахын.

Мән дә бирини эшдим. Доғрудан да түтүн чох әтирли вә хошчәким иди. О мәнә мұрачиәтлә:

— Һә, нечәдир?—дейә сорушду.

— Чох көзәл түтүндүр,—дедим,—лап әладыр, әтри-нә, дадына һеч сөз ола билмәз.

Дашдәмир әми өз түтүнү барәсиндә белә тәрифләри чох эшитмиш олдуғуну андыран мәннун бир әда илә деди:

— Бизим торпағлар гызылдыр, гызыл!. Кечмишдә гәдрини билән олмайыб; чайы һиндистандан, Чиндән, дүйүнү, портахалы, лимону Ирандан, һәтта Италиядан, түтүнү Түркийәдән дашығыйб өлкәнин сәрвәтини дағыдыблар. Инди һамысыны бурадә, онларынкындан да гат-гат яхшы етиштидирик... Кечән дәфә Бакия келәндә, бундан бир гәдәр апармышдым, Назырликдә яман хошладьлар. Бу илдән тәчрүбә үчүн хүсуси бир сәһәдә әкмәйә ичазә вердиләр.

Кәләнләрдән хейли чаван олан вә дөшүндәки орден вә медал лентләриндән Бөйүк Вәтән мұһарибәси иштиракчыларындан олдуғу аңлашылан сарышын бир оғлан күлүмсәйә-күлүмсәйә сөһбәтә гошулуб яры зарафат, яры чидди бир әда илә деди:

— Дашдәмир әми бизим районун Мичуриндир. Онун бағчасында әлә гәрибә мейвә ағачлары вар ки, адам көрәндә көзләринә инанмыр. Гышын оғлан вахтында тәнәкдән тәзә үзүм дәрәиб кәтирәр, әрик ағачында шафта-лы, алма ағачында портахал көрәрсән, кәрәк тәччүбә эт-мәйсән. Өзү дә дейир ки, кәрәк бизим бағларда дүняда олан вә олмаян бүтүн мейвәләр етишә, илли һәр фәслиндә һәр чүр мейвә ола...

Дашдәмир әми бу зарафатдан хошланмыш бир һал-
да, она эйни әда илә чаваб верди:

— Нийә, а бала, бурада тәччүблү нә вар ки, сән
стахановчу олуб бир күндә он-он беш норма өдәйәндә,
мән нийә мичуринчи олмаймы? Оларам, лап бир аз да о
яна кечәрәм. Сән ону дө көрүм, дедикләрим олур я йох?
— Әлдар сөзә гарышыб онун дедикләрини тәсдиглә мәнә
изаһат верди:

— Дүздүр, Дашдәмир әми өз бағчасында союға, исти-
йә, гураглыға давамлы бир чох ени мейвә нөвләри етиш-
дирибдир. Нәинки тәк бизим көндә, һәтта районмузуан
бир чох көндләриндә колхозчуларын һәйәтләриндә Даш-
дәмир әминин бағчасындан апарылмыш чүрбәчүр мейвә
ағачлары әкилмишдир. Хүсусән кәңч мәктәбли вә пио-
нерләр Дашдәмир әминин етирдийи мейвә ағачларыны
кениш яйырлар. Пионер мәтбуатынын кечән илләрдә өл-
кәмизи мейвә бағларилә бәзәмәк чағырышына гошула-
раг, бизим мәктәб кәндә кәзәл бир мейвә бағы салмыш-
дыр! Һәр мәктәбли бу бағчадакы тәчрүбәдән истифадә
илә өз һәйәтләриндә, гошуларын һәйәтләриндә чүрбә-
чүр мейвә ағачлары әкиб етишдирмәйә чалышыр вә бү-
түн бу ишләрә Дашдәмир әми лап яхындан көмәк вә рәһ-
бәрлик әдир.

Бу сөзләри эшидәркән Дашдәмир әми зарафатяна
бир өскүрдү вә бығларыны эшмәйә башлады.

Оуну бу әдасына һамымыз күлүшдүк. Кәләнләрдән
үчүнчүсү нәдәнсә, һәлә бирчә кәлмә дә данышмамышды.
О бүтүн заһири әләмәтләринә, кәзләринин рәнки вә үзү-
нүн чиқкиләринә көрә рус иди. Буна көрә дә мән она
мүрачнәтлә русча сорушдум:

— Сиз чожданмы бурада олурсунуз?

О күлә-күлә вә оранын ерли шивәсинә уйғун, халис
вә тәмиз бир Азәрбайҗан дилиндә мәнә чаваб верди:

— Биз дәдә-бабадан буралыйыг, гардаш...

О йәгин мәнним үзүмдә һейрәт әләмәти көрүб әләвә
әтди:

— Бәли, чәһәннәмлик Николайын бабасы бизим баба-
лары бу ерләрә сүркүн әтмишди. Чар истәйирди ки, бир
әлдә ики гарпыз тутсун: бизим бабалар мәнзәб айрылы-
ғыны бәһанә әдиб чара әскәр вермир вә чар гайдала-
рына табе олмурдулар. О да бизим бабалары Русияның

мәркәзиндән узағлашдырмаг үчүн буралара сүркүн әдир,
һәм дә истәйир ки, ерли халға бизим арамызда әдә-
вәт салыб өз һакимийәтини бәркәтсин. Анчаг иш тәр-
синә олду. Биз ерли халға әл-әлә вериб ингилаби мүба-
ризәйә гошулдуг, бу мүбаризәдә гаң гардашы, нечә дө-
йәрләр, дин айры гардаш олду. Ингилабдан сонра исә,
чан бир гәлб, лап гоһум-әграба олмушуг; будур,—дейб
о бир аз әввәл Дашдәмир әмилә зарафатлашан чаваны
көстәрди,—бу гочаг оғлан мәнним күрәкәннимдир!..

Дашдәмир әми күлә-күлә әләвә әтди:

— Һәлә бир нәвәс дө вар, адыны бир нәнә Руслан
чағырыр, бир нәнә Рүстәм...

Арая емәк-ичмәк кәлди; ән сәмими бир анлә кими,
дейб-күлә ейиб-ичдикдән сонра Дашдәмир әми аяға йол-
хыб йолдашларына деди:

— Ди кәлин кедәк, кишиләр йорғундурлар, ятыб
динчәлсинләр.

О бизә—юхунуз ширин олсун!—дейиб йолдашларилә
бирликдә чыхды. Әлдар онлары өтүрүб гаытды.

Әлдар гаыдыб кәлдиңдә Дашдәмир әминин сөзлә-
рини тәкрат әтди:

— Йорғунсунуз, ятын, динчәлин!

Анчаг мән онун яралы көйәрчин барәсиндәки әһвала-
ты данышмағы вәд әтдийини ядына салдым. О әввәлчә
нәдәнсә, енә бу сөһбәти сабаһа гоймаг истәди, анчаг мән
тәкид әтдим вә о мәннимлә үз-үзә отуруб белә нағыл
әтмәйә башлады:

— Биз сәрһәдд боюнда яшаырыг; бураларда тез-тез
гәрибә вә көзләнилмәз һадисәләр баш верир. Күндүз
Қоляның данышдығы һадисә булардан бири иди. Анчаг
бурада сәрһәддин кешийиндә дуранлар ялныз рәсми сәр-
һәдчиләр дейил, һәр бир вәтәндаш бир сәрһәдчидир,
о да вәтәнин мүгәддәс һүдудларыны көз бәбәйи кими
горуюр. Ишдир, сәрһәдди кишли кечән «кечә гушларын-
дан» бири нечәсә, сәрһәдчиләримизин саыг көзүндән
яйына билсә дә, чох тезликлә әһали тәрәфиндән яха-
ланачагдыр.

Мән дә бурада доғулуб-бөйүмүшәм вә бир чох белә һадисәләриннәннинки шаһиди, һәтгә бир нечә дәфә һштиракчысы да олмушам. Яралы көйәрчиннән аһвалаты да бунлардан биридир.

Икки ил бундан әввәл, бу күнкү кими бир яз сәһәри, сәһиллә сәрһәдчи достларымын яныннан гайыдырдым. О тайда ади вәтәндаш палтары кеймиш бир адамын, чийиндә ов түфәнки, кәзишмәкдә олдуғуну көрдүм. Бу бир гәз гәрибә иди; чүнки о тайда овла мәшғул олан, демәк олар ки, йох дәрәжәсиндә аздыр. Хүсусән, лап сәрһәддә, чайын кәнарында ова чыхмаг тамамилә гәрибә иди. Анчаг ахыр заманлар биз белә гәрибәликләргә алышышдыг; чүнки инкилис-американ «мәсләһәтчиләри» ора долушдугдан сәһра, сәрһәддә боюнда белә гәрибә «овчуларә», мәнзәрә шәкли чәкән «рәссамларә», фото «һәвәскарларына» тез-тез раст кәлмәк олурду. Һәтгә бунлардан бәзиләри сәһвән «йол азыб» бу тая да кечирдиләр. Анчаг беләләринә биз дүз йолу кәстәрирдик. Нә исә, бу гәрибә «овчу» мәни марагландырды. Өзүмү әттинәсиз кәстәриб галын тамышылыға кирдим вә ону мүшәһидә алтына алдым. О мүһәйбән бир мәсәфәни, нөвбәтчү бир әскәр кими, о баш-бу баша келиб гайыдыр, бу тайдан артыг о тая көз етирирди. Һәмчшә дә юхары, көйә бахырды. Бир хейли мүддәт белә кечди. Мән дарыкыб йолума давам әтиб истәйирдим ки, бирдән онун, түфәнки чийиндән алыб атмаға һазырлашдығыны көрдүм. Юхары бахдым: онун башынын үстү илә о тайдан бәри ади бир көйәрчин учурду. Онун көйәрчини вурмаг истәдийи ашкар иди. Бу мәни бир аз да тәәччүбләндирди; чүнки бу тайда олдуғу кими, о тайда да ерли әһали арасында көйәрчин әв гушу кими бир шей сайылыр вә она түфәнк атмазлар. Көйәрчин түфәнк мәнзилинә чатдыгда, о бир күллә атды, анчаг дөймәди. Көйәрчин күллә сәсиндән диксиниб бир аз да сүр'әтлә учду; артыг чайын үстүнә чатмышды ки, о инкинчи күлләни атды. Көйәрчин бир яны үстә чеврилди, ян-яны бир гәдәр дә учуб чайын ортасына дүшдү вә эйнән сизин баяг вурдуғунуз көйәрчин кими, үзә-үзә вә ганадаларыны суя чырпа-чырпа бу сәһилә чыхды. Мән келиб көйәрчинни тутдум. Бу, бураларда һәр бир әвин чардағында дөстә-дөстә олан вә һәйәтдә тоюг-чүчәләрлә кәзишиб дәнләшән ади бир көйәрчин иди.

Ону да сизә дейим ки, бу көйәрчинләр башга көчәри гушлар кими кәлди-кәдәр дейил, бу ерларин даими вә фалы сакинләридир. Онлар хошлайыб юрд-юва салдыгылары ерләри һәлә-һәлә тәрк әтмәзләр. Анчаг, билирсиниз ки, овчу мүшәһидәчи олар вә мән диггәт етириб көрмүшәм ки, ахыр заманлар дөстә-дөстә о тайдан учуб кәлән көйәрчинләр бир даһа о тая гайытмырлар. Көрүнүр ки, юрдары-ювалары харабазара чеврилмиш, бай-гушларә мәскән олмушдур...

Нә исә, о гәрибә «овчуну» бу көйәрчини нә үчүн вурдуғуну һәлә дә анлая билмәмишдим. Әкәр о, ишдир, бу көйәрчин бир ов гушу кими вурмаг истәсәйди дә, ону чайын үстүндә вурмасы мәнә насызды; чүнки чай ахыдыб апарачаг вә онун әлиһә кечмәйәчәкди...

Бирдән ағылма бир шей кәлди. Ахы кечмишдә көйәрчиндән бир рабитә васитәси кими истифадә әдәрдиләр. Һәлә инди дә ордуда телефон, радио ишләтмәк мүмкән олмаян әзури һалларда бундан истифадә әдирләр... Бәлкә...

Мән белә дүшүнүб ганада йүнкүлчә яраланмыш көйәрчинни диггәтлә йохламаға башладым вә онун яралы ганадынын алтында паһрәс кими әшилмиш бир кағыз тапдым; ону ачыб охудум, бу үрәк яндырычы, ләкин умуд вә инам долу бир мәктуб иди...

Бу көйәрчин мәним үчүн киг гат әзизди, чүнки о, гардаш бир әлин әлчиси иди. Буна көрә дә баяг сиз о көйәрчини вуранда, бир анда бүтүн бунлары хатырладым вә гейри-ихтияри чығырдым...

Әлдар бу сөзләри дейиб сусду; көрүнүр ки, бунунла сәһбәти гуртармаг истәйирди. Анчаг мән тәкидлә хаһиш әтдим вә дуруб һаман мәктубу кәтирди. Мәктубу о, мүгәддәс бир шей кими тәмиз ағ бир зәрфин ичиндә сәлгә илә галын бир китабын арасында сахлайырды. Бу, әдәс илә охуначаг дәрәчәдә хырда, зәриф бир хәтлә чығара кағзына язылмыш бир мәктуб иди. Көйәрчин суя дүшәркән исландығындан вә онун гаһына. Булашдығындан, чәһрайи мәрмәр кими гә илә гырмызы гарышыг бир рәнк алмышды. Әлдар мәктубла бәрабәр бир әдәсә дә верди вә бирликдә бу мәктубу охуду:

«Әзиз дост, доғма гардаш!

Улу Бабәкин, бөйүк Хәтаинин, икид Сәттар ханын яд-

лар, яғылар элинде галмыш гәһрәман элиндән сизә атәшин саламлар.

Биз бир дәстә азадихаһ вә ровшәнфикир чаван гаранлыгы зиндана дөндәрилмиш бу ана вәтәндән сизә, өз үрәк сөзүмүзү демәк үчүн бир васитә ахтарырдыг. Көзләримиз даим вәтән үфүгләриндә сизә сары чөврилмиш олдугундан, көйәрчинләрин, о хошбәхт гушларын бу харабазары тәрк эдиб о шыгылы дуняя үчүшдугларыны көрдүк вә бу мәктубу онлардан биринә әманәт вердик. Биз билирик ки, о шыгылы дуняда дили дилмиздән, гәлби гәлбимиздән, ганы ганымыздан олан гардашларымыз вар. Бу бизә инам вә гүдрәт верир. Бизи өз ана дилмиздән, о дилдә күнәшли диярын һәгигәтини дилләмәкдән мәһрум этдиләр. Бизи өз ана вәтәнимиздән, һәр гарыш торпағы бабаларымызын ганилә йоғрулмуш бу мүгәддәс вәтәндән узаглара сүркүн эдирләр.

Анчаг биз азадлыг вә вәтән уғрунда мубаризәнин нә демәк олдугуну билирик, биз азадлыгы дадмышыг вә ону горумагы сиздән, өз бөйүк гардашларымыздан өйрәнмишик. Биз гәһрәман «кәнч гвардиячыларын»—Олег Кошевоюн вә йолдашларынын шүчаәтини эшитмишик. Биз бөйүк азадлыг күнәшиндән нур вә шүүр алмышыг.

Фәгәт бизим чәлладлар анламырлар ки, күнәш үчүн мәсафә йохдур. Онлар элә күман эдирләр ки, элинә гылыныч алмыш бир пишик күнәшин гаршысыны кәсә биләчәкдир!

Бизим шүарымыз будур: Яшасын күнәш! Вар олсун азадлыг!».

Мәктуб гуртардыгдан сонра биз бир мүддәт сөзсүз-совсүз бир-биринин үзүнә бахдыг. Икимизин дә гәлбиндән кечәндәр бир-биримизә айдын иди. О кечә артыг бирчә кәлмә дә диниб данышмадыг. Анчаг сабаһа гәдәр пәнчәрә өнүндәки ясәмән ағачларындан бүлбүлүн һаман о яныгы һичран, һәсрәт вә умуд долу нәгмәсини динләдик...

Сәһәр күн доғаркән айрылмаг үчүн һәйәтә чыхаркән эйвандагы көйәрчин һиниңә бахдым. Орада тәкчә дүнән

яраланан көйәрчин галмышды. Мән Элдарын үзүнә бахдым. О нә сорушмаг истәдийими анлайыб деди:

— Онлар азад гушлардыр. Инди Араз боюнча учушурлар. Яралы көйәрчинин ганады тамамилә сағалмышдыр. О һәр сәһәр-ахшам Араз саһилинә учуб бир мүддәт о тайы орадан сейр эдир вә гайыдаркән, мәнә элә кәлир ки, көзләри долмуш олур... Ким билир, бәлкә о тайда балалары галмышдыр...

Элдар бу сөзләри сөйләркән яралы көйәрчинлә йолдашы гайыдыб кәлдиләр. Онлар эвин үстүндә ики-үч даирә вуруб өз һинләринә гондулар.

Мән яралы көйәрчинә диггәт етирдим. О, үзү Араза бахырды, мәнә элә кәлди ки, доғрудан да онун көзләри долмушдур.

Элдар да диггәтлә она бахдығымы көрүб деди:

— Әлбәт бир күн күнәшлә бәрәбәр о да өз юрдуна—ювасына гайыдачаг, һәсрәт чәкдийин балаларына говуша-чагдыр.

Биз Элдарла көрүшүб айрылдыг вә она сөз вердим ки, бир дә көйәрчинә күллә атмаячағам.

ГУРДГЫРАН

Сентябрын эввэллери, Абшерон багларынын фэхри олан ағ шаны, гара шаны вэ сары инчирин эн лэззэтли вахты, ов мөвсүмүнүн башланғычы иди. Ахшам П. кэндинэ етишиб, чохдан таныдығым гоча бир колхозчунун эвинэ дүшдүк. Тахыл бичини еничэ гуртармыш, колхоз планыны артыгламасилэ еринэ етирмиш, баһар яғынтылы олдуғундан, мәһсул көзлөндийиндөн гат-гат артыг олмушду. Колхозун эһас мәһсулу олан тахыл бол олмуш, бостанлар вэ үзүм дэ яхшы вэзийһәтдә иди. Бу вэзийһәт нәтижәсиндә колхозчулары, о чүмлөдөн эвинэ гонаг дүшдүйүмүз гоча колхозчу Байрам әминин кефи көк иди.

Хош-бешдән сонра сүфрә салынды, ортая кәраба кими сапсары, шәффаф, үстү чилләнмиш ағ шаны, гызларын, кәлинләрин боюнларына тахдыглары кирдә мунчуслар кими парыл-парыл парылдаян ирикилә гара шаны, көбәкләриндә шәффаф бал кими ширә йығылмыш зәриф сары инчир кәлди. Ири дәйирми бир нимчәнин ичинә үзүм кими салхым-салхым, ләкин һәр киләси кичик һәчмдә шафталя бәнзәр, бир үзү гыпгырмызы, бир үзү сарыя чалған көй рәнкли түстә галанмышды...

Байрам киши айдын сезилән бир ифтихар һисилә бу мейвәлери көстәриб деди:

— Ейин, киши оғланлары, сиз чох ерләрдә олубсунуз, дейин һеч бу дадда, бу зәрифликдә мейвәләр көрүбсүнүзмү? Чох адам бизим бу гуьлу бағлары, һисли-тозлу Әфшәраны бәйәнмир. Бағышлайһын, бурадан бир һашһий чыхым: дейирләр ки, Эрәстунун додағлары чох кобуд имиш. Бир күн ким иһә, она саташыб дейир ки, додағларын нә кобуддур! О да чаваб верир ки, додағларымын кобудлуғуна нә бахырсан, арасындан чыхан зәриф сәләрә бах! Инди, киши оғланлары, бизим Әфшәран да белә Әфшәрандыр; һиси-тозу варса, белә зәриф мейвәлери дә вар!..

Мән, Бақы бағларыны бәйәнмәйиб һәр ил истираһәтә Қисловодскийә кедән, инди дә орадан еничә гайытмыш олан достумун үзүнә бахыб дедим:

— Буну оңа дейин, Байрам әми, мән буралары чохдан бәйәнмишәм.

Достум да сөз алтында галан дейилди:

— Мән дә һисли-тозлу вахтында кедиб яхшы вахтында кәлмишәм,—дейә о чаваб верди.

Бу сөз дейәсән Байрам әмиә тохунду. О бир аз чиддиләшмиш бир әда илә:

— Йох, киши оғлу,—деди,—кәрәк элә элийәк ки, буранын һисли-тозлу вахты олмасын. Көрәрсиниз, киши оғланлары, мән өлү, сиз дири, көрәрсиниз, элә бир вахт кәләчәк ки, буралар өлкәмизин эн биринчи ййлағларындан олачар. Бу вахтачан Бақы анчар гара нөһүтү илә дүняда мөшһур олуб; бундан сонра, сәфалы ййлағлары, мисилсиз мейвәлерилә дә ад газанаһаг...

Байрам әми кечмишдә вә һисмән инди дә хүсусән әдәбийәтда кери галмыш, көһнәлик тәрәфдары кими тәсвир әдилән гочаларын әксинә оларар, көзүачыг, биличи вә һәр чур ағла ятан енилик тәрәфдары иди.

О бизим емәкдән әл сахлайыб марагла динләдийимнзи көрәрәк, даһа да һөвәсләнди вә давам әтди:

— Киши оғланлары, емәкдән әл сахламайһын, анчар, баш ағысы да олса, гулағ асын, көрүн нә дейирәм: Әфшәран көндләринин, хүсусән бизим көндин икнчә дәрди вар: бири су, бири йол... Билмирәм кәләндә фикир вердиниз, я йох, Эрмәникәнддә, сонра бу янда, Киров гәсәбәси,

1 Абшерон.

дәмир йол көрпүсүндөн бәри салынан бағлары көрдүнүз-мү? Элэ бил мешәдир, мешә... Советдән бағар оралар дүмдүз шоранлыг, бағры чатлаг-чатлаг олмуш, чыл-чылпаг, гураг-чораг ерләрди. Нә илэ олуб? Су илэ! Мәкәр бура, лап элэ бизим кәндә су чыхармаг чәтиндирми? Һәлэ Самур-Дәвәчи архы бир яна, лап элэ бурада, бах дәнизин ғырағында, ләпәдәйәндән йүз-иңи йүз аддым аралы, үч-дөрд метр дәринликдә, бизләрдә «сараг дашы» дейилән бәркимиш чыңғыл бир гатын алтнында элэ бир су вар ки, көз яшы кими дум-дуру, буз кими сәрин, шәрбәт кими ширин. Газырсан, чәми ярым диз—бир диз су олу, амма, одур һа колхозун мотору иңи гол йоғунлуғунда бору илэ кәчәти-күндүзлү вуру, һеч бир бармаг да азалмыр. Ди кәл ки, кәнддә һәйәтләрдә ағач-уғач, көй-көйәрти нәдир, ичмәйә дә су йохдур. О сую кәндә чәкмәк олар, я йох?

Овчу достум бир тәсәррүфатчы кими дүшүнәрәк деди:

— Чәкмәк олар, анчаг йәгин ки, сәрф эләмәз: баһа баша кәләр.

Байрам киши бу чавабы көзләйирмиш кими тәсдиг әтди:

— Әлбәттә, моторла чәкилән баһа баша кәләр, анчаг биздә дәдә-бабадан бир мәсәл вар, дейирләр: эл күчү сел күчү, ел күчү!

Эл күчү мәлүмдур, буну дүня чох көрүб, ахырынчы ләфә дә алман фашистләри көрдүләр. Сел күчү дә мәлүмдур, одур Минкәчевидә бир дәскаһ башланыб ки, селни-суюн күчү илэ дүз дүняя ишыг вә ғуввәт верәчәк...

Анчаг ел күчү яддан чыхыбдыр; йә'ни яддан чыхма-йыб һа, бир азча ләнкә дүшүбдур.

Муһарибәдән бир азча әввәл Әфшәрән колхозчуларындан бир дәстә Москва кәнд тәсәррүфат сәркисинә кетмишидик. Орада чох яхшы шейләр көрдүк, амма бир шей мәним чох хошума кәлмишиди. Орада бизим нөйүт буруғларына бәнзәр ирили-кичкили бир нечә буруғ гоймушдулар, һәр биринин башында иңи, үч, дөрд ганадлы пәр һәрләнирди. Биз әввәл элэ билдик ки, бунлары электриклә һәрләндирирләр, кедиб орадаки инжинердән сорушдуг; сән демә бунлары ел һәрләндирир, өзләри дә һәм су чәкир, һәм электрик верир, һәм дә ун үйүтмәйә, тахыл дөймәйә, дәмирчихана ишләри көрмәйә ярайырмаш...

Ел дәйирманы бизим үчүн тәәччүблү бир шей дейил, дәдә-бабадан элэ ушағларымызын оқдчағы о олуб, бағларымызда инди дә ел дәйирманларилә су чәкирик. Йәгин ки, Маштаға тәрәфләрә йолунуз дүшүб, көрмүш оларсыныз. Анчаг о һара, бу һара!

Бах о Москвадакы ел дәйирманларындан бир ийрми-отузуну чәркә илэ дүзсән бу дәнизин ғырағына, баша ишләри бир яна, элэ бирчә сарағ булагларынын суюну вура кәндә, һәр һәйәгдә бир булаг ола, беш-он илэ буралар бәһиштә дөнәр...

Нә чөхдур Әфшәрәнаны хәзриси-килавари! Ил-он иңи ай дурмадан әсир. Минкәчевирдә дәли Күрү кәмәндә салан кими, Әфшәрәнда да дәли хәзрини чиловламаг лазымдыр. Инди бизим бағларын гәнимми олан, ағачлары гапазлайыб бир бойдан һүндур артмаға гоймаян дәли хәзри, өзү бизә гуллуғ әдәр, бағ-бостаны сулар, буралара мешә салар. Онда бизим бу гардашоғлу да Бакынын һисиндән-тозундан Кисловодскийә гачмаз.

Гоча колхозчунун ву хош арзулары кәч бир пионерин ширин хәялларына бәнзәйирдисә дә, анчаг бу хәял һәгигәтә чох яхын бир хәял инди вә әлиикчә тәшәбүс сайәсиндә, чох тезликлә һәгигәтә чеврилә биләрди. Мән бу чәһәти айдынашдырмаг үчүн ондан сорушдум:

— Яхшы, Байрам әми, инди ки, бу мүмкүндур, бас нийә әтмирсиниз? Йохса, көзләйирсиниз ки, буну да һөкүмәт әтсин?

Дейәсән бу сөз онун хатиринә дәйди; бир аз чидди бир әда илэ чаваб верди:

— Әһ, сағ олмуш, һөкүмәт кимдир, биз кимик? Һөкүмәтин бир цүмайәндәсн элэ лап мән өзүм... Мәсәләни район советиндә гоймушдуг, колхозун фондундан пул да айырмашдыг... Анчаг мәрдинәзәр ушағы гойду ки, вуру дава башланды, иш позуду. Анчаг инди даһа муһарибәнин төрәтдийн әкәр-әскийн дүзәлтмишик. Колхозу-музун сәдри дә давадан чыхыб ад газанмыш зирәк вә бачарығылы бир чавандыр. Сағлыг олсун, өзүнүз көрәрсиниз ки, бир нечә илэ бу дедикләрим һамысы дүзәләчәкдир.

Баягдан бәри иңчир-үзүм ейиб һүстә салхымларына кәзалты бахан овчу достум, гә'пн олмаян бир һәрәкәтлә бир салхым пүстә көтүрдү вә нә эдәчәйинни билмәйән

гдамлар кими, алиндә о тәрәф бу тәрәфә чевирмәйә башлады. Буну көрүнө Байрам киши күлүмсүнә-күлүмсүнә:

—Көрүнүр бу гардашоғлу пүстәни бу һалда көрмәйиб,—дейә башга бир салхымы көтүрдү вә киләләрини бир-бир баш бармағы илә шәһадәт бармағы арасында сыхыб бурду.

Үст габыгдан айрылан ширмайы кими зәриф ағ габыгды пүстәләр сүффрәйә дүшүб дийирләнди. Булар күлүмсөркән дилләринин учу инчә додагларынын арасындан көрүнөн көрпә ағзына бәнзәйирди. Кечмиш шаирләрин көзәл тәсвир эдәркән «пүстәдәнән» демәкләри наһаг дейилмиш...

Сүтүл пүстәләр ич габыгдан чоһ асанлыгга айрылырды. Биз адама бир нечә пүстә едик, доғрудан да чоһ дадлы олдуғу үчүн тәрифләдик. Бу, Байрам кишинин шаир тәбинә ени бир иләһам верди.

—Киши оғуллары,—дейә о чошгун бир һәвәслә енидөн сөзә башлады,—бу пүстә, әлбәттә, арпа, бурда кими вачиб бир шей дейил. Анчаг буна көрә ону көрөксиз бир шей саянлар да инчи данәсини бәйәнмәйән хорүза бәнзәрләр. Дәдә-бабадан әшитмишик ки, пүстәнин һәр дәнәси бир дамчы гандыр. Бу зәриф, дадлы вә файдалы мейвә бизим бу шоран торпагда, демәк олар ки, өзбашына етишир, нечә дейәрләр, бу торпагы сеvir. Өләнләриниз рәһмәтлик, бизим киши будур, будур,—дейә о, отурдуғумуз әйвандан әлини узадыб һәйәти көстәрди,—әли-алтмыш ил бундан әввәл бурада бир парча пүстә багы салмышды. Инди илдә ики тоначан пүстә верир. Өзү дә нә су истәйир, нә күбрә, илдә бирчә дәфә дибини юмшалт, гуртарсын кетсин. Гызыл гиймәтинә кедән зәфәрән да бүтүн өлкәдә аңчаг Әфшәранда эмәлә кәлир. Булардан башга ийдә, иннаб, гара тут, «хар тут» да бураларда чоһ яхшы олур.

Бу яхында һөкумәтин өлкәдә мешә салмаг барәсиндәки гарарыны колхоз йығынчағында музакирә эдирдик. Бу гарар мәним лап үрәймдәнди. А киши бәланлары, бир көрүн нә олачаг һей! Сугайытдан (Сумгайыт) тутмуш Пираллаһийчән (Артыом) мешә салыначаг! Дәниз гырагилә бүтүн Әфшәрән бою асфалт йол, трамвай чәкиләчәк. Йолун һәр ики кенарына ийдә хия-

баны әкиләчәк, бүтүн кәндләрин әтрафы пүстә, бадам, инчир, һәр мешәликләри, нөйт буругларынын дөрд дөврәси күллү-чичәкли бағ-бағат олачаг.

Бизим бағларын бу көрдүйүнүз зәриф, мейвәләри, сәдәф кими зәриф юмшаг гуму, дәнзинин аб-һавасы һеч ердә ола билмәз. Булар дүзәләндән сонра Әфшәрән бағлары өлкәмизин биринчи ййлағы олачаг. Онда нөйт мөдәнләри вә памбыг чөлләринин гәһрәманлары, онларын хошбәхт оғул-ушағлары бу ййлағларда динчәләчәк, дәниздә чимиб, күндә яныб бәдәнләри мис кими, голлары полад кими бәркыйәчәк, Москва фәһләләрини, Донбас газмачыларыны гонаг чағырыб сүффрәйә ағлы-гаралы шаны, сары-сабаһы инчир, пүстәли пахлава, бадамлы шәкәрбура дүзәчәкләр...

Байрам кишинин арзулары нә гәдәр хош, сөһбәти нә гәдәр ширин идисә дә, анчаг бизә сабаһкы ов күнү үчүн бәзи тәдбирләр көрмәк, биринчи нөвбәдә бир бәләдчи тапмаг лазым иди.

Доғрудур, дейирләр ки, сораг-сорагла һәччә кетмәк олар. Амма ова кетмәк олмас. Кетдийиң ерә я көрәк өзүн яхшы бәләд оласан, я да яхшы бир бәләдчи овчу олсын ки, овдан доюнча ләззәт вә нәтичә аласан. Йохса ән яхшы овлагдан да набәләд овчу әли әтәйиндән узун гаһыдар.

Хүсусән, бу мәнә инди чоһ лазым иди; чүнки достум чоһ әтиграслы бир овчу иди. Амма чоһ ганун-гайда күдмәзди, раст кәлән оғул-ушагдан сорушуб я да көзүнә хош көрүнән, һәр ерә ова кедәрди. Бунун нәтичәсиндә дөфәләрлә овун сәфасы чәфайә дөнмүшдү. Бу дәфә исә, мәнним тәклифимлә кәлдийиндән, мән бәләд ердә вә сәлигә илә ов әтмәнни сәфасыны она көстәрмәк истәйирдим.

Буна көрә Байрам кишиңә мүрачнәтлә дедим:

—Байрам әми, билирсән ки, әлә мән дә яры буралыям, сәннин дедикләрин мәнним дә үрәймдәндир. Анчаг бир дә көрәк, бизим сәфәримиздән бир шей чыхачаг? Неч гушзад кечирми?

Байрам киши башыны галдырыб һавая бахды вә бир аз тәрәддүдлү бир әда илә:

—Нөшүн,—деди,—сабаһ олмасын, о бири күн олсун. Бир, ики, үч күн гонагымыз олун... Хава бир аз хошдур, бир хээри кәлсә, бәд олмәз, әлә гушун вахтыдыр. Кечмәйинә кечәр, амма ара вермәз, узаг кечәр.

Овчу достум бир сөз демәдисә дә, амма мәнәналы-мәнәналы мәнә бахды; санки о бу бахышла демәк истәйирди ки, «һә, бу да сәннин бәләд олуб тәрифләдийин Абшерон овлагы!»

Доғрусу, мән нечә олмушдуса, шәһәрдән чыханда, хаваға фикир вермәмишдим. Байрам кишинин чавабы вә овчу достумун бахышындан пәрт олмушдум.

Хава доғрудан да чох пис иди. Көйүн үзү тәр-тәмиз, батан күнөшин сон шәфәгләри шәффаф сәмада әрнимиш, үфүг мави, чәһрайы бир рәнк алмышды. Күләк йох дәрәчәсиндә зәиф иди, июл вә август айларында күндүзләри боғучу дәрәчәдә исти, кечәләри исә адәтән боғучу олан киләварын илыг нәфәси, айын сонуна мәхсус бир мүлайимликлә, гаранлыг чөкдүкчә сәринләширди...

Дейә биләрсиниз ки, бунун нәйи писдир? Бу ки, чох кезәл бир хавадыр! Анчаг мән сизә демәлийәм ки, овчу диндидә, хүсүсән су гушу овчусу үчүн бизим ади һәят-да яхшы дедийимиз хава пис, пис дедийимиз исә яхшыдыр. Бу чәһәтдән бә'зән иш йолдашларымызла гәрибә мүбәһисәмиз олурду. Иликләрә ишләйән бир хәзри гопуб көй үзүнү бүрүйән гап-гара бәулүләрдан нарын яғыш вә я гар яғмаға башлаянда, мән идарәнин пәнчә-рәснидән бойланыб: «Оф, нә кезәл хавадыр!»—дедикдә, йолдашлар ер-ердән һәрә бир чүр ә'тираз әдәрди. Нә исә дәннәз овуңда һаванын, күләйин дә мөвсүмүн өзү гәдәр әһәмийәтли олдуғуну билә-билә, нечә олмушду ки, мән буна фикир вермәмишдим? Мән бу диггәтсизлик үчүн өзүмү данлайырдым. Арая сыхычы бир сүкут чөкүшүдү.

Бирдән хәфиф, зорла дуюла билән бир фит сәси эшитдим. Бә'зи арабачыларын аты суларкән чалдылары гырыг фитә бәнзәр бу фит күләншаһ дейилән гушун сәси иди; даһа диггәтлә динләдим; бир дә, бир дә фит-ләди. Урәйимә фәрәһ кәлди.

Әлә бу анда овчу достум әлини шаппылыты илә бойнунун ардына вуруб:

—Будур һа,—деди,—бу да ағчаганад! Бәс дейирдин бурада иситмә олмур?

Мән яхын кедиб онун «овуна» бахдым, бу ағчаганад дейил, боз милчәк иди... Фәрәһим ики гат артды.

—Гиямәтдир,—дедим,—сабаһ гиямәт ов олачаг!

Достум бир аз өввәлки пәртлийимлә бу фәрәһли ниданы йәгин ки, уошдура билмәйиб истәһза илә сорушду:

—Нә, милчәк овуму?

—Йох, лап яхшыча өрдәк-күләншаһ ову!

—Нә олду, йохса сәнә вәһй кәлди, нәдир?

—Бәли, лап дүз тапмысан, вәһй кәлди, анчаг буну кәтирән Чәбрайыл дейил, күләншаһла боз милчәкдир. Гөй бу сирри дейим, сән дә бил: башга ери билмирәм, анчаг Абшеронда хава нечә хош олурса-олсун, күләншаһ фитләди, боз милчәк санчыдымы, йәгин бил ки, хәзри кәләчәк!..

Дедикләrimi көһнә бир овчу олан Байрам киши дә тәсдиг әтди. Амма, овчу достум енә дә инанмаз бир әда илә:

—Тәки олсун,—деди.

Мән артыг хәзринин кәләчәйини йәгин әдиб бәләдчи мәсәләсини дә һәлл әтмәк үчүн бир йол ахтәрырдым. Дүздүр, Байрам киши өзү көһнә овчу иди. Амма, һәм она зәһмәт вермәк истәмирин, һәм дә доғрусу, гочалдығы үчүн яхшы бир ер сечәчәйини йәгин әтмирдин. Ләкин онун хәтиринә тохунмамаг үчүн әлә тәмәк ләзым иди ки, өзү бизә башга бәләдчи версин.

—Яхшы, Байрам әми,—дейә она мүрачнәт әтдим,—һеч дәннәз гырағына чыхырсынызым?

—Нөшүн, һәрдәнбир, сәһәр-ахшам, чиммәйә кеди-рәм.

—Бәс ова нечә?

—Ова? Йох, киши оғлу, биз бу вахтлар ова чыхма-рыг. Бу сизин кими сачма-барыта һайыфы кәлмәйән тәзәһәвәс овчуларын ишиндир. Биз гушун гызғын ишләйән вә көк вахтыңы көзләрик. Ноябрьда, декабра... Озу дә гушу сечиб атарыг, ән хырдасы гылгуйругдан, яшыл-башдан; бир түфәнкә үч—дөрдү!..

Овчу достум енә дә шүбһали бир тәбәссүмлә бир мәнә, бир дә Байрам әмиәй бахды. Көрүнүр ки, о бу сөзләри ади бир овчу мүбәлиғәси күман әтмишди. Амма, Байрам киши мүбәлиғә әтмир, дүзүнү дейирди. Абшерон ярымадасынын хүсүсән шимал саһили су гушларынын

язда вэ пайызда көч этдиклери бөйүк карван Йолунун үстүндөдир. Гушларын жылдыгылары шимал районларындакы нглимдөн асылы оларга, июлун сонлары вэ августун орталарындан башлаян көч кет-кедө артыб, октябр-декабр айларында белө күнлөр олур ки, гуш дөстөлөри бүтүн сахил боюнча ян-яна вэ үст-үстө дөрд-беш чөркө халында арды-арасы көсилмөдөн кэлир. Турабы дейилэн хырда, билдирчиндөн азча ири өрдөклэрин дөстөлөри сур'этлэ һөрөкэт эдиб булут кими көрүнүр вэ бунлар яхындан кечдикдө, ганадлары тейярэ сәси верир. Белө дөстөлөрдөн тәлөсмөдөн, мүвөффәгийнйөтлө атдыгда, бир гоша атыма он беш-ийрми гуш салмаг чох да надир халлардан дейидир. Көчүн белө гызгын күнлэриндө сәбрсиз вэ тәчрүбәсиз овчу бир-ики саата бүтүн фишәнклэринни атыб гуртарыр вэ баха-баха галыр.

Әсәсән турач-гырговул овчусу олан достум бунлардан бирхөбөр олдуғу үчүн, шүбһәләнмәйә өзлүйүндө һаггы вар иди. Мән онун бу шүбһәсини дағымга үчүн Байрам кишидән сорушдум:

— Яхшы, кәндлө һеч тәзәһәвәс овчулардан вармы? Онлар нәчә, бир шей ворулармы?

— Нөшүн, овчуя нә кәлиб. Совет һөкүмәтинин чаны сағ олсун, о гәдәр түфәнк бурахыб ки, өзү дә гиймәтдә учуз, вурмагда яхшы. Инди ив тапмазан ки, бир-ики ов түфәнки олмасын. О кечмишдә иди, бир түфәнк үчүн бурнумузун учу көйнәрди... Бизим бачыоғлунун да бир түфәнки вар; сырағакунку хәзридә бир-ики саата едди-сәккиз өрдөк, үч-дөрд күләншаһ вурмушду.

Байрам кишиниң бу чавабы мәнни лап севиндирди. Инамлы вэ мәмнун бир нәзәрлә достумун үзүнә бахдым. Гәрибәдир, о да мәннимлә бирликдә ова кәлмиш олдуғу һалда, санки нәдәнсә овун боша чыхмасыны истәйир, мәннимлә үстүөртүлү бир чәкишмә апарырды. Нә исә Байрам кишинин чәвабындан мә'лум олду ки, гуш кечир вә көрүнүр ки, бачыоғлусу пис овчу дейил... Инди ону тапмаг, бир бәләдчи кими истифадә этмәк ләзым иди. Ондан сорушдум:

— Байрам әми, о бачыоғлун бурададырмы?

— Билмирәм, кәрәк бурада ола, шәһәрдә дәннзиләр мәктәбиндә охуюр. Базар ахшамлары кәндә кәлир. Бур-

нуна хәзри ийи дәймиш олса, йәгин бурада олар. Бу сөзләрдән сонра Байрам киши ичәри эвә доғру сәсләнди:

— Ай гыз, ай гыз, Сона, көр Гурдгыран кәлиб, бура чағыр!

Сонра мәнә дөнүб деди:

— Яхшы олар, сизинлө кедәр; яман шейдир, гуш тутан ери яхшы таныйыр.

— Һә,— дедим,— әлбәттә, о да олмаса, башга бир бәләдчи тапсаг, пис олмаш.

Достум көрүнүр башлы-башына ов этмәк принсипиндән әл чәкмәмәк вә я мәнә сонунчу дәфә дә зидд кетмәк фирсәтини әлдән вермәмәк үчүн Әтираз этди:

— Бәләдчини нә әләйирик, әши, мешә дейил, гамышлыг дейил, дүм-дүз сахилдир дә... Ишдир хәзри кәлсә, гуш олса, һарада дурсан, атачагсан да...

Бу дәфә мәнним әвәзимә Байрам киши она чаваб верди:

— Йох, гардашоғлу, элө дейил. Көрүнүр сиз дәннз овуна бәләд дейилсиниз. Бир-бириндән азча аралы элө ерләр вар ки, гушун лап гызгын вахтында да ораны гуш тутмур; элө ер дә вар ки, нә кечсә, дүз үстүнә чыхыр...

Байрам киши дүз дейирди. Ләззәт вә мүвәффәгийнйөтлө ов этмәнин шәртләриндән бири дә яхшы ер сечмәкдән ибарәтдир. Чох дәфә гышын оғлан вахтында дәннз сахили ойдағларына сүбһдән нә гәдәр тез кетмиш олсан, яхшы ерләрин тутулушу олдуғуну көрәрсән; чүнки бир чох овчулар ов ерини тутмаг үчүн кечәдән кәлиб сүбһә гәдәр гаяларын дибиндә көзләйирләр. Һалбуки, учсуз-бучагсыз сахилин чох ерләри бом-бош олур.

Байрам киши бизә бу барәдә мә'лумат вериб, һәр өзчунун өз хошладығы ери олуб буну һәмишә бир сирр кими кизли сахладығындан данышыб сабаһкы ов үчүн бизә гняби ерләр нишан вермәкдә икән, гапы ачылды вә әйниндә дәннзчилик мәктәби шакирди палтары олан он беш-он алты яшларында бир оғлан салам вериб ичәри кирди. Оғлан бой-бухуну вә үзүнүн чизкиләриндән Байрам кишиһә чох бәзәйирди. Баяг Байрам киши «бизим бачыоғлу» дейәндә, элө күман этмишди ки, буну эләмчә дейир; чүнки чаванлара «бачыоғлу, гардашоғлу» демәк кәндә бир нөв адәтдир. Амма оғланы белә көрәндә билдим ки, доғрудан да онун бачысы оғлу нмиш. «Яхшы

икид дайысына ошар»—дейрләр, әкәр бу оғлан заһирән олдугу кими, овчулугда да дайысына ошамыш олса, демәли ки, сабаһ бизим овумуз яхшы олачагдыр; чүнки Байрам киши бүтүн маһалда ән маһир бир овчу сайылырды. Анчаг доғрусу, оғланын чоһ чаван олмасы мәни бир аз нараһат эдирди. Ола биләр ки, о яхшы түфәнк ата билсин, анчаг бизә бундан артыг онун тәчрүбәси вә яхшы ерләрә бәләд олмасы лазым иди ки, белә чаван бир оғландан буну көзләмәк олмазды.

Байрам киши бачыоғлусуну зарафатяна бир мөзәм-мәтлә гаршылады:

— Нә вар, енә ая-күнә дөнмүсән, көзә-зада көрүнмүр-сән? Элә бир баша әвиннәзә кедирсән? Йохса шәһәрә ке-дәни илдиан артыг олуб? Әйиннә форма кейиб өз кө-зүндә бөйүмүсән?

Чаван оғлан гыз кими утаныб гызармыш бир һалда чаваб верди:

— Хейр, дайы, элә бу саат кәлмишәм. Дәрсдән сон-ра ичласымыз олду, шәһәрдән кеч чыхдым...

— Яхшы, әвдә башын нәйә гарышмышды ки, яныма кәлмәдин?

Чаван мүгәсирмиш кими, яваш, үзрестәйичи бир әдә илә чаваб верди:

— Неч... сәһәрә бир аз фишәнк долдурдудм...*

— Һә, һә... Мән элә билирдим ки, бир элә иш вар. Йәгин бурнуна хәзри ийи дәйиб...

Оғлан утанмыш һалда күлүмсүндү. Байрам киши би-зи көстәриб деди:

— Бу кишиләр ова кәлибләр. Онлары бир яхшы ера-апарарсан,—дейә о бир ан сусду вә әләвә этди,—чынгылыга...

Чаван гәрибә, шүбһәли бир нәзәрлә мәнә вә овчу йолдашыма бахды. Мәнә элә кәлди ки, бу бахышда на-разылыг әләмәтләри варды. Йәгин онун фикриндән ке-чирди ки: «Бу мәрдимазарлар нарадан кәлиб чыхдылар. Әзләри ов эдән дейилләр, наһаг ерә гушлары һүркүдүб мәнә мане олачаглар вә я ярым саат отуруб дарыхачаг, дуруб кәзшәчәк я да гайыдыб кәлчәкләр. Мән дә-гайытмалы олачагам». О хүсүсән йолдашымын галстук-куна, көзлүйүнә вә диварда мыхдан асылмыш фетр-шляпасына өтәри бир нәзәр салды вә бирчә:

— Баш үстә,—деди.

Мән һаванын дәйишәчәйи вә ов олуб-олмаячагы ба-рәсиндә һәм өз шүбһәми дағытмаг, һәм дә бу чаван ов-чуну йохламаг үчүн сорушдум:

— Нечә билирсән, гочаг, сабаһ бу һавада бир шей тапа биләрик, я йох?

О ичәри кирәндән бәри әскәри бир гайдада дим-дик дурмуш вә командирилә данышан әскәр кими әдәблә вә яры рәсми бир әда илә данышырды. Енә һаман вәзий-йәтдә чаваб верди:

— Әлбәттә олар! Кәрәк сәһәрә хәзри кәлә.

Байрам киши енә зарафатла сорушду:

— Нарадан билирсән? Дәниндә чиммисән, я әл-үзүңү юмусан?

Чаван вәзиййәтини дәйишмәдән күлүмсүндү вә бу сөзләрин мәнасыны баша дүшүб-дүшмәдийимизи билмәк үчүн бизим үзүмүзә бахды. Мәним дә күлүмсүндүйүмү көрүб енә гыпгырымызы гызарды вә:

— Хейр,—дейә чаваб верди,—мәктәбдә барометрә бах-мышдым; бир дә мән йолда кәләндә күләншаһ фитләди.

Байрам киши әрҗана ону данлады:

— Яхшы, нә гурууб дурмусан. Кәл отур, үзүм е, сәһбәт элә.

Чаван, бир көзү гапыда, кетмәйә тәләсән адамлар кими:

— Чоһ сағ олун,—деди,—ичазә верин кедим, бир аз фишәнк долдурачагам. Долу фишәнким неч йохдур.

Мән сорушдум:

— Түфәнкнин чапы нечәдир, гочаг?

— Он алты.

— Мәнимки дә он алтыдыр. Кәл отур, неч нараһат олма, мәнә фишәнк чоһдур, верәрәм, нә гәдәр кефин-дир, ат.

— Чоһ сағ олун. Мән өзкәнин долдурдугу фишәнклә атмарам!

Бу чавабда һәр нә гәдәр мәнә гаршы бир әтимад-сызлыг вардыса да, анчаг чоһ чошума кәлди; чүнки бир, чаван оғланын овчулугдаң хәбәрлар олдуғуну көстәрир-ди. Доғрудан сәлигәли вә яхшы овчу неч бир заман һа-зыр вә я башгасынын долдурдугу фишәнклә атмаз; фи-

шанки өз түфәнкинин хусусийәтләринә көрә өзү дол-
дурар.

Лакин чаван овчунун бундан бәлкә дә һеч хәбәри
йок иди. Бәлкә дә о тавазәкарлыгдан вә я утандыгындан
бизим долу фишәнкләри алмаг истәмирди. Мән буну йох-
ламаг үчүн ондан сорушдум:

— Нийә ки, гочаг? Бизим фишәнкләр яхшыдыр. Өз
долдурдуғumuz да вар, мағазадан һазыр алынмышы да
вар...

О өзүндән бөйүкләрә әтираз әтмәк истәмәйән, лакин
бунунла бәрәбәр өз билдийиндән дә әл чәкмәйән тавә-
зәкар, амма инамлы вә инадлы адамлара мәхсус бир әда
илә чаваб верди:

— Саг олун... Анчаг һәр адамын өз чүссәсинә вә мә-
дәсинә көрә хөрәйи олдуғу кими, һәр түфәнкин дә өзүнә
көрә хөрәйи вар. Мән өз түфәнкимдә өз долдурдуғум
фишәнкдән башга фишәнк атмарам!

— Бах, буна варам,— дейә, мән ону алгышламагдан
өзүмү сахлая билмәдим.— Афәрин, инди билдим ки, әсил
сәлигәли овчусан.

Мән бу сөzlәри дейә-дейә дәнүб өз овчу достума бах-
дым; чүнки чаван овчу мәним она һеч бир сурәтлә гәбул
әтдирә билмәдийим бир һәгигәти чох айдын вә дүрүст бир
ифадә илә сөйләмишди.

Лакин һәмшә һазыр фишәнк ишләтдийиндән, йә'ни
чаван овчунун индиçә сөйләдийин һәгигәти гәбул әтмәк ис-
тәмәдийиндән, өзүндән наразы галмаг әвәзинә түфәнк-
ләрдән наразы галарды вә яхшы вурмағы овчудан артыг
түфәнкдә көрәрди, адәмдан чох түфәнкә инанарды. Бу-
на көрә дә чаван овчунун бу чавабы ики гат гиймәтли
иди: әввәла, бу онун чох кәч олдуғуна бахмайа-
раг, ов ишләриндән хәбәрдар олдуғуну көстәрирди ки,
бу да сабаһкы овмузун мүвәффеғийәтли олмасы үчүн
чох әһәмийәтли иди; икинчиси, бу чаваб мәним овчу
достума дәфәлләрә сөйләйиб сүбүт эдә билмәдийим бир
шейин, бу дәфә чох чаван да олса, башга бириси тәрә-
финдән тәсдиг әдилмәси иди.

Мән достума һеч бир сөз демәдимсә дә, о, бахышы-
мын мә'насыны аңлайыб өзүнә мәхсус бир инадкарлыгла:

— Яхшы,— дейә чаваб верди,— сабаһ көрәрик!..

Бу о демәк иди ки, достум он ади түфәнк баһасына
ени алдығы чох тә'рифли, чох бәзәкли бир харичи тү-
фәнкә чох күвәнирди вә сабаһ өзүнүн һағлы олдуғуну
сүбүт эдәчәйинә инанырды. Мән она чаваб вермәйиб кү-
лүмсүндүм.

Чаван овчу кетмәйә ичазә истәйиб вә бизим овамы,
йохса садәчә кәзмәйәми кәлдийимизи йохламаг истәйир-
миш кими сорушду:

— Сәһәр тездәнми дурачагысыныз? Әкәр яхшы ов әт-
мәк истәсениз, кәрәк күң чыхмамшы ов ериндә олаг...

Овчу достум нараһат бир нәзәрлә мәним үзүмә бахды.
Достумун овчулугда зәиф чәһәтләриндән бири дә бу иди
ки, о өзүнә чох да әзиййәт вермәк истәмирди. Шәһәрләки
ади һәятында сәһәр саат он бирдән-он икидән тез дулма-
маға адәт әтдийиндән, овда да бу адәтини позмаг истә-
мирди. Сәһәрин аязындан, ахшамын рүгүбәтиндән чох
горхарды вә янындан чүрбәчүр дава-дәрман әксик ол-
мазды. Су гушлары вә дәннiz овуну хошламамағынын
сәбәбләриндән бири дә бу иди. Гырговул-гурач овунда
да куя һаман гушларын күн гызмадыгча галында олуб
ачыга чыхмадыгларыны бәһанә әдиб һәмшә кеч ду-
рарды.

Инди дә онун бу нараһат бахышы илә нә демәк истә-
дийини баша дүшүб мән кәч овчунун суалына чаваб
верәрәк, ондан артыг өз достума әшитдирмәк үчүн:

— Әлбәттә,— дейә чаваб вердим,— әрдәк ову бир сүбһ,
бир дә ахшам алагаранлыгда яхшы олар.

Чаван овчу да элә буну көзләйирди:

— Чох яхшы,— деди,— ичазә верин мән кедим, сүбһ-
дән сизи оядарам... Кечәниз хейрә галсын, юхунуз шприн
олсун...

Чаван овчу кетдикдән сонра мән Байрам кишиә де-
дим:

— Байрам әми, сөзүн дүзү, бу оғлан әввәл ичәри ки-
рәндә көзүм ондан су ичмәди. Күман әтдим ки, чох
чавандыр, бизә бир көмәйи дәймәз. Амма сөзләриндән
көрүнүр ки, сәлигәли оғландыр, овчулугу нечәдир?

Байрам киши ачыг дуюлан бир ифтихар һиссилә деди:

— Киши оғлу, биллрсән ки, биз дәдә-бабадан овчуюг!
Йә'ни бу пешәмиз дейил һа, амма ову чох хошларыг. Бир
дә мәним ағлымча киши хейлағы кәрәк овчу ола. Дәдә-

бабадан дейиблөр ки, кишидә үч шей шәртдәндир: миниб чапмаг, атыб вурмаг, бир дө үзүб кечмәк...

Овчулугда бунлар һамасы вар. Адам бәрдән-бошдан чыхыр, чәкишиб бәркшир, чаны мөһкәм, өзү чүр'әтлн олур.

Бизм ушаглар, йә'ни бизим нәслдән оланлар һамасы яхшы овчу олуб, бу бачыюглу да эләдир...

Лап ушаглыгдан ова һәвәс эләйиб; һәлә үч-дөрд ил бундан әввәл бир һүнәр дө көстөрир ки, бүтүн районда ад чыхарыб, она Гурдгыран ад гоюблар...

— Бу нечә әһвалатдыр, Байрам әми, данышын көрәк?

— Йох, гардашоғлу, инди данышсам, узун чәкәр; сә-һәр тездән дурачөгсыныз. Көрүрәм, йолдашынын көзләри йөл чәкир, инди дурун ятын, овдан гаһыдарсыныз, сизә данышарам.

* *

Биз әвдән чыханда, һәлә көйдә улдузлар сайрышырды. Амма сүбһә яхын һаванын элә бир хош гоҳусу, элә лөззәтлн бир аязы вә тәрәвәти олур ки... Хорузларын банлашмасы, торағайларын вә көзә көрүнмәйән хырдача гушларын чивилтисиндән саатсыз-филянсыз сәһәрин яхынлашдығы дуюлурду. Биз сакит вә тәһна кәнд күчәләрилә кечиб ики тәрәфинә адам боюндан азачыг уча ағачлар дүзүлмүш әйли бир хиябанла кедирдик, дәннздән каһ илыг, каһ сәрин бир меһ әсир, бу сакитлик ичиндә дәнзин далғалары мүнтәзәм фасиләләрлә элә гәрибә сәслә харылдайырды ки, элә бил фыртына гопмүшдур. Бу да хәзринин оламәтләриндән биридир. Күләк гопмадан әввәл, хүсусән, ерилләрин «хай» дедикләри сакит, сәс-сәмирсиз кечәләрдә дәннз белә һайкүй гопарыб сәс салыр, санки фыртынанын гопачағыны хәбәр верирди. Дәннздән гопан бу гәрибә харылты элә айдын эшидиллир, онун бә'зән илыг, бә'зән сәрин нәфәси элә яхындан дуюлурду ки, элә бил саһилә чатмаға бир нечә аддым галмышдыр. Амма биз тәхминән ярым километр дә кетдикдән сонра, алаторанлыгда онун тутгун, гургушун рәнкли парылтысыны көрдүк. Биз саһил боюнча узаныб кедән тәпәннн үстүндә дурмушдуг. Бу тәпә

хейли мәил бир әнишлә дүз суюн кәнарына гәдәр узаныр, ләпдәйәнн дейилән әсл саһиллә бирләширди.

Саһилә, йә'ни дәнзин лап ғырағына, суюн ичинә дөрд-беш аддым галмыш аягларымыз бә'зән топуға, дизә гәдәр юмшаг, ахычы чынгылын ичинә далыр, чынгыл су кими ахыр вә гуру тахыл һәшәми кими хышылдайырды. Ерилләр буна «мәрчангулу» дейирләр. Бунун нә демәк олдуғуну тәәссүф ки, өйрәнә билмәдик. Анчаг, ғызларын бунлардан бә'зиләрини, мирварийә бәнзәйәнләрини йығыб сапа дүздүкләрини вә мәрчан кими боюнларына салдыгларыны чох көрмүшәм. Бәлкә дә «мәрчангулу» сөзү «сахта мәрчан—мәрчаның гулу вә я мәрчан гулу» демәкдир. Һәр нә исә, бу чынгыл бурада о гәдәр чох иди ки, элә бил нәһәнк арабалар вә я вагонларла бунлары иләр узуну дашыйыб бурая төкмүш вә үст-үстә галамышдылар. Бунларын чечәлә бармағын дырнағы бойдасындан тутмуш овуч ичи бойдасына гәдәр вә узунсов, дәйирми шәкилләрдә, сарымтыл, чәһрайы, ичи сәдәф кими тарлаг-гара, сүмүк кими дүм ағ, үстү фал-фал вә алабә-зәк, бә'зиләри соғән габығы кими назик вә көйрәк, бә'зиләри сахсы—фәғфур кими галын вә бәрк олан сайсыз-һесабысы нөвләри вар ки, «балыгулағы» дейилән бу шейләрин әслиндә балыгла һеч бир әләгәси олмайыб миллиярларла хырдача дәннз вә чай һейванларынын үст габыгларыдыр. Бунлар да пүстә кими ағзы ачыг олур вә саһилә ени чыханларын бә'зиләрини араладыгда, ичиндә дини һейвана раст кәлмәк олур. Бу хырдача һейванлары пүстә илә мүгайнәсә этмәйим әзиз охучуларын көнлүнә тохунмасын; чүнки бу һейванларын бир гисми бир аз иричә, тәхминән овуч ичи бойда оланлары дүнянын бир чох ерләриндә бизим пүстә кими ән далды бир чәрәз кими ейлир. Онлары дини-дини сүфрәйә кәтирив вә аралайыб үстүнә лимон сыҳараг, илийн сүмүрән кими сүмүрүрләр. Бу, бә'зи Авропа өлкәләриндә һәр адама мүйәс-сәр олмаян баһалы бир чәрәздир. Өзү дә о дәрәчәдә арзу эдилән бир шейдир ки, мошһур ингиләбчы алман шаири Генрих һайне «Юхуда көрдүм ки, аллаһ олмушам» ше'риндә муртчә алман аристократларына вә д'әдир ки, күчәнни дашларыны онлар үчүн бу һейванчыгларча чевирәчәк ки, көзләри доюнча есинләр.

Чынгыллар аягларымыз алтында хош бир сәслә хы-

шылдая-хышылдая лан суюн кәнарына чатдыг вә һейрәт ичиндә галдыг. Ярым километр узагдан нә'рәсини эшит-дийимиз дәннздә ири далгалар көрәчәйимизи көзләдийимиз һалда, дәннин сакирт олдуғуну, хырдача далгаларын аяғымыз алтында, тәхминән бир-икки метрлик һүндүр-лүкдә бир сәки вә я сәдд кими суя энән чынгылларын этәкләрини яламагдә олдуғуну көрдүк. Узагдан эшит-дийимиз о хырылтылы сәс дә йох олмушду; инди анчаг хырдача далгачыгларын чынгыллыгларла ойнамасындан һасил олан юмшаг бир хышылты дуолурду.

Чаван овчу көрүнүр белә шейләре алышган олдуғундан, сейр вә мушанидәдән артыг әсд әмәли ишлә мәшғул олмағы үстүн билиб түфәнк вә чантасыны чыхарды, бир нечә аддым кәнарда чантаны ерә гойду, түфәнки дол-дурду, һава һәлә гаранлыг олдуғундан, бир шей көрмәк мүмкүн дейилдисә дә, бойланыб о ян-бу яна бахды, сонра түфәнки дә чантанын үстүнә гоюб ики диз үстә отурду вә дирәкләрини чынгыла дайыйб ирәли итәләди. Гарысында кичик бир тәпәчик әмәлә кәлди.

— Нә әдирсән, гочаг?— дейә ондан сорушдум.

— Марыг һазырлайырам,— деди,— кәрәк гушун көзү-нә көрүнмәйәк, йохса, бири дә явуг дүшмәз.

Мән дә онун кими түфәнк вә чантасы гоюб она кө-мәйә кетдим.

— Сиз зәһмәт чәкмәйин,— деди,— бир шей дейил, бу саат дүзәлдәрәм.

— Нә зәһмәт?— дейә мән дә голларымла чынгылы кү-рәмәйә башладым.— Көнлү балыг истәйән өзүнү суя вер-мәлидир.

Бу сөzlәри гәсдән учадан сөйләдим ки, кәнарда ду-руб папирос чәкә-чәкә әлини белинә вуруб бизә бахан овчу достум да өз тәкляфини билсин. Анчаг о бизә кө-мәк әтмәк әвәзинә:

— Әши, марығы нейләйирсинниз?— деди.— Бәлкә һеч гуш олмады. Һеч хәзри-филян йохдур. Бош ерә өзүнүзү йормайын...

Элә бу анда чаван овчу пычылты илә вә һеч көзлән-мәйән һәрби командир кими амиранә бир әда илә:

— Ятын, ятын, гуш кәлир!— дейә сәсләнди.

Мән ярымчыг марыга синдим, достум да олдуғу ердә чөмәлди, чаван овчу исә, бир пишик чәллийилә сычра-йыб түфәннини гапды вә яныма синди.

Мән онун бахдыгы сәмтә нә гәдәр диггәт етирдим-сә, һеч бир шей көрмәдим. Азачыг кечмәдән, о:

— Һазыр олун, яхшы кәлирләр,— деди.

Мән:

— Түфәнким бошдур,— дейәр-демәз о, түфәннини дикләтди вә ялныз инди алагаранлыг сәмада башымы-зын үстүндә көлкә кими бир гырыг хәтт көрдүм.

О далбадал ики күллә атды, көлкәләр йох олду, су-дан бир-икки шаппылыты эшидилди. Чаван овчу мәннүн бир әда илә:

— Сүфтәмиз пис олмады,— деди,— үчү вар!

Мән бу чаван оғланьн көзләрини итилийинә, чәлд-лийинә вә сәрраст атычылыгына һейран галдым. Бу алагаранлыгдә гушу хейли узаг мәсафәдән көрмәк, атыб вурмәг, нечәсинә дәйидийини сечә билмәк үчүн доғрудан да ялныз ити көз дейил, бөйүк бир мәһарәт, вәрдиш вә зирәклик лазым иди. Гейри-ихтияри олараг, мән ону сәрһәдд боюнда кешикдә вә я чөбһәдә снай-пер сәнкәриндә тәсәввүр этдим. Овчулуғ тәчрүбәси сә-йәсиндә газандыгы бу мәһарәтлә онун көзүндән бирчә дүшмән дә яйына билмәзди.

Өз наумудлуғ тәблиг эдән пейғәмбәрлийинин белә-эяни бир сурәтдә боша чыхдыгыны көрән овчу достум чөмәлдийи ердән галхыб янымыза кәлди. Көзлүйүнү көтүрүб чибиндән чыхардыгы хүсуси бир маһуд парча илә силә-силә:

— Әвдән аязә чыханда көзлүйүм тәрләйибмиш,— деди,— һеч бир шей көрә билмәдим. Нәйә атдыныз?

Чаван овчу:

— Кичик бир дәстә тураби өрдәк иди,— дейә чаваб верди.

— Наһар атдыныз,— дейә достум енә наумудлуғуну бүрүзә вермәйә башлады.— Бу гаранлыгдә гуш вурмаг олармы?

Чаван овчу:

— Үчү дүшдү,— дейә чаваб верди.

— Йох һа?— дейә достум элә бир әда илә сорушду ки, бу, суал кими дейил, истәһзалы бир нида кими сәс-ләнди.

Чаван овчу она сөзлә чаваб вермәйиб аяға галхды, түфәннини әввәлки еринә гоюб марыгдан саға, сәһилә

энди. Онун аяглары аягында ахыб суя төкүлөн чынгыл-ларын сәси айдын эшидиллирди.

Бир аз сонра о гайдыб калди вэ богазындан тутуб элинде саллая-саллая кәтирдийн үч өрдәйн овчу досту-ма узадараг, мәналы бир ифадә илә:

— Бүюрүн!—деди.

О бу дөфә артыг башга сөз тапмайыб:

—Ә... доғрудан дәйибмиш ки,—деди, — бә бунлар нийә белә хырдачадыр; лап бала имишләр ки...

Чаван овчу онун бу яныш мұлаһизәсинә дә белә чаваб верди:

— Хейр, бала дейилләр, чинсләри беләдир. Бунлара тураби дейирләр, өрдәкләрин ән хырдасы вә ән дадлы-сыдыр...

Сонра бирликдә марыгы дүзәлдиб гуртардыг. Чаван овчу чыхыб кәнардан марыгы йохлады, түфәнк вә чантасыны кәтириб-кәлди вә деди:

— Инди даһа түфәнк мәнзилинә чатмамыш гуш бизи көрә билмәз... Бүюрүң, отуруң.

Мән дә түфәнк вә чантамы кәтирдим. Достум да кәлди, отурмадан әввәл ерин нәм олуб-олмадығыны әли илә йохлады.

— Горхма,—дедим,—нәм дейил, үстдән дәнзини рү-түбәти чөкмүшдүр, алты исә гуп-гурудур.

Үчүмүз дә марыгдә еримизи раһатлайыб отурдуг. Чаван овчунун демәйинә көрә, гуш солдан, гәрбдән кә-ләчәкди. О бизи солда отурдуб өзү сағда отурмушду ки, беләликлә өзү намыдан ахырда ата биләчәкди. Илк атмаг имканыны бизә вермишди ки, бу да овчулуг әлә-миндә ән бөйүк бир һөрмәт иди.

Мән үфүгләрә көз кәздирмәйә башладым. Сүбүн ачылмасыны, кечәнин күндүзә тәслим олдуғу аны көр-мәк чох аз-аз мүйәссәр олан шейләрдәндир. Бир шей әфсанәсинә көрә, ким гызыл күл гөңчәсинин ачылдығы аны көрәрсә, о мурадына чатармыш. Анчаг буну көр-мәк мүмкүндүрмү, мәсәлән, ятаркән юхуя нә заман кет-дийинизи, юху илә ояйма арасындакы о бирчә аны сечә билмишсинизми? Ағламагда олан бир көрпәнин бир-дән-бирә күлүмсүндүйүнү һамы көрмүшдүр, амма бу ағламаньын күлмәйә чеврилдийн о бирчә гырпымда көр-пәнин үзүндәки ифадәни көрән олмушму? Кечә илә күн-

дүз арасындакы дөнүш аны да белә көзә көрүңмәз аң-лардандыр...

Дан ери артыг ағармышды. Бирчә ән әввәл һәлә һәр бир шей бозумтул бир пәрдәйә бүрүңмүш олдуғу һалда, инди артыг һәр шейин рәнки хәфиф бир фәрглә бир-би-риндән сечилирди. Күңдоған тәрәфдә үфүг пүстә ичи кими сарымтыл-яшыл вә чәһрайы рәнкә чалараг ағарып, шәффаф бир һал алырды. Алагаранлыгдә бозумтуллуғ ичиндә итиб кетмиш әчайиб-гәрайиб шәкилли хырдача булутлар күңүн доғачағы тәрәфдән гарпыз ичи рәнкинә боянмыш, архадан назик зәр шәбакә илә һашийләнмиш-ди. Һәр ән дәйишиб рәнкдән-рәнкә чалан үфүгдә санки бөйүк, мөһтәшәм бир тонгал алышмагда иди. Бир ан-дан сонра күңүн доғачағы ердә, дүм-дүз үфүгдә күмү-шә чалан дәниздә көйүмтүл көйү дә шәффаф бир гыр-мызылыг бүрүдү вә күншә даирәсинин бирчә кәнары нәһәнк күрәдә көзәрмиш донуг ағымтыл гырмызы дәмир кими көрүңдү...

Әлә бу анда дәниздән, ялыз дәниз саһилиндә яша-янларын дууб тәсәввүр әдә биләчәкләри хусуси дузлу, дадлы бир райинә гарышыг илыг бир нәфәс гонду, сон-ра сәрин, үшүдүчү дәрәчәдә сәрин бир мөһ әсди вә ке-чә илә күндүзүң бир-бирини әвәз этдикләри о дуолмаз-сезимләз бир ан кими бу мөһ дә һәр шейи дәйишдирди. Дәнзинин ағыр-ағыр йыргаланан бир күзүк кими һамар-шәффаф сәтиндә хырдача рәшәләр әмәлә кәлди, онун чынгылларда пычылдашан сажит сәси тамам башгала-шыб шылтаг бир көрпә күлүшү кими чинкилдәмәйә башлады, илыг һава союду. Һараданса, әввәлчә хырда, кетдикчә ириләшән алчаг, күл рәнкли булутлар ахыш-мага башлады.

Бирдән чаван овчу шән вә һәйәчанлы бир сәслә:

— Кәлди!—дейә чығырды.

Мән вә достум геири-ихтияри әлләримизи түфәнклә-рә атыб чәлд гушун кәлмәсини көзләдийимиз тәрәфә дөңдүк. Чаван овчу күләрәк әләвә этди:

— Йох, гуш дейил, хәзри кәлди! Бу саат гуш ишлә-йәчәк!

Доғрудан да бир аз сонра дәнзини көз ишләдикчә узанан дәрин әнкин үфүгләриндән саһилә гәдәр көй үзүндә сайсыз-һесабысы ирили-хырдалы рәнкарәнк гуш-

лар көрүндү, хаваңы, кетдикчө шиддэтләнөн күлэйин вэ дәнзин сәсләринэ гарышан гуш сәсләри долдуурду. Икн-бир, үч-бир кәлән көйөрчин бойда, лакин ганад вэ димдикләри хейли узун, гуйруглары гарангуш гуйругу кими нача, ганад вэ гарынларынын алты дүм ағ, үстү көйүмтүл, башларынын төпәси гара, димдик вэ аягла-ры гырмызы, ерлиләрин «чығ-чығ» дедикләри гушлар, ушаг чыгыртысына бәнээр бир сәслә һайгыра-һайгыра каһ шығыйыб бдлүтлара гәдәр йүксәлир, каһ бир нөг-тәдә асылыб дураараг, бирдән даш кими дәннзә атылыб сую ағ көпүкләрлә сырадыр, димдикләриндә кү-мүш кими парылдайыб чырпынан бир балыг олдуғу һал-да галхыр вэ ону һавада удуб йолларына давам әдир-диләр.

Артыг үзәриндә далғаларын ялары ағарышмагда олан, түнд көй бир рәнк алмыш дәннзлә ири-хырда, хә-фиф вэ галын булутларла өртүлү бозумтул-мави сәма арасында жүншин булутлардан сүзүлән шуаларында каһ гатар-гатар дүзүлән, каһ чахнашыб бир-би-ринә гарышан мүхтәлиф гуш дәстәләри арды-арасы кә-силмәйән карван кими кәлиб кечмәкдә иди. Бунлар кеч-дикчә, чаван овчу, ити вэ алышган көзләрилә бунлары һәлә чох узагдан, учушларындан тәйин әдиб: алаөрдәк, күләншаһ, яшылбаш, гылгуйруг...—дейә бизә көстөрир-ди. Неч овчу олмасан, бунлардан бирчәсини вурмасан белә, онларын бу вәсфә кәлмәз дәрәчәдә көзәл расм-ке-чидләринә тамаша этмәк өзү инсана өзкә бир ләззәт верир.

Чаван овчу бирдән, көзләриндә вэ сәсиндә хүсуси бир һәйәчанла:

—Дәстә кәлир!—дейә әлилә гушларын сәмтини көс-тәрди.—Әйилин вэ һәрәкәт этмәйин, дүз үстүмүзә кә-лирләр!

Биз марыға синиб әввәлчәдән бахмаг үчүн гой-дуғумуз ерләрдән диггәтлә о көстөрдийн сәмтә бах-дыгса да, бир шей сечә билмәдик. Овчу достум көзлү-йүнү чыхарыб бир дә силди. Ялыз бир гәдәр сонра мән чаван овчунун көзләрини зилләдийн истигамәтә бахыб дәннзлә сәһилин битишдийн ердә, һәлә чох узагда, бир учу сәһилә хейли узанмыш, бир учу дәннзәдә олан, кү-лөкдә далғаланан сапәнзәр бир хәт көрдүм. Бир-икн

дәгигә кечмәдән, бу хәтт хейли яхынлашыб галынлаш-ды вэ тәсбәһ дәнәләринә бәнээр нөгтәләр сечилмәйә башлады; бир ан сонра артыг бунун ири вэ сых бир өр-дәк дәстәси олдуғу ашкар көрүнүрдү. Мән вэ овчу дост-ум гейри-ихтияри олараг, әлләримизи түфәнкләрин гун-дагларына узатдыг. Чаван овчу буну көрүб яваш вэ са-кит бир пычылты илә:

—Неч тәләсмәйин!—деди,—лап яхына бурахан.

Гушлар яхынлашдыгча мәни гәрбә бир һәйәчан бү-рүйүр, гәлбим, вүчүдүм хош бир рәшә илә учунурду. Нәһайәт көзләнилән гәт'и ан кәлди, гушлар марыға чатдылар вэ үч түфәнк бирдән дәстәгәйә дикләниб һәрәмиз далбадал ики күллә атдыг. Илк күлләләр ачылар-ачыл-маз, мүнтәзәм чәркә һаһында кәлән дәстә чахнашыб гушлар бир-биринә сығынан кими даһа да сыхлашды-лар, кәнч овчу һамыдан ахырда атды вэ бойланыб бах-дыгдан сонра сәккиз гушун гарышызда сую, үчүнүн дә бир аз аралы сәһилә дүшдүйүнү сөйләди.

Белә муштәрәк овун яхшы чәһәти одур ки, бир нечә овчудан һәр һалда бири сәрраст атачаг вэ беләликлә атәш боша чыхмагчагдыр; пис чәһәти исә будур ки, һәр овчу заһирдә билдирмасә дә, өз-өзлүйүндә әлә күман әдир ки, онун атдығы дәймишдир. Овчу достум йәгин бу фикирдә олдуғундан, гүрурла өскүрдү вэ ачыг дуо-лан бир ифтихәр һиссилә:

—Түфәнкни қәсарини көрдүмү?—деди.

Мән онун белә гәрбәлийинә вэ муштәрәк атылыб вурулан һәр ову өзүнә чыхмасына алышымыш олдуғун-дан, сәдәчә күлүмсүндүм, лакин бу сөзләрин чаван ов-чунун көврәк гәлбинә тохунмамасы үчүн:

—Буну, тәк гуша узәг мәнзилдән тәк өзүн атдыгда билмәк олар,—дедим.

Бу сөzlәрә чаван овчу мәннун бир тәбәссүмлә кү-лүмсүнүб марыгдан чыхды; далғаларын сәһилә атдығы гушлары йығыб кәтирди вэ түфәнкнин көгүрүб, тәхми-нән йүз метр гәдәр аралы сәһилә дүшмүш о бири гуш-лары да көтүрмәйә кетди. О кедәркәч, һәр үч-беш ал-дымдан бир дөнүб марыға сары, гуш кәлән сәмтә көз етирирди. Алтмыш-етмиш алдым гәдәр марыгдан уза-лашмышды ки, бирдән әлилә бизә ишарә әдиб өзү ерә узанды. Биз дөнүб гуш кәлән сәмтә бахдыг. Баягкын-

дан даһа ири вэ даһа сых бир өрдөк дөстөси ганадлары гума дөйөчөк дөрөчөдө аччагдан дүз үстүмүзө кәлмөкдө иди. Дөстө бир анда элэ сүр'өтлө башымызын үстүнү алды ки, достумла мән, икнимиз дө түфәнклөри галдырыб нишан алмаға мачал тапмадан, һәр ики көзүнү далбадат бошалтдыг. Анчаг дөстөдөн бир гуш дейил, бирчө түк дө дүшмөди. Гушлар һавая миллиәннөб, дөнизә доғру учуб кетдиләр. Достумла мән һәр икнимиз бирчө кәлмә динмәдән, бир-биримизә баха-баха галдыг.

Бу гәдәр яхын мөсафәдән вэ белә ири бир дөстөдөн бир гуш да салдыра билмәдийимиздән доған пәртлик кечдикдән сонра достума:

— Бу нә иш иди?— дедим.— Бу ушағын янында русвай олдуг кетди. Өз арамыздыр, дейсән элэ баякыларын да һамысыны о вурмушду; биз исә өзүмүзә чыхмышыг.

Анчаг көрүнүр достум һәнгигәтән әсәбиләшмишиди. О чаваб вермәдән бир папирос яндырды, ону диншлөри арасында көмирмәйә башлады.

Бир аз сонра чаван овчу үч өрдәйн дө кәтириб кәлди. Бизим көзләдийимизин әкисинә, о бир аз әввәлки һадисә барәсиндә һеч бир шей демәди. Анчаг бу лагәйд сүкутданса, онун мөзәммәтләйичи бир сөз дө олсун демәси яхшы иди. Көзлөрүнн ифадәсиндән нәсә демәк истәдийи, анчаг өз атасы ериндә олан бизим инчимәмизни күман әдиб өзүнү сахладығы һисс олунурду. Мән арая чөкмүш бу хошакәлмәз сүкуту позмаг үчүн гәздән:

— Көрдүнмү нә яхшы атдыг? — дейә зарафатяна сорушдум. О, кәчк үзүнә чох ярашан хош бир тәбәссүмлә күлүмсәйиб деди:

— Оландә олур... Бир аз тәләсдиниз, элэ яхын кәлән гушу я кәрәк габаглайыб, я да өтүрүб атасан...

Бу әһвалатдан сонра достумла мән чаван овчунун тәһлиматына әмәл әдиб, һечә дейәрләр, ишин чөминн тапдыг, биз дө адама едди-сәккиз мүхтәлиф гуш вурдуг.

Артыг күнортадан бир гәдәр кечмиш, күләк истигамәтини дөйишмиш, ердиләрин баты дедиклөри гәрб күләйи әсирди. Бу күләк кәлән гушлары архадан тутдуғундан, онларын сүр'әтини хейли артырырды. Бундан башга

булутлар дағылышыб һава ачылдығындан, гуш һәм аз, һәм дө чох учадан, узагдан кечирди.

Чаван овчу гушун бир дө ахшама яхын арта биләчөйинн сөйләйиб кәндә гайытмағы, истәсәк, ейиб-ичдикдән вэ динчәлдикдән сонра бир дө ахшам овуна кәлмәйи тәклиф этди.

Биз ахшама шәһәрә гайытмаг истәйирдик; чүнки мөним әйнәкли, галстукду, панамалы овчу достум ов гәдәр, бәлкә ондан даһа артыг (буну өзү дө тәйинн әдә билмирди) футбол азарлысы иди (әлбәттә тамашачы маһасында). Бу ахшам шәһәрдә футбол матчы олачағындан, ара кетмәли иди. Буна кәрә бир гәдәр дө отуруб ов әтмәйи вэ бир дөфәлик кетмәйи гәрәра алдыг.

Сөйләдийим кими, туш артыг кечмирди. Белә һалларда овчулар арасында адәтән һәрәнин башына кәлән чүрбәчүр марағлы һадисәләр вэ я түфәнкләр барәсиндә сөһбәт дүшәр. Дүздүр, бу сөһбәтләр барәсиндә пис бир шөһрәт яйылымыш, «овчу яланлары» ад газанмыш, «Барон Мүнххаузен» вэ я «Овчу Пирим» һағында әчәйиб яланлар дилләрә дүшүшдүр. Анчаг бунлар өзләри дө ялан вэ әсл овчулара бөитандыр.

Бизим сөһбәтмиз түфәнкләр барәсиндә дүшүшдү. Иш бурасындадыр ки, һәр адам кими мәнми әйнәкли овчу достумун да бир зәиф чәһәти варды. О ән баһалы, адлы-санлы усталарын сифаришлә гайырдылары надир түфәнкләр алыр вэ бунлары тәрифләйиб ифтихар әтмәйи хошларды. Мә'лумдур ки, бу зәифлик бәзи ханымларда да вар. Онлар палтар вэ чөкмәләринн бирә оң баһасына «мәшһур усталара» тикдирәр вэ бунунла өйүнмәйи севәрләр. Әслиндә исә, чох вахт мағазадан һазыр алынған вэ ади гайда илә ател'еләрдә тикдирлән палтар вэ я чөкмәләр онлардан һәм гәшәнк вэ һәм дө давамлы олур.

Аранын сакитләшдийиндән истифадә эдән достум түфәнкни көтүрүб һәмнишә янында хүсусн бир габда кәздирдийи яғлы парча илә ора-бурасыны сиплә-сиплә деди:

— Пахыллығындан һеч түфәнкимә бахмырсан, бир көр нә гиямәтдир?

Мән түфәнки алыб бошалтдым вэ көздән кечирмәйә башладым. Бу, һәнгигәтән көзәл бир түфәнкди. Мәшһур

бир инкилис устасынын элли-алтмыш ил бундан эввэл гайырмыш олдугу бир түфэнкиди. Ишлэнөн ерлерин тамысы гызыл сүнаа верилмиш, үстүнэ зэрли язылар жазылмыш, лүлөсіндө гызылла «2» рөгөми һөкк эдилмиш, механизм хиссеси вэ ярыя гэдэр лүлөлөрүнэ эл ишилэ чүрбөчүр гуш, һейван вэ чичэк шөкиллери чох зөрифт бир сурөтдө нахышланмыш, һэтта гундаг хиссесинэ габартмалар һалында эфсанови фигурлар чөкилмишиди. Түфэнк, атылан килизлери автоматик бир сурөтдө өзү туллайырды. Бунуула бэрабэр бурада фөвгөл'адэ һеч бир шей йох иди. Харичи усталар вэ фирмалар, варлы вэ атвагдан зияда кестариши севөн ов һөвэскарлары үчүн гайырдыглары белэ түфэнклерин захири көзэллиһинэ чох фикир верирлэр.

Достум түфэнки нэзэрдөн кечирдикдэн сонра һеч бир тээччүб вэ һейрэт эламэти көстөрмэдийимдэн инчимиш кими олуб, адэти үзэр түфэнкини тэрифлөмэйэ башлады:

— Бу түфэнкдэн дүняда чэмиси ики дөнөдир,— дейэ о, түфэнкин үстүндэ гызылла һөкк эдилмиш «2» рөгөмини көстөди.— Көрүрсэми, бу икинчисидир. Фикир вер, гайыш асаға ери дэ йохдур. Булар Чемберленин түфэнклеридир. Сонра Көринг Инкилтэрэйэ хүсуси адамлар көндөриб булардан бирини элэ кечирмэйэ мүвөф-фөг олубмуш. Алмания мөлүб олөндан сонра бу, бир американ кенералынын элиэй кечибмиш, о да...

Достумун бу садэдиланэ нағылынын чох узана чагыны билдийимдэн, күлө-күлэ онун сөзүнү көсөб:

— Яхшы,— дедим.— Бүтүн бунлары һарадан билирсән?

Достум бу инанмамазлыға гызыб түфэнки сөкдү вэ лүлөнин алтында инкилисчэ язылмыш «хүсуси сифаришлэ» сөзүнү көстөди вэ деди:

— Мэнэ түфэнки сатан адам күнү илэ, тарихилэ бүтүн эһвалаты данышымшдыр.

Мэн онун садэлөвһлүйнэ күлүб:

— Чох яхшы,— дедим,— бүтүн бунларын түфэнкин вурмагына, қасарина вэ эмэли кейфийайтлеринэ нэ дөли вар. Бэс бу элли-алтмыш илдэ техниканын тэрэггисинэ нэ дейирсән? Инди ола билэр ки, бизим эн ади түфэнклэр бундан яхшы вурсун.

— Эши, сэн нэ данышырсан?..— дейэ достум эсэби бир һалда нэсэ ачыгылы бир сөз демэк истэийирди ки, бирдэн чох узагдан бир күлөншаф фити эшидилди. Эһин заманда эйһэн онун кими бир фит дэ гулзғымызын дибиндэ верилди. Мэн дөнүб бахдым. Бу фити верөн чаван овчу иди. Онун көзлөринин бахдығы истигамэтэ бахыб тахминэн 300 метр узагда дэнзин ортасында вэ хейли һүндүрдэ бозумтул көлкө кими бир шей көрдүм.

Эсла инанмаг олмазды ки, о гэдэр узагылда олан гуш чаван овчунун фитини эшидэрэк гайыдачагдыр. Амма, чаван оғлан бир нечэ дөфэ дэ фит вердикдэ, гуш бирдэн көскин бир һэрөктлэ дөнүб кенши бир дандрэ вурду, фит верэ-верэ дүз башымызын үстүнэ көлиб гырх-элли метр гэдэр ашағы энди.

Чаван оғлан эйһөкли достума:

— Гоймайын,— деди,— лап яхшы мэнзилдр.

Гуш, догрудан да башымызын үстүндэ кичик даирэлэр вурэ-вурэ, демэк олэр ки, сүзүрдү. Ону вурэ билмэк үчүн нэ хүсуси бир мөһарэт, нэ дэ хүсуси көсэрэ малик бир түфэнк лазым дейилди.

Овчу достум тэрифли-бэзэкли түфэнкини галдырыб бир атды, гуш диксэнэн кими чырынды, о бир дэ атды, бу дөфэ гырманын гуша дөймэсиндэн доған бир таппылыт эшидилди вэ ондан бир-ици түк голду. Гуш дик һавыя мильэниб дөнизэ доғру учуб кетди.

Чаван оғлан энэ бир нечэ дөфэ фит чалды: гуш энэ даирэ вуруб гайытды. Анчаг бу дөфэ о артыг эһтиятлы олуб чох учадан, тахминэн етмиш-сөксэн метрикдэ дик башымыз үстүндэ һэрлэнирди. Чаван мэнэ мүрачнөтлэ:

— Сиз атын!— деди.

— Йох,— дедим,— ора түфэнк кетмэз.

Чаван оғлан динмэз-сөйлэмэз түфэнкини галдырды вэ күллэ ачылан кими гуш һавада бүкүлүб дүз марығын ичинэ өлү дүшдү. Бу, ири тоюг бойда, узун, эйридиндик анаш бир чыл күлөншаһ иди.

Мэн чаван оғланын белэ көсэрли түфэнкинин нэ түфэнк олдуғуну билмэк үчүн алыб бахдым. Бу, бизим мөшһүр Тула силаһ заводунун мүһарибэдэн сонра бурхадығы эн ади, бир аз габа, чахмаглы бир түфэнк иди.

Бу һадисә, харичи түфәнкләр мәфтуну—эйнәкли дос-тумла, түфәнкиң әмәли дәйәри вә кәсәри һаггында бир аз әввәл башланып ярымчыг галмыш мубәһнисәнни әяни бир сурәтдә сүбүт вә ади вәтән түфәнкләринин хейринә һәлл әтмиш иди.

Буна көрә дә даһә мубәһнисәнни давам әтдирмәйиңб чәһгән оғланын түфәнкинин чох тәмиз, сәлигәли сахландыгыңә севиндим вә ондан сорушдум:

— Буну чохданмы алмысан, гочаг?

О, гуруруну кизләтмәйә чалышараг сакит бир әда илә:

— Хейр,—деди,—кечән пайыз колхоз идарәси мәнә мүкафат вериб...

— На үчүн?—дейә сорушдум.—Сән ки, шәһәрдә мәктәбдә охуюрсан? Йәгнн йә тәтпил вахты колхозда яхшы ишләмәнән, әләми?

О енә өзүндән данышмагы хошламаян адамларә мәхсүс чәкинкән бир ифадә илә:

— Хейр,—деди,—баһга бир иш варды, она көрә...—вә сәһбәтә дәйишмәйә бәһанә ахтарымыш кимн,—вахтдыр,—деди,—даһа ахшамачан гуш олмаз; истәйирсинниз кедәк.

Биз йығышыб кәндә гайытдыг. Йолда чаван оғланә зорла диндириб колхозун ону нә үчүн түфәнклә мүкафатландырдыгыны өйрәндим. О бу марагы әһвалаты,—өзүнә анд олдуғу үчүн, чох гыса вә хәсис ифадәләрдә данышды. Ондан айрылдыгдан сонра Байрам кишидән хәһиш әтдим, о да вәднин еринә етириб мәнә тәфсиләтлә һәр шейи сөйләди.

Әһвалат белә олмушду:

Онун әсл ады Яшәр иди. Анчаг һамы ону сонрадан гоюлмүш «Гурдгыран» ләгәбилә чағырырды. Өзү дә буна әввәлләр бир тәһәр бахмышдыса да, сонралар бу ада о гәдәр алышмышды ки, шәһәрдә ени кирдийи дәннзчилик мәктәбиндәки йолдашлары ону әсл ады илә чағырдыгда тәччүб әдән кәми олурду.

Чүңи шәһәр вә кәңдләрдә кечмишдә һамынын ләгәби оларды. Бу ләгәбләр адамларын хасийәтләринә, сәһәтләринә, әмәлләринә, бәзән дә заһири көркәмләринә

көрә гоюларды. Бу ләгәбләрин ичиндә яхшылары да, писләри дә вар иди. Яшарын чәми он алты яшы вардыса да, о белә чаван олмасына бахмаяраг, өзүнә ләгәб, башга сөзлә десәк, ад газанмышды. Өзү дә чох яхшы бир ләгәб иди: «Гурдгыран».

Ата-ана һәмишә өз әвладына яхшы ад гоймага чалышар. Амма әсл ад, адамын сонрадаң өз һүнәри, зәһмәти, бәчарығы сайәсиндә газандыгы аддыр.

Бәс Яшар нечә бир һүнәр көстәрмишди ки, она бу ады гоймушдулар?

Бундан дәрәд ил әввәл Бөйүк Вәтән мүһарибәсинин сон или иди. Кәнддә или силәһ тутанлар, иш бачарларын чоху чәбһәйә вә нефт мәдәһләринә ишләмәйә кетмишдиләр. Колхозда ишләйәңләрин чоху гочалар, арвадлар вә әскәрлик яшына чатмамыш чаванлар иди. Мәктәблиләр дә дәрәдән сонра колхоза көмәк әдирдиләр. Иш исә чох иди: тахыл, бостанлар, бағлар... һамысына адам чатдырмаг мүмкүн дейилди. Буна көрә учубучагы олмаян үзүм-инчир бағлары бир мүддәт яхшы бечәрилмәмиш, бәзән ерләри галын кол-кос басмышды.

Абшеронда чохдан көкү кәсипмиш чанавар, түлкү, чаггал кимн зияверән һейванлар һараданса пейда олуб өзләринә бураларда мәскән салмага башламышдылар. Һәттә кәңдләрин бириндә колхозчулар һараданса азыб кәлмиш бир пәләнк дә вурмушдулар.

Һаман бу илләр П. кәндиндә дә бир-ики гурд әмәлә кәлмишди. Һәр үч-дәрд күндән бир, бәзән исә, һәр кечә колхоз сүрүләриндән вә я колхозчуларын һәйәтиндән бир нечә гоюн-кечи йох олур вә я яраланырды.

Һәр күн кәнддә бу барәдә сәһбәт кедирди. Чобанлар вә я шәһәрдән кәлән бәзән овчулар кечә галыб пугеуда дурурдуларса да, бир шей чыхмырды. Көрүнүр ки, кәндә даданмыш бу гурд чох тәчрүбәли вә һийләкәр бир гурд иди.

Бу гурд тәк бирчә дәфә кәзә көрүнмүшдү. Гоншу кәнддән ахшамүстү өз сәккиза яшлы балача гызы илә кәлән бир арвад кәндни кәнарызда горул бағлары арасилә кечкәкән, гурд буларә һүчүм әтмиш, балача гызы яраламыш, анчаг арвадын чығыртысына йүйүрүшән колхозчулары көрүб гачмышды.

Бу гыз Яшаркилин һәйәт гоншусу иди. Онун атасы да Яшарын атасы кимн чәбһәдә иди. Һәр күн я гыз

Яшаркыла көлөр вэ я Яшар силара кедиб онун дэрслэрини назырламасына көмөк эдэрди. Онлар бир-бирилэ дост сымушдулар. Яшарын бачысы, гызын исэ гардашы олмадыгындай, икиси дэ бачы-гардаш кимп бир-бирини чох севэрдилэр.

Бу һадисэдэн сонра кэнд бир-биринэ дөйди. Кэнддэ олан гоча овчулар, ерли мұдафиэ баталйону үзлэри, комсомолчулар йыгышыб гурду ахтармага кетдилэр. Яшар да онларла кетмөк истодисэ дэ, анчаг о һэлэ он икн яшында бир ушаг олдуғу үчүн ону апармадылар. Бундан да бир шей чыхмады, гурду тала билмөдилэр.

Яшар өз-өзүнэ фикирлэширди ки: «Мэним дайым, атам яхшы овчудурлар. Атам мэни һэмншэ ова апарарды. Онун о гэдэр түлкү-довшан вурдуғуну көрмүшөм ки... Һэлэ нечэ дэфэ түфэнки вериб мэн атмышам, гуш вурмушам. Мэн балача оlanda нэ олар? Түфэнк ки, ата бизнэрэм... Яхшы, гој апармасынлар... өзүм кедэрэм!..»

Яшарын о күндөн сонра кечэ-күндүз фикри-зикри бу иди ки, һаман гурду тапыб өлдүрсүн. Анчаг нэ чүр?

Она һеч кэс түфэнк вермэзди. эвдэ дэ түфэнк йох иди. Бирден Яшарын ядына дүшдү ки, саманлыгдэ дэдэ-бабадан галмыш көһнэ бир түфэнк вар. Яшарын атасы һөрдөнбир гышда бу түфэнки дэ дэннз гырағына апарар вэ узагдан кечөн ири гушлары атыб вурарды.

Яшар атасынын овчуларла сөһбэгиндэн эшитмишди ки, бу, дөниздэн чыхан түфэнкдир; өзү дэ чох узагвурандыр. Һэр шейлэ марагланан вэ һэр шейи билмэк истөйгөн балача Яшар бу «дөниздэн чыхан» сөзүнүн нэ демөк олдуғуну да билмэк истөйирди. О, нағылларда эшитмишди ки, «дөниздэн чыхан» атлар вэ пөһливанлар олур. Анчаг һеч «дөниздэн чыхан» түфэнк олдуғуну эшитмэкишиди. Буну атасындан сорушмуш, о исэ күлүб демишди ки: «бу нағыл дейил, доғрудур. Бир нечэ йүз ил бундан өввэл руслар Бакыя көмөйө кэлөндэ, Нардаран габагында онларын бир камиси бөрк хэзрийэ дүшүб сатыбмыш. Ондан хейли сонра яхшы үзкүчүлэр һаман көминни ерини тапыб орада сүя баш вурмуш вэ дөнизни дибиндэн һаман көмидэн галма түфэнклэри чыхармышлар. Бунлара буна көрэ «дөниздэн чыхан» түфэнк дейирлэр. Бу түфэнклэр о заман мүһарибэдэ ишлэнэрмиш, өзлэри дэ яман узагвуран олур».

Яшар һаман түфэнки ядэ салыб хөлвөтчэ саманлыга кетди. Түфэнк яғлы бир эскийө сарылыб күнчдэ гоюлмушду. О эһтиягта эскини ачыб түфэнки йохлады. Бу ағыздандолма, сүнбэли бир түфэнк олдуғундан, долу олуб-олмадығыны билмэк үчүн сүнбэни ичинэ салыб түфэнкин ағзы бэрабэриндэн тэбаширлэ ишарэ гојду. Сонра сүнбэни байырдаан тутуб көрдү ки, чүлэһни дибиндэн аралы дурур. Демэли ки, долудур. Чухмағы галдырыб көрдү ки, күпүндэ пистон да вар. О чох севинниб түфэнки еринэ гојду вэ байыра чыхды.

Йолдашларындан бир-икисини тапыб онларла горуг бағларына, гурдун ана илэ гыз үзөринэ һүчүм эгдийэ ерэ кетди. Ери яхшы-яхшы бөлөлдөди. һаман ерин он-он икн алдымлыгында ири бир тикан таясы вар иди. Этраф, ертыб бир-биринэ гарышмыш адам бою ийдэ, нар, иңчир коллуғлары иди. Гурд бу колларын арасындан чыхмышды.

Яшар кечэ гурду вурмаг үчүн пусгуя кетмөк фикриндэ олдуғуну ачыб йолдашларына сөйлэмөк вэ онларла бирликдэ кэлмэк истөйирди. Анчаг горхду ки, онлар буну башгаларына сөйлэрлэр вэ һеч бирини гојмазлар. Буна көрэ дэ тэк көлмөйи гэрара алды.

Ахтам Яшар анасыны шүбһэлэндирмэмөк үчүн һэмншөки кими дөфтор-китабыны габағына гоюб дэрслэрини назырлады вэ кечэ сэфэринэ тэдбир төкмөк үчүн һэмншөкиндэн дэ бир аз тез еринэ кириб өзүнү йохулулуға гојду.

Анчаг о ятмыр, фикирлэширди; фикирлэширди ки, бөлкэ бирлэн гурд кэлиб чыхмады. Онда саһан да, о бири күн да кедэр... Бөлкэ анасы айылыб онун ериндэ олмадығыны көрдү, онда ишлэр позулар, ону ахтарыб тапарлар, бир дэ гојмазлар...

Йох, элэ этмэк лазым иди ки, нечэ олса, бу кечэ гурду вурсун.

Бэс нечэ олсун?..

Бирдэн онун ядына бир һадисэ дүшдү:

Һэлэ атасы бурада оlanda, багда онларын тоюг һининнэ бир түлкү даданмышды. Анчаг һинни ери элэ нараһат иди ки, түлкүнү көрүб түфэнклэ вурмаг мүмкүн деһилди. Онда атасы бир көрэ түлкүнү вурмаг үчүн пусгуда дурмушду. Яшар да атасынын янында иди. Атасы онда һини бөркидиб бир гэдэр аралы бир тоюгун ағыны

инло бағлайыб ачыгда гоймушду. Кечәнин бир вахты орталыгда һазыр тоюғу көрән түлкү ону гапмаға кәләнә, атасы од әләйиб түлкүнү вурмушду.

Бу һадисәни хатырлайыб Яшар да гурда белә бир тәлә гурмағ истәди вә һәр шейи гәрарлашдырыб ятмаға чалышды.

Яшар бир-ики дәфә дуруб кетмәк истәмиш, анчаг анасынын ояг олдуғуну дуюб көзләмишди. Нәһайәт о, хорзуларын обашдан баныны эшидиб яваш-яваш галхды. Сәс-сәмирсиз кейиниб байыра чыхды.

Пайызын ахыр айы иди. Хәзри ахшамдан бәри хейли шиддәтләнишди. Айын ишыгылы вахты идисә дә, анчаг үзү булутлу олдуғундан, һава каһ ишыгланыр, каһ да галын гара булутлар айын бағагыны кәсиб һәр яна гаты бир гаранлыг чөкүрдү. Арабир нарын яғыш да сәпәләйир, союг адамын иликләринә ишләйирди.

Яшар һәйәтә чыхан кими чанына үшүтмә дүшдү. Бу союгданмы, йохса һәйәчан вә горхуданмы иди? О бир гәдәр дурухду. Эвә гайыдыб ятмағ, сабәһ бир нечә йолдашилә кетмәк истәди. Амма гайытмағ она ар кәлди.

Инди мұһарибә вахты иди. Мұһарибә кедән ерләрдә, дүшмән тәрәфиндән мувәггәти ишғал әдилмиш ерләрдә онун яшда олан мәктәбли вә пионерләрин алманларла нечә мұбаризә апардылары барәсиндә һәр күн гәзәтләрдә, мәктәбдә, районда, охуюб эшитидийн хәбәрләр ядына дүшдү. Онлар дири көзлү, тәпәдән дырнаға гәдәр силаһланмыш алманларла вуршур, онларын гәрар-калларына бомба атыр, кечдикләри көрпүләри партадырдылар, бәс Яшар бир готур гурдла бачара билмәйә-чөкди!..

Буну дүшүнәркән Яшарын санки үрәйинә гүввәт кәлди. Адыны эшидиб әзбәрләдийн, онлар кими чәсарәтли олмаға чалышдығы о гәһрәман яшыдыларыны санки өз янында һисс әтди.

Яшар гәг'н аддымларла саманлыға кириб түфәнки көтүрдү. Түфәнк чох ири вә ағыр иди. Анчаг Яшар өзүнү чох гүввәтли һисс әдирди. Түфәнки чыйиннә салыб сәс-күйсүз тәйләйә кирәндә, ала көпәк һәйәтдә мырылдыдыса да, Яшар явашчадан сну ады илә чағырды. Көпәк гуйруғуну булайыб ерә ятды.

Яшар тәйләйә кириб боз чәпиши тутду; белиндән гайышыны ачыб бир учуну онун буйнузуна илмәк кими салыб чәкди. Чәпиши аягларыны ерә дярәйиб кәлмәк истәмәди. О зорла чөкмәк истәйәндә, чәпиш шикәйәтли бир сәслә мәләди. Яшар анасынын ойначағындан горхуб гайышы бурахды; кедиб о башдакы тахчадан бир чәнкә тәзә от кәтирди. Гайышдан япышыб оту да әлиндә тутду, чәпиш оту гохлая-гохлая онун даһынча дүшдү.

Яшар тәйләнини ал гапысындан чөлә чыхыб гапыны даддан бағлады вә күндүз бәләдләдийн ерә йөнәлди. Мұһарибә заманы олдуғундан, күчәләр гап-гаранлыг, һәйәтләр сақит иди. Яһныз күләйини электрик телләринә вә ағачларыни ярымгурумуш ярагаларына тохуну чыхардығы выйылыты вә хышылыты эшидилдириди. Яшар гоншу һәйәтдәки итләри оятмамағ үчүн күчә илә дейил, дүз чөлә чыхан йол илә кетди. Инди онун бирчә горхусу галмышды. Кечәләр кәндин әтрафыны кәзишиб кешик чәкән ерди мудафиә баталйону үзвләринә раст кәлсәйди, иш бүтүн корланачагды.

Яшар артыг кәндән узаглашмыш, инди чөл йолу илә бостанларын кәнарындан кечиб кедирди. Бостанлар чохдан йағышдырылмыш олдуғундан бураларда һеч бир кәс ола билмәзди. Бостанларын гуртарачағындан Нарлыг дейилән ер башланырды. Бу, горуг бағларына кирән йолун башланғычы олуб һәр ики тәрәфдән чәркә илә нар ағачлары әкилмиш бир хиябан иди. Яшар бурадан да кечсә, истәдийн ерә чатачагды.

Бирдән о һәнирти эшитди. Ай булута кирмиш олдуғундан беш-он аддым ирәлини көрмәк мүмкүн дейилди. Анчаг Яшар ирәлидә папирос ишығына бәнзәр бир гызарты көрүб тез нар ағачларынын дибинә кириб о тая кечди вә галын колун дибиндә диз үстә чөкүб чәпишин башыны голтуғуна алды.

Кәләнләрдән бири о бирини сәсләди:

— Ай Тапдыг, бир даян, эшитдинми, бир хышылыты кәлди. Онлар икисә дә аяг сахлайыб бир гәдәр динләдиләр, сонра о бири сәс чаваб верди:

— Әши, горхундан гулағына сәс кәлиб, һеч бир шей йохдур. Бәри кәл, кедәк!..

Яшар бу сәси таныды. Бу онун даһысы Байрам кишини сәси иди. Инди о, Яшары бурада бу һалда көрсәй-

ди, йөгин ки, ачыглана чаг, бөлкө һәлә көтөкләйчәкдәи дә.

Бир нечә дөгигә даш кимн сәссиз вә һәрәкәтсиз дурдугдан сонра кешикчиләрин узаглашдығыны йөгин эдиб ериндән галхды вә күндүздән бөләдләдийн тикан таясынын янына кәлди.

Таядан сәккиз-он аддым аралы гурумуш бир тәнәк көтүйү вар иди. Чөпиши ора бағлалды; өзү кәлиб таянын далында кизләнди. Чөпиш әввәл бир нечә дөфә дартыныб ерә йыхылды, галхды, мөләди, мөләди... Сонра яваш-яваш сакитләшиб гүрү ярпаглардан емәйә башлады. Анчаг арада бир дуруб мөләмәкдә иди.

Яшара да бу лазым иди. Гүрд онун сәссини эшидиб гохусуну алачаг, яхын кәлчәк, Яшар да ону вурачагды.

Бир гәдәр отурдугдан сонра Яшар түфәнки чөпишә сары чевириб нишан алмагы тәчрүбә этди. Анчаг түфәнк чох үзүн вә ағыр олдугундан, онун әли тәтигә зорла чатды. Түфәнк әлиндә йырғаланыб аз галды ки, учу гума ләйсин. Яшар ата билмәйчөйинни дүшүнүб о ян бу янг бахды. Түфәнкә пая әтмәк үчүн бир ағач тапа билмәди. Сонра ағлына кәлди ки, дибиндә отурдуғу таянын үстүнә, күләк тиканы апармамаг үчүн даш йығмышдылар. О зорла бир-ики дашы ерә салыб үст-үстә гаршысына гойдү вә түфәнкин лүласини вәт даша сөйкәйиб нишан алды. Инди түфәнки раһат гута билирди. О, түфәнки аяга чәкиб һазыр тутду вә гүрдун кәлмәссини көзләди.

Әввәлчә бүтүн диггәтинин кәркин олдугундан, о нә күләйин. нә дә арабир үзүнә чиланән яғышын союгуону һисс әтмирди. Анчаг хейли мүддәт, ким билир, бөлкә бир-ики саат сонра союг онун чанына ишләмиш, дишләри бир-биринә дәйир, бүтүн вүчүдү әсим-әсим әсирди. О аяга дуруб кәзишәйди, бөлкә бир гәдәр гызынарды, анчаг онда гүрд һүркүб гачарды. Лаһа отүрмаға тагәти галмамышды; һәрәкәтсизликдән бәдин һәм дөзүлмәз дәрәчәдә үшүйүр, һәм дә үйүшүб кизилдәйирди. Анчаг о, чәбһәдә оланлары, гарын, шахтанын союгуна дөзүб вәтәни горунлары ядына салыр, санки бәдиннә һәрарәт, голларына вә дизләринә гүввәт кәлирди.

Бирдән о, чөпишин ериндән сычрайыб гачдығыны көрүб ачы бир фәриядла мөләдийини эшитди вә булутдан

чыхан айын ишығына кечидән бир нечә аддым аралы чиб фәнәринин ишыгы кими ики көз парылдады. Яшар һаман саат түфәнки ора тушлайыб чахды. Дәһшәтли бир курулту илә түфәнкин ағзындан бир гучаг алов чыхды вә һәддиндән артыг долдурулуб хейли мүддәт долу галдығындан, барыты бәркимиш олан түфәнк ону элә тәпди ки, Яшар архасы үстә ерә йыхылды. Амма түфәнки әлиндән бурахмады.

О тез ериндән сычрайыб аяга галхды, анчаг бу анда далдан ким исә, онун чийинләринә атылыб ону тәкрар архасы үстә ерә йыхды. Яшар үзүнә үфунәтли бир исти һәфәс дәйдийини һисс әтди вә ики чәркә ири дүшин ағардығыны көрдү. Бу, архадан она хаинчәсинә һүчүм этмиш икинчи бир чанаварды. Яшар өзүнү итирмәйиб әлиндәки бош түфәнкин лүласини вар күчү илә чанаварын ачыг ағзына итәләйиб тез аяга сычрады вә лүләни онун ағзындан чәкиб чанавара тәкрар атылмаға мачал вермәди, түфәнки балта кими икнәлли башынын үзәринә галдырды вә гүрдун башына чырлды. Нә исә сынан ағач кими бөрк шаггылдады; о тез түфәнки галдырыб бир дә вурду. Икинчи гурд ағзы үстә ерә сәрилди, ләкин бу анда биринчи яралы гүрд архадан сүрүнә-сүрүнә кәлиб онун аягындан япышды. Яшар түфәнкин лүләсилә нә гәдәр вурдуса, онун ағзыны аягындан айыра билмәди.

Яшар бу ярымчаң гурдла әлләшмәкдә икән, бирдән ян-йөрәдән:

— Кимсән?

— Тәрпәнмә!

— Түфәнк атам кимди?— дейә гармагарышыг сәсләр эшитди вә орада-бурада чиб фәнәри ишыгларынын парылтыларыны көрдү. Бунлар түфәнк сәссинә кәлмиш ерли мүдафиә баталйонунун дөйүшчүләри вә яхындакы һәрби һиссә әскәрләри иди.

Яшар севинчли вә инамлы бир сәслә:

— Мәнәм, Яшарам, гурдлары гырмышам!— дейә чыгырды.

Адамлар төкүлүшүб кәлдиләр вә фәнәрләрин ишығында Яшарын әлиндә гундагы сынмыш бир түфәнк, габагында бир гурд чөмдәйин, аяғына исә диңкәр бир гурдун япышыб галмыш олдугуну көрдүләр. О гурд да өлмүш, ағзы Яшарын аягына килидләниб галмышды. Онун

агына ики тәрәфдән түфәнк лүләси салыб зорла айырдылар.

Кәләнләрнн ичиндә Яшарын дайысы Байрам киши дә варды. О әввәлчә Яшара ачыгланды:

— Ахы, сән бу вахт бурада нә гәйырырсан? Бу нә ишидр!..

Анчаг сонра бир анда сәси дәйишди вә гәзәб әвәзинә нәвазишли бир сәслә:

— Сағ ол, бачыоғлу, сағ ол,—деди,—гочаг гурдгыран.

Бу күндән бу сөз онун үчүн бир ләгәб олуб галды, о ени бир ад газанды: гурдгыран!..

Эртәси күн колхозун идарә һей'әти ичласына Яшары да чағырмышдылар. Намы ону тәрифләйир, алгышлайырды. Зиянәвәр чанаварлары гырыб колхоз тәсәррүфатына вә колхозчулара хейр вердийинә вә икидик көстәрдийинә көрә, ону мұкафатландырмағы гәрара алдылар вә нә истәдийини өзүндән сорушдулар. О динмәди, анчаг көзләри яшармышды.

Чәбһәдән гаһытмыш үзүкүләр, шириндил бир киши олан колхоз сәдри онун долугсунмуш олдуғуну көрүб күлә-күлә:

— Һә, нә вар, гочаг? Мәктәбдә әмачысан, бүлбүл киши дил богаза гоймурсан? Кечәниң ярысында чөлдү дүзүндә ики чанавары бирдән вурурсан, топ атыб кәндә вәлвәлә салырсан!.. Бәс инди нийә дилиң-ағзын гурууб? Гурдгыран гочаг беләми олар?

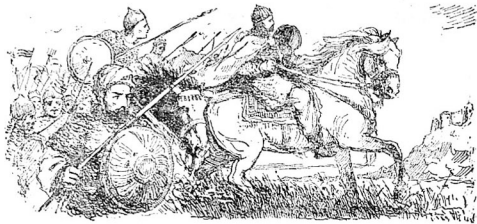
Яшар күлүмсүнмәк истәди, амма бачармады. О бәгәзындан зорла чыхан ағламсынмыш бир сәслә деди:

— Ахы атамн түфәнки сынды!..

Бу сөzlәрә һамы учадан гәһгәһә илә күлүшдү. Колхоз сәдри гәһгәһә гарышыг бир сәслә:

— Паһо!..—деди,—дәниздән чыхан түфәнк!.. Ай-һай, мән дә дейрәм, йәгин севинчдән дили-ағзы тугулуб.. Саһаһ о түфәнки гаһытдырарыг, өзүнә дә бир гошалүлә түфәнк мұкафат!..

Гурдгыран—Яшарын әлиндә көрдүйүмүз түфәнк һаман бу түфәнкди. Анчаг онда яшы аз олдуғу үчүн она түфәнк вермәмишдиләр. Кечән пайыз он алты яша долуб совет вәтәндашы паспорту илә бирликдә овчулуг билети дә алмыш вә колхоз һей'әти өз гәрарыны еринә етириб она түфәнк вермишди.

БАБЭКИН АНДЫ

(М. Томара үзрә)

Ана-бала бухары габагында үз-үзә отурмушдулар. Ана һәсрәтлi вә мейрибан бахышларыны оғлунун үзүндән айырмырды. Элә бил ки, енә ондан айрылачагындап, бу гарашын үзә, бу чатма гашлара, бу ала көзләрә һәсрәт галачагындан горхурду.

Нечә дә горхмайдй. Инди едди-сәккиз ил иди ки, баласыны доюнча көрмәмишди О, сарбана нөкәрчиллийә вериләндә, доггуз-он яшында бир ушаг иди, инди он едди-он сәккиз яшлы бир икид олмушду. Карванла бирликдә шәһәрләрн, өлкәләрн гарыш-гарыш кәзмиш, гышын шахтәсындан, яйын гызмарындан үзүнүн дәриси бөркийиб сәртләшмиш, чаван үзүндә кишиләрә мәхус галын чизкиләр әмәлә кәлмишди. О инди екә бир киши-йә бәнзәйирдисә дә, анасынын нәзәриндә енә балача, мейрибан дечәл Бабәк иди.

Ана оғлунун бурада галыб-галмаячагыны билмирди. Буну доғрудан-доғруя сорушмаг да истәмирди. Чохдан бәри үрәйиндә бәсләдийи дадлы хәял вә арзуларыны оғлуна билдирмәк, ону разы салыб янында сахламаг, эзәб вә эзийәтләр, ә долу олан өмүрүнн сон күнләриннн оғлу илә биркә кечирмәк умуду илә оғлуна деди:

— Нә яхшы олду ки, кәлдин, оғул... Көзүм йолларда галмышды. Дейирәм ки, даһа һеч яна кетмә. Ач-ялавач да олса, бу касыб дахмамызда бир тәһәр доланарыг... Гоншумуз Дашдәмир кишиннн гызы Үлкәр дә бөйүйүб...

Бабәк анасынын үрәйиндән кечәнләрн дуйду вә оғу бош хәялларла йормамаг үчүн сөзүнү ярымчыг гоюб дилләнди:

— Йох, аначан, мән бурада гала билмәрәм. Элә бу «бир тәһәр ач-ялавач доланмаға» гатлашмаг бизим әми-мизи йыхыб... Даһа бәсдир...—Бу сөзләрн сөйләйәндә, Бабәкин көзләриндә бухарынын аловлары әкс әдиб парлайыр, сәси кин вә гәзәблә курлайырды. О анасына йох, санки ону дилләйән минләрлә адама дейирмиш кими, сөзүнә давам әтди:—Даһа бәсдир, ана... Мән Ирандан Туранг, Әрәбистандан һиндистана гәдәр һәр ери гарыш-гарыш кәзмишәм. Азәрбайчан торпагы һәр ердән бәрәкәтли, Азәрбайчан оғуллары һамыдан геирәтлиндир. Биз нийә «бир тәһәр ач-ялавач доланмаға» гатлашаг? Йох, мән кедәчәйәм, ана!..

Кәнч Бабәк, өзү дә истәмәдән, онун бу сәрт, амансыз сөзләрн ананын көйрәк гәлбинә тохунмуш, оғул һәсрәтилә яралы гәлбини ганатмышды. Дәрдли ана һыч-гырыгылы бир сәслә ивләди.

— Оғул, бәс мәнә язығын кәлмирми, бәс мәнн севмирсәнми, мәнн гоюб һара кедирсән?..

Бабәк анасылә сәрт данышдығыны инди баша дүшүб, юмшаг, лakin инамлы бир сәслә деди:

— Элә демә, аначан, анасына кәм бахан оғлун көзләринә ган дамар!.. Мән сәнн севдийим үчүн белә дүшүнүрәм, аначан! Мән карванда едди-сәккиз ил чарвадарлыг әтдим. Тәбриздә әмалатханаларда ишләдим. Аздан-чохдан газанчым вар. Бир инәк, беш-он гоюн-кечи алыб сән денән кими бир тәһәр долана биләрик. Анчаг сабаһ хәлифәдин әмирләрн, Иранын напбләрн ону да тутуб әлмиздән алачаглар... Бәс сонра... Сонра нечә олсун!.. Йох, аначан, яхшы оғул кәрәк өзүнү, өз анасыны, өз комасыны дүшүнмәсин. Бизим әлминиз-юрдумуз вар, аначан, сәннн дә, мәннн дә бөйүк бир анамыз вар—вәтән! Аначан, мән сонн севирәм, анчаг, вәтәннми дә севирәм. Бил ки, әрәб гәсбарларылә Иран һакимләрн вәтәнән говулмадыча...

Бу заман дахманын гапысы шиддэтлэ дөйүлдү, ба-
йырдан ат кишнэмэлери, ит һүрүшмэлери эшидилди.

Ананын үрөйиңе горху дүшдү: бөлкө онлары пусуб
оғлунун сөзлөрүни эшитмиш, ону тутмаға келмишидилди...

Бабөк ериндэн сычрайыб гәт'и аддымларла гапыя
кетди. Гапы ачыланда, кечәнни шахталы күлөйлә бәра-
бәр үст-башларыны гар басмыш он-оң беш снлаһлы адам
ичәри кирди. Көләнләрүн башчысы эв саһибини архайын
этмәк үчүн деди:

— Горхмайын, танры гонагайыг...

Бабөк чавабында:

— Нәдән горхачагыг, әмичан,—деди,—вахтсыз го-
нагдан варлылар горхар. Бир гуру чанымыз вар, кәлән
дост исә, она гурбандыр, дүшмән исә, учуз сатмарыг...

Дәстә башчысы бухарынын вә һисли чырағын титрак
ишығында чаван оғланы башдан-аяға сүздү вә астанада
үст-башынын гарыны чырапа-чырапа деди:

— Сағ ол, оғлән, әмәлин дә дилнн гәдәр олса, сәнә бел
бағламаг олар...

Бабөк бу сөзләрә чаваб вермәздән әввәл эв саһиби
кими гонаглары гәбул әтмәйн лазым билди. О кәләнләр-
рин нә хәлифә, нә дә Иран мә'мурлары олмадыларыны
пал-палтарларындан, данышыгыларындан билмишди. Һәт-
та бу башчыны танымышды да. Бу кәлән дәстә башчысы
Баз галасыңын саһиби чәккавәр Чавидан иди. Чавидан
әрәб вә Иран һакимләрүннн зүлмүндән һаразы олуб га-
чаг дүшәнләри башына йыгыб өз мөһкәм галасына чәкил-
мишди. Һәрдәнбир Әрәб—Иран һакимләрилә вурушур.
верки йыгыб апаран мә'мурлары вә я тачир карванларыны
сотор, анчаг бөйүк өлчүдә мүбаризәйә чүр'әт әтмирдн...
Бабөк ону таныдығыны һәләлик билдирмәйиб онлары
ичәри чагырды, ер кестәрди:

— Бурун, отурун, гызынын, динчәлин...

Гонаглардан бир һисми юхары баша, бухарынын янына
кечди, галаһлары да дахмада вә һәйәтдәки саманлыг вә
башга далдаланаңаг ерләрдә ерләшдиләр.

Гары никәранлыгдан гуртарыб эв саһиби кими кәлән-
ләрә дил-ағыз әләди:

— Бурун, отурун,—дейә о эвдә олан габа йорған-дө-
шәйн гонаглар үчүн дөшәйә-дөшәйә оғлуна мүрачнәт әт-

ди:—Һеч билдирәм нәйләйим, гонагларын янында үзү-
гара олачагыг...

Бабөк анасына чаваб верди:

— Биз нийә, ай ана, бизи бу күнә гоянларын үзү гара
олсун! Вәтәннимзин мөһсулу өзүмүздә галса, биздән ях-
шы яшайн олмаз!

Чавидан гарынын нараһат олдуғуну көрүб деди:

— Зәһмәт чәкмә, ай ана, нараһат олма. Вахтсыз кә-
лән гонаг өз кисәсиндән ейәр...—Сонра үзүнү Бабөкә тутуб
әләвә әтди:—Оғлан, сәнин ағзындан ган гоһусу кәлнр. Бу
нә сөздүр данышырсан?

Бабөк деди:

— Бүтүн вәтән торпағындан ган гоһусу кәлир, әми-
чан!..

Чавидан чаван оғланы һазырчаваблығына вә чүр'әт-
лилийнә тәәччүб әдиб сорушду:

— Оғлан, бу дилавәрлийнә көрә, бары әлнндән бир
иш кәлирми?

Бабөк сөзүн еринә дүшдүйүнү билиб әсл мәтләбә кеч-
ди:

— Иш вар, иш вар, әми... Бә'зи адамлар беш-он нәфәр
әрәб вә Иран мә'муру илә вурушмағы вә я карван сойма-
ғы бир иш билнр, амма...

Чавидан бу сөзләрүн өзүнә ишәрә олдуғуну билди,
бир ан гәзәбләндисә дә, сөйләйиннн һәм эв саһиби, һәм
дә чаван олдуғуна көрә, гәзәбиннн удду, она юмшаг бир
сурәтдә ә'тираз әтди:

— Амма дүняны тутан хилафәт ордусуна гарыны нә
әләмәк олар?

— Һәр шей,—дейә Бабөк онун юмшаг чаваб вердийн-
нн көрүб даһа да чүр'әтләнди.—Тәбриз, Әрдәбил, Зән-
чан вә саир шәһәрләрдәки ә'малатханаларын фәһләләри,
бүтүн Азәрбайчан вә Иран әкинчиләри хәлифәйә вә өз һө-
күмәт мә'мурларына, ханларә, бәйләрә нифрәт әдир, һа-
мы чәнла-башла үсяңа һазырдыр. Исламы гәбул әдән
азәрбайчанлыларын чоһусу гыльнч күчүнә мүсәлман ол-
мушдыр. Хәлифә вә сарайын һәдсиз-һесабыз веркиләри
һамыны чана кәтирб... Бүтүн бу йүз минләрдә адамла-
рын башы бир ерә бағланса, әл күчүнүн габағында дағ
дура билмәз!

Бу сөзләрдән сонра Чавидан Бабөкин садәчә чошгун

сөзлөр сөйләйән бир дәлиганлы дейил, әлиндән иш кәлән бир чаваң олдугуну алады. Сөһбәтдән мә'лум олды ки, о бүтүн Азәрбайчанда олан галаларын ән кизли йолларыны, орадакы әрәб вә Иран гошунларынын мигдар вә вәзийәттини яхшы билир. Чавидан чохдан белә бир көмәкчи ахтарырды.

О, Бабәк гәдәр чүр'әтли дейилдисә дә, көзүачыг бир алам иди. Онлар сөzlәшдиләр, сөһәр ачыланда, Бабәк дә онларла бирликдә йола чыхдылар.

[Чавиданын дүшмәни, бир әрәб мүстәмләкәчиси олан Әбу-Имран онун Зәнчана беш йүз баш гоюн апарыб сатдығындан хәбәр тутмуш. Баз галасы йолуну кәсиб пусгуда дурмушду. Чавидан өз дәрәсислә кәлиб кечәндә, бирдән она һүчүм әтмишди. Чавиданын дәрәсәси кичик вә һүчүмдән хәбәрсизди. Лакин Бабәкин чәвклиий, мәрдлик вә гәт'и һәрәкәти сәйәсиндә Әбу-Имран мәғлуб олмуш, Бабәк үз-үзә вурушмада өз әлилә ону өлдүрүшүдү.

Бу вурушмада Чавидан да ағыр яраланмыш вә үч күн сонра Баз галасында өлүшүдү.]

Сөһәр күнәшини илк шәфәгләри Савалан дағынын гарлы тәпәләрини зәриф чәйрайы рәнкләрә боямышды. Сылдырым бир гаянын тәпәсиндә олан Баз галасынын дөрд тәрәфи памбыг кими ағ вә юмшаг гарла өртүлүшүдү. Сабаһ шәфәгиндә алмас данәләри кими парылдашан саф гарларын үстүндә бирчә из дә йох иди. Галадан әт-рәфа шейпур, зурна, гавал сәсләри, чаванларын тунч сәсиндән гопан нәғмәләр яйылыр, яхын кәндән кәлән сүбһ азанынын инилтиси бу кур сәсләрин ичиндә боғулурду.

Галала шән бир гонаглыг мәчлисә кечәдән давам әдирди. Бурада чал саггаллы гочалар, полад биләкли чаванлар, чатма гашлы, бадам көзлү, тунч һейкәл кими мейкәм вүчүдлү гызлар, кәлиндәр дә варды. Онлар кишиләрдән яшынымыр, онларла биркә отүрүб ейир-ичир, шән нәғмәләр охутурдулар...

Бунарла исламы гәбул әтмәйиб хәлифәйә вә Иран

һакимләринә гаршы үсян әтмиш Азәрбайчан өвладлары иди. Тәбриз, Әрдәбил, Зәнчан вә саир шәһәрләрин фәһлә вә сәнәткарларындан, ипәк вә халча әмәләтхеналарынын уста вә шакирдләриндән, Азәрбайчан әкинчиләриндән ибарәт олан бу илк бөйүк үсянчылар дәрәсәси Бабәкн өзләринә сәркәрдә сечмишдиләр. Онун шәнлийини әдирдиләр.

Арая чөкәп ани бир сүкүт ичиндә азан сәси Бабәкни гулағына дәйәндә, о дик аяга галды, сағ әлини юхары галдырыб бир ан даянды, һамы сусуб ону динләди. Бабәк күр сәслә сөзә башлады:

— Гардашлар, әшидирсинизми!—дәйә о бир ан сусду. Узагдан, чох узагдан инилтили фәряд кими бир сәс кәлирди:—Ла илаһә илләллаһ...—Йә'ни аллаһдан башга аллаһ йохдур... Мән исә дейирәм—вар! Вар! Мәнәм аллаһ! Бизик аллаһ!. Бу ер үзүнүн бүтүн не'мәтләрини, хәлифә сарайынын зинәтләрини, шаһ гәсләринин сәрвәтләрини ярадан бизик, бизим габарлы әлләримиздир... Анд ичирәм вәтәнимизин бағрындан шыгыран сөнмәз одларә, анд ичирәм дик башлы азад дағларымыз үзәриндә учалан әбәди күнәшә, ана юрдумузун үфүгләриндән бу яд сәсләри кәсилмәйинчә, бу гылынч гынына кирмәйчөкәдир!

Бабәк гылынчыны чөкди, ону башы үзәриндә галдыранда, миндәрлә гылынч, мызраг, сүнкү онунла биркә галхыб дағ башында учалан күнәшин шөләсиндә миндәрлә шимшәк кими бирдән парлады...

ПАДШАҢ ВЭ АЛИМ

(Мозмуну Низамидан алынмышдыр)

Падшаһ Искэндэр дэрин дүшүнчөлэрэ далмышды.
Өлкэ элдэн кедирди...

Адамлар һаятдан безмиш, дүня ишлэриндэн эл чөкмишилэр. Тарлалар өкнлэммиш, дүканлар, э'малатхана-лар бағланмыш, арвад-ушағ башсыз галмышды...

Өлкэ элдэн кедирди.

Падшаһ һәр чарәйә эл атмышды: нә асдырыб кәсдир-мәк, нә мүкафат вә тәблиғатла бир иш көрә билмәммишди. Сарайда ағсаггаллары, алимләри башына йығыб мәс-ләһәт-мәшвәрәт эләмишди. Енә бир шей чыхмаммышды...

Падшаһ Искэндэр дэрин дүшүнчөлэрэ далмышды...

О һәм фикирли, һәм дә гәзәбли иди: заманын эн били-чи алим илан Сократ ону саймаммыш, чағырышына эмәл этмәмиш. сарайдакы алимләр мәчлисинә кәлмәммишди.

Падшаһ эшик ағасыны чағырыб әмр этмишди:—Сок-раты, һарада олса, тапыб һузура кәтирсин...

•••

Алим Сократ да дэрин дүшүнчөлэрэ далмышды. О дүшүнүрдү ки, көрәсэн бу дүняда инсан хошбәхт олачағ-

мы? Будур, Искэндэр өзүнү эн агил вә адил бир падшаһ сайыр. Чүрбәчүр ялтағлар да онун тә'рифини көйләрә галдырмышлар. Куя ондан әдаләтли бир һөкмдар вә онун өлкөсиндән хошбәхт бир өлкә йохмуш!.. Бәс сарайдакы о мүфтәхорлар, бир овуч варлынын әсири олан ач-ялавач гуллар, сайсыз-һесабысыз йохсуллар, өлкәдәки бу гытлыг вә сәфаләт нә иди! Бәс нә үчүн инсанлар бу һаятдан безмиш, баш көтүрүб дағлара-дашлара чөкнлмишиләр. Бәс нә үчүн бу әдаләтли падшаһ, өлкәни талаян һакимләрин, варлыларын, ган соранларын зүлмүнә мане ола билмир-ди...

Өлкэ элдэн кедирди...

Алим Сократ элдән-аягдан узағ, гәдим бир харабада, тәк-тәһна бу ачы дүшүнчөләрә далмышкән, Искэндэрин әлчиси кәлиб ону тапды, падшаһын дә'вәтнини онә етирди:

— Гоча, дур, бәхтин ачылыб... Агил вә адил падша-һымыз сәни һузуруна чағырыр!..

Бу сөзләри сөйләйә-сөйләйә әлчи көзләрини гоча алим-дән айырмыр, күман әдирди ки, инди о севинчәк, бу шад хәбирнә кәтирән әлчийә тәшәккүрләр эдәчәкдир. Ләкин тәрсинә олду. Алим бир шейдән һирәннрмиш ки ми, үз-кө-зүнү гырышдырды, һеч бир чаваб вермәдән, башыны аза-чығ йыргалады вә ону тәнкә кәтирән милячкәләри говур-муш ки ми әлини сләди.

Падшаһын әлчиси буңун мә'насыны анламады. Гоча-һын үст-башына диггәт етириб, ону сон дәрәчә йохсул, садәчә бир ридая бүрүнмүш көрүнчә, даяз ағлына элә кәлди ки, алим бу үст-башындан утаныб падшаһын яны-на нечә келдәчийини дүшүнүр. Әлчи она тәсәлли вә нәси-һәт верирмиш ки ми, уча бир сәлә деди:

— Дур, гоча, дур... Падшаһ һузуруна келдәчәксән, айыбдыр. Өзүндән-өзкәдән бир дәст ипәк палгар тап-яшы кейин, бәзән-дүзән, рәкки-руюн ачылысын...

Гоча алим онун үрәбиндән кечәнләри анлайыб ачы-ачы күлүмсүндү:

— Кет,—деди,—падшаһына сөйлә ки, ахтарыб тайы-ны тапсын, мөндән она кар ашмаз!..

Падшаһ әлчисинин ағзы ачыла, көзләри бәрәлә гал-ды. Бу нечә адам иди ки, падшаһын дә'вәтнини рәдд әдир-ди! Гочанын үзүнә диггәтлә бахыб көзләринини гәзәблә парладығыны көрүнчә, чанына горху дүшдү,—бәлкә дә-

лидир,—дей орада дурмагдан чөкинди вэ падшаһ һүзү-
рундан чыхан кими кери-кери чөкилиб кетди.

✱

Падшаһ Искэндэрэ гоча алимин рөдд чавабыны гор-
ха-горха сөйлэдилэр. Анчаг падшаһ нэ гэзэблэнди, нэ
дэ тээччүблэнди; чүнки бу биринчи дэфэ дейилди. Алим
онун дэ'вэтини дэфэлэрлэ рөдд этмишди. Падшаһ нэ
олурса-олсун, гоча алимин көнлүнү глыб ону сарая
көтирмэк истэдийиндэн, әмр верди ки, атыны һазырла-
сынлар; өзү алимин һүзуруна кедөчөкди.

✱

Падшаһ алимин олдугу харабая чатдыгда атындан
дүшдү; аты эшик ағасына вериб өзү төк алимин янына
кетди. Гоча алим хараба бир диварын дибиндэ ал күнүн
алтында ятмышды. Падшаһ етишиб чөкмәсинин бурну
илэ ону явашча итэлэди, гоча алим көзләрини ачыб
падшәһи таныды, бир сөз демэдән, нифрәт долу нөзәр-
ләрлэ ону алтдан юхары сүздү вэ үзүнү саймазлыгла
яна чевирди. Падшаһ гочанын ону танымадығыны кү-
ман эдиб юмшаг, һимайәкар бир эда илэ деди:

— Дур, гоча, дур, мәннмлә дост олаг, сәни дүня ма-
лындан бинияз, дүняда ән хошбәхт бир адам эдим...

Алим падшаһын, бу юмшаг да олса, ловға сөзлө-
риннэ истәһза эдиб саймазьяна бир төврлэ сорушду:

— Сән кимсән ки, мәни хошбәхт эдәсән?!

Падшаһ бу суалын әсл мә'насыны баша дүшмәйиб
өзүнү алимә белә тәгдим этди:

— Мән алимләрә һөрмәткар олан һөкмдар Искән-
дәрәм...

— Һөрмәтини дэ, мә'рифәтини дэ көрүрәм!..

Падшаһын бу сөзләри анламайыб она мат-мат бах-
дығыны көрүнчә эләвә этди:

— Анчаг һүркмүш бир һейван инсаны тәпиклэ вуруб
оядар!..

Падшаһ бу ачы, лакин доғру сөзләрдән, гызмады,
тәрсинә, өз һәрәкәтиндән утаныб алимдән үзр истәди:

— Бағышла, пал-палтарым дардыр, әйилә билмәдим.

— Сән падшаһлар дәркаһында әйилмәйә биләрсән,
амма әлм дәркаһында әйилмәлисән!..

Падшаһ алимин бу сөзләрини дэ удду. Нә дейә би-
ләрдн? Ахы о өзүнү әлм пәрәстишкары танытмышды.
Она ағыр кәлсә дэ, башыны хәфифчә әйди, гоча алимә
деди:

— Мән сәнин һүзуруна пак бир мөгсәдлә, достлуг
мөгсәдилә кәлмишәм... Мәнним гапыларым алимләрин үзү-
нә дам ачыгдыр. Мән бүтүн алимләри дост тутурам.
Көрүрсән, өзүм сәни дэ'вәт этмәйә кәлдим...

Гоча алим падшаһын чавабында деди:

— Достлуг сөзлә олмас. Буну карәк сөздән башга
чох шей билдирә. Сәннәнин күмбәзи әйри оларса, орада
яхшы рүбәб да пис сәсләнәр!

Падшаһ бу сөзләрин нә демәк олдугуну анламаг
истойирмиш кими, суаләдичи нөзәрләрлэ алимин үзүнә
бахды. Алим сөзләринә давам этди:

— Сән алимләри дост тутурсән, онлары сарайына дэ'-
вәт эдирсән, анчаг сарай әһли кимдир? Бир сүрү чана-
вар!.. Бу она бәнзәр ки, дәрин бир дәрә: Мәндә дүрр-
көвһәр вар!..—дәйиб бағыра, анчаг нәһәнкләр ағыны
ачыб дура... Сөйлә көрүм, ора дүрр-көвһәр далынча ким
кедәр?! Сән мәни сарая дэ'вәт эдирсән... Гапында, са-
райында белә йыртчыләр варкән, мән ора нечә кәлэ
биләрәм?.. Бир дэ ки, мән бу йохсуллуғумла енә сәнә
ағаям, һүзуруна кәлсәм, сәнә гул оларам! Мән арпа чө-
рәйнә гәнаәт эдиб, буғда чөрәйн үчүн миннәт көтүрмә-
рәм...

Падшаһ гоча алимин гаршысында өз ачизлийини
дуйду вэ баша дүшдү ки, ону неч бир васнә илэ сарай
чөлб эдә билмәйәчөкдир. Она көрә даһа мүлайим, ялва-
рычы бир эда илэ она мүрачнәт этди:

— Әлә исә,—деди,—неч олмасза мәнә бир йол көс-
тәр, мән нейлийим ки, өлкәни бу фәлакәтдән гуртарым?

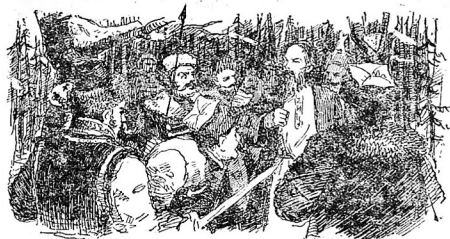
Гоча алим үрәйиндә гөвр эдән дәрдләри, изтираб-
лары, чохдан бәри дүшүндүкләрини үз-үзә падшаһа сөй-
ләмәйә фирәт тапдығындан, тәмкинли-вүгарлы бир
сәслә деди:

— Билмирәм, бу дедикләримә әмәл этмәк әлиндән кә-
ләр я йох, анчаг мәндән демәкдир. Сәнә үч сөзүм вар:
биринчиси—аң-көз олма!..

Гоча бир аз даяныб падшаһын көзләринин ичинә бахды. Бу көзләрдә суаләдичи бир ифадә көрүб фикрини изаһ этди:

— Сән өлкөләрә малик бир һөкмдарсан, анчаг көзүн ачдыр. Дүня һаким олмаг истәйирсэн... Сәндән әввәл дә дүня чоһ чаһанкир кәлмиш, сонра да чоһ кәләчәк, анчаг һеч бири дүня һаким ола билмәйәчәк... Бу фикирдән эл чәк!.. Икинчисә—залым олма!.. Бил ки, дәмри һиддәтлә йох, тәдбирлә юмшалтмаг олар!.. Үчүнчүсү—сөздә йох, ишдә әдаләтли ол!.. Өлкәндә ағалар-гуяллар олдугча динчлик, раһатлыг олмаячаг... Зәнчиләрин үзләри гарадырса үрәкләри ағдыр... Бүтүн инсанлары бир көздә көр, һамы бәрәбәр олсун!

Падшаһ башыны ашағы салыб дурмушду, дәрнн дүшүнчәләрә далмышды...

ИВАН СУСАНИН

(Рылеев үзрә)

Дүшмәндәрә бәләдчи лазым иди. Онлар гоча Иван Сусанин тутуб бәләдчилик этмәсини, онлары пайтахта апармасыны тәләб этдиләр. Гоча фикирләшиб разылыг верди.

Мешәнин ичилә хейли кетмишдиләр, анчаг һеч бир йол-риз көрүнмүрдү. Дүшмәнләр шүбһәләниб Иванны сахладылар вә үстүнә чыгырышмаға башладылар:

— Бизи һара апарырсан? Бу нәдир, һеч бир йол-риз көрүнмүр? Галын гар тәпәләринә батыб галырыг... Йохса гәсдән йолу азыбсан!.. Анчаг бил ки, сән беләкликлә падшаһыны өлүмдән гуртара билмәйәчәксән. Биз йолу азсаг да, борғана, човғуна дүшсәк дә, падшаһынызы вә өлкәнини әлимизә кечирәчәйик!.. Гоча, яхшысы будур ки, бизи апар, пайтахта чатдыр, сәнә яхшы мұкафат верәрик. Йохса, өлүмүнү көзүнүн алтына ал!..

Иван Сусанин дүшмәнләри апарырды...

Сәһәр ачылыр, мешәдә ағачларын будаглары арасындан күнәш парылдайырды. Каһ булутларын алтына кириб кизләнир, каһ чыхырды. Һәр тәрәфи сых ағачлар бүрүмүшдү. Шахтанын шиддәтиндән гуп-гуру олмуш гар аяг алтында хыртылдайырды. Мешәни горхулу бир сүкут бүрүмүшдү. Һәрдәнбир гарғанын ийрәнч гарылысы вә ағачдәләнин димдйинини тыггылтысы әшидиллирди.

Дүшмәнләр башларыны ашағы салыб динмәз-сөйләмәз Сусанинни ардынча кедирдиләр. Гоча бөләдчи онлары кетдикчә даһа узаглара апарырды.

Артыг күнәш хейли учалмышды. Мешә даһа да галынлашыр, ағачлар даһа да сыхлашырды. Онлар сон кичик чыгыры да чохдан итирмишдиләр. Инди һәр тәрәфдән бир-биринә сармашмыш ири тиканлы коллар, будаглар галын бир дивар кими онларын йолуну кәсмишди.

Дүшмәнләрдән гоча бир киши Иваннын башына чыгырды:

— Сән бизи һара кәтириб чыхартдын, а киши!

Сусанин союгганлы, сакит бир сәслә чаваб верди:

— Һара ки, лазымды, ора! Мән билирәм ки, бура мәнә мөзар олачаг... Инди мәнни вурун-өлдүрүн, әлниниздән нә кәлсә эдин... Аңчаг билин ки, мән падшаһымы вә өлкәмни сизин әлниниздән гуртардым... Сиз күман әдирдиниз ки, мән өлкәмә хәянәт әдәчәйәм. Янылмысыңыз.. Сиз рус торпагында бир нәфәр дә хаин тапа билмәзсиниз.

— Мәл'үн!— дейә дүшмәнләр чыгырышдылар. — Бу саат сәни гылынчла доғрам-доғрам әдәрик!

Сусанин башыны дик тутуб гүрүрлә чаваб верди:

— Сиздән вә өлүмдән бир зәррә дә горхмурам. Кимин дамарында рус ганы варса, о һагг иш йолунда өлүмдән чөкпнмәз. Вәтәним уғрунда көз гырпмадан өлмәйә һазырам!

— Өл, хаин!— дейә дүшмәнләр ер-яндан мәрд гочанын башына чыгырдылар вә гылынчларыны чәкиб үстүнә чумдулар.

Гәһрәмән гоча дик бир гая кими чөкдү, онун саф, ал ганы тәмиз ағ гары гызыл рәнкә бояды. Бу ган Русияны фәлакәтдән гуртарды.

Редактору: *Ә. Бағырзада*

Чана имзаланмыш 15/Х-49. Чап листи 6,5. Нәшрийәт листи 6,1. ФГ 1:168. Сифариш 7:9. Тиражи 10000.

Азәрбајҹан ССР Назирләр Совети янында Полиграфия Соһаси, Нәшрийәт вә Китаб Сатышы Ишләри Идарәсинин «Гызыл Шәрг» мәтбәәси. Баки, Һәзи Аслаһов күчәси, 80.

Гиймәти 3 ман. 50 гәп.

М. РЗАГУЛУЗАДЕ

М Е Ч Т А

(на азербайджанском языке)

Азербайджанское
Издательство Детской и Юношеской Литературы
Баку—1949